

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Kaisa Tiru

**KAHTLUSTATAVA ÜLEKUULAMISMETOODIKA EESTI VABARIIGIS
AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE JA INGLISMAA NÄITEL**

Magistritöö

Juhendaja
PhD Anneli Soo

Tartu
2020

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. Ülekuulamise regulatsioon	9
1.1. Rahvusvahelisest õigusest tulenevad kriteeriumid	9
1.2. Peamised ülekuulamistehnikad ja -taktikad	17
1.3. Ülekuulamise tavad Ameerika Ühendriikides ja Inglismaal	21
1.3.1. Ameerika Ühendriikide ülekuulamistava	21
1.3.2. Inglismaa ülekuulamisregulatsioon ja -tava	26
1.3.3. Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa ülekuulamistavade võrdlus.....	29
2. Valeülestunnistused	32
2.1. Valeülestunnistuse olemus	32
2.2. Enne ülekuulamist kasutatavad taktikad, mida seostatakse valeülestunnistustega	36
2.3. Ülekuulamise ajal kasutatavad taktikad, mida seostatakse valeülestunnistustega	37
2.3.1. Maksimeerimine	37
2.3.2. Minimeerimine	40
2.3.3. Liigne mitteverbaalsetele tunnustusele tuginemine.....	41
2.4. Objektiivsed tegurid, mis vähendavad valeülestunnistusi	44
2.4.1. Õiguste tutvustamine	44
2.4.2. Ülekuulaja objektiivsus	44
2.5. Vahekokkuvõte.....	46
3. Ülekuulamise metoodika Eestis.....	48
3.1. Ülekuulamise kehtiv regulatsioon ja praktika Eesti vabariigis	48
3.1.1. Ülekuulamise regulatsioon	48
3.1.2. Ülekuulamise praktika.....	50
3.2. Eesti õiguskorda sobiva ülekuulamismetoodika kavand	54
3.2.1. Ülekuulamise ettevalmistamine.....	54
3.2.2. Ülekuulamise alustamine.....	56
3.2.2.1. Haavatavate ülekuulatavate tuvastamine.....	56

3.2.2.2. Uurimistoimingu rakendamine ja kahtlustatavaga kontakti loomine	59
3.2.3. Ülekuulamise läbiviimine ja lõpetamine	60
3.2.3.1. Suhtlus ülekuulatavaga	60
3.2.3.2. Ülekuulamise lõpetamine	63
3.2.3.3. Hilisem hinnang ülekuulamisele	64
3.2.3.4. Ülekuulamise salvestamine	64
3.2.3. Koolitused ja järelvalve	67
KOKKUVÕTE	69
SUMMARY	74
KASUTATUD ALLIKAD	80
Kasutatud kirjandus	80
Kasutatud kohtupraktika.....	84
Kasutatud õigusaktid	86
Muud allikad.....	87

SISSEJUHATUS

Erinevalt mitmetest teistest riikidest, ei ole Eesti siiani välja töötatud ülekuulamistava. Ka Eesti õiguskirjanduses ei ole tõstatatud kordagi küsimust metoodika vajadusest. Magistritöö sisulises osas selgitab autor, miks teatud ülekuulamistaktikad on ohtlikud ja võivad viia valeülestunnistuste andmiseni. Samuti toob välja juhtumeid, kus on avastatud, et inimene on valesti süüdi mõistetud valeülestunnistuse alusel alles siis, kui ta on juba aastaid kandnud vanglakaristust. Hoolimata massilisest välismaisest erialakirjandusest, mis räägib valeülestunnistustest ja valeülestunnistuste riski suurendavatest ülekuulamistaktikatest, ei ole endiselt jõudnud inimeste teadvusesse, et süütu inimene võiks üles tunnistada midagi, millega ta isegi seotud ei ole. Seda illustreerib hästi alles hiljuti meedias kajastust leidnud lugu tapmisest Saaremaal, kus kaitsjad viitasid eneserõõnale ja ajakirjaniku sõnul vastas prokurör sellele järgnevalt: „Eneserõõn? Miks peaks inimene võtma enda peale nii raske kuriteo?”¹ Magistritöö autor ei väida, et konkreetsel juhtumil kindlasti oligi tegemist valeülestunnistusega, aga see näide illustreerib kõnekalt puudulikku arusaama valeülestunnistustest ka juristkonna seas.

Teema olulisusest rääkides ei saa kuidagi jätta kõrvale juhtumeid elust, mil õigussüsteem on isikuid fundamentaalselt alt vedanud. Sellistes olukordades veab õigussüsteem alt nii süüdimõistetut, kannatanuid kui ühiskonda laiemalt, sest süütu inimene peab kandma ebaõiglaselt karistust ja samal ajal teo tegelikult toime pannud isik pääseb karistusest. Sellisteks laiemat kõlapinda leidnud kaasusteks on olnud näiteks Birminghami Kuuk² ja Gildfordi Nelik³ Inglismaal ning New Yorki Central pargi sörkija⁴ kaasus Ameerika Ühendriikides. The Innocence Projecti statistika kohaselt oli 2019. aasta septembri seisuga DNA-testi abil süüst vabastatud 365 süüdimõistetud isikut. Nendest umbes 25%-l olid süüdistatavad andnud eeluurimise käigus valeülestunnistuse ja 11% tunnistanud end kohtus süüdi. Märkimisväärne on ka asjaolu, et The Innocence Projecti sõnul moodustavad DNA-testiga süüst vabastamised ainult umbes 15% kõikidest süüst vabastamistest ning DNA-teste kasutatakse enamasti kaasuste puhul, kus tegemist oli seksuaalkuriteo või tapmiste ja mõrvadega.⁵ The Innocence

¹ Vahter, T. Omakohus: Vägistajaks peetud homoseksuaal tapeti. Aga kes on tapja?. – Eesti Ekspress 18.12.2019. Kättesaadav veebis: <https://ekspress.delfi.ee/kuum/omakohus-vagistajaks-peetud-homoseksuaal-tapeti-aga-kes-on-tapja?id=88394915&fbclid=IwAR2gcpiPXNr52IKM550uelZjZZ8bYgwWdY1X7tb7TO0AtpkXLeqEkmVh6aI>. (13.01.2020)

² The Birmingham Six. *R. v. McKenny, Hunter, Walker, Callaghan, Hill and Power*, (1991) 93 Crim. App. R. 287.

³ The Gildford Four. *R. v. Anne Maguire, Patrick Joseph Maguire, William John Smyth, Vincent Maguire, Patrick Joseph Paul Maguire, Patrick O'Neill and Patrick Conlon*, (1991) 94 Crim. App. R. 133.

⁴ The Central Park jogger case. *People v. Wise*, 194 Misc.2d 481, 752 N.Y.S.2d 837, 2002 N.Y. Slip Op. 22761.

⁵ The Innocence Projekti kodulehekül. Exoneration Statistics and Databases. Kättesaadav veebis: <https://www.innocenceproject.org/exoneration-statistics-and-databases/>. (28.11.2019)

Projecti statistika näitab selgelt, et süütud inimesed on teatud põhjustel valmis üles tunnistama ka esimese astme kuritegusid, mis esmapilgul tundub loogikavastane. Praeguseks on nende valeülestunnistuste tagamaad tänu hulgalistele uuringutele selgemad. Kuigi Eestist ei ole ühtegi sarnast näidet välja tuua, ei tähenda see, et probleemi ei esineks, sest empiirilised uuringud selles valdkonnas puuduvad. Praegu on õige aeg teha muudatusi, et selliseid juhtumeid tulevikus ei esineks, olenemata sellest, kas neid minevikus on esinenud või mitte. Veel sajand tagasi oli üldlevinud arvamus, et inimesed ei anna valeülestunnistusi või annaks vaid ekstreemsetel asjaoludel.⁶ See arvamus on tänaseks päevaks tänu avalikuks tulnud juhtumitele ja mitmetele uuringutele muutumas. Ka Eestis oleks aeg panustada diskussiooni, et kaoks väär arusaam valeülestunnistuse olemusest ning esinemisest.

Kuigi teadmatus ebakohastest ülekuulamistaktikatest ja -tehnikatest on probleem iseenesest, on õiguskorra vaatepunktist põhiprobleemiks võimatus kontrollida ülekuulamise vastavust ülekuulamismeetoditega, mille puhul on tuvastatud, et valeülestunnistuste esile kutsumise risk on madalam. Eestis Vabariigis ei ole ühtegi meetodikat, mille alusel ülekuulajaid koolitada. Mis veel olulisem, Eestis ei ole mitte millelegi tuginedes võimalik hinnata, kus asetsevad ülekuulamise nõrgad kohad. Magistritöö teises peatükis käitleb autor asjaolu, et teaduslikult on leitud seos teatud ülekuulamistaktikate ja valeülestunnistuste vahel.

Süsteemi vettpidavust analüüsitakse teistes riikides vaadeldes ülekuulamismetoodikat ning praktikas saadud tulemusi. Eestis saaks vaadelda igat üksikjuhtumit eraldi, kuid selline lähenemine ei ole laias laastus mõistlik, kuna tänu väliskirjandusele on juba olemas teadmised erinevate taktikate võimalikest tagajärgedest. Välismaiste empiiriliste uuringute tulemused võimaldavad ülekuulamismetoodika kavandamist ka Eestis. Eesti ülekuulamispraktika haavatavate kohtade tuvastamiseks peaks olemas olema meetodika, mille põhjal on võimalik läbi viia empiirilisi uuringuid ja mille vastavust väliskirjanduses kajastatud empiiriliste uuringute tulemustele oleks võimalik kontrollida. Ülekuulamise tava ei tohiks olla saladus, mida teavad ainult inimesed, kes viibivad konkreetse ülekuulamise juures. Samuti ei tohiks eksisteerida olukord, kus ülekuulamistava ei eksisteerigi ning iga ülekuulaja tegutseb oma äranägemise järgi. Inimeste põhiõiguste, samuti politsei enda kaitseks väärkohtlemise ning alusetute süüdistuste eest peab ekspertidel olema võimalik ülekuulamistava hinnata ja analüüsida.

Magistritöö on ajendatud küsimusest, milline võiks olla sobiv ülekuulamistava Eesti Vabariigis. Magistritöö üritab täita ülekuulamismetoodika puudumisest eksisteerivat lünka vaadeldes

⁶ Garrett, B. The Substance of False Confessions. – Stanford Law Review 2010/62, no 4, lk 1052.

rahvusvahelisest õigusest tulenevaid ülekuulamisele seatud kriteeriume, samuti teiste riikide kogemusi ja väliskirjanduses avaldatud uuringuid. See tähendab, et käesolevas töös analüüsitakse Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa ülekuulamistavasid ning olemasolevaid teadusuuringuid, et jõuda selgusele, mis põhjustel ülekuulataavad annavad valeülestunnistusi. Töös keskendutakse valeülestunnistuste probleemile, kuna valeülestunnistused, mis on ajendatud ülekuulamisel kasutatud teabehankimise meetoditest, on objektiivseks nähtuseks, mille alusel hinnata ülekuulamistaktikate efektiivsust vajaliku ja kasuliku informatsiooni saamisel. Seejuures on oluline tähele panna, et valeülestunnistuste osakaal kõikidest ülestunnistustest ei ole teada ja seega saab meetodite analüüsi teostada vaid juba avalikuks tulnud juhtumite põhjal. Magistritöö eesmärgiks on uurida ülekuulamismetoodika tähtsust ja vajalikkust ning kogutud materjali põhjal esitada algne kavand metoodikast, mis oleks kooskõlas nii rahvusvahelise õiguse kui ka uuringute tulemuste ja soovitustega.

Valeülestunnistus on end inkrimineeriv ütlus inimese poolt, kes ei ole süütegu toime pannud. Valeülestunnistusi saab laias laastus kategoriseerida kolmeks: valeülestunnistused, mis on antud teadlikult ja sunnivabalt; valeülestunnistused, mis on saadud ülekuulitava tahte vastaselt; ja valeülestunnistused, mil ülestunnistaja ise usub oma süüesse.⁷ Käesolev magistritöö analüüsib kõigi kolme kategooria valeülestunnistuste põhjuseid, kuid keskendub suuremas osas küsimusele, millised ülekuulamismeetodid kätkevad endis suurimat ohtu ülekuulamistulemuse õigsusele ning kuidas neid ohte maandada.

Magistritöö peamiseks uurimisküsimuseks on, milline peaks olema ülekuulamise õiguslik regulatsioon Eestis, et see vastaks rahvusvahelisele õigusele ja oleks kooskõlas uuringute tulemustega. Selle küsimuse raames selgitab magistritöö autor välja, millised ülekuulamistaktikad ei tohiks olla kasutusel ning millised käitumismallid soodustavad võimalikult suures ulatuses õige ja täpse ülekuulamistulemuse saavutamist. Peamisele küsimusele vastamise raames tuleb vastata ka küsimustele, millised piirangud seab rahvusvaheline õigus ülekuulamismeetoditele ning millised ülekuulamismeetodid ja tehnikad viivad praktikas valeülestunnistuste andmiseni.

Esimese peatüki esimeses alapeatükis uurib autor, millised on rahvusvahelisest õigusest tulenevaid minimaalsed standardid kahtlustatavate õiguste kaitsele ülekuulamise kontekstis. Teises alapeatükis toob autor välja levinumad ülekuulamistaktikad ja -tehnikad, mis on praktikas kasutusel. Viimases alapeatükis analüüsib ja võrdleb autor Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa ülekuulamistavasid. Seega kasutab autor esimeses peatükis andmekogumis- ja

⁷ Valeülestunnistuste olemuse, liigituse ja põhjuste osas vt ptk 2.

võrdlevat meetodit. Esimeses kahes alapeatükis kogub autor kokku lähteandmeid, millele töö hilisemas faasis tugineda ning kolmandas alapeatükis võrdleb kahe riigi võrdlemisi erinevat lähenemist ülekuulamistavale. Võrreldes kaht sisult ja olemuselt erinevat ülekuulamismetoodikat ning nendest tulenevaid probleeme, saab hinnata, millised ülekuulamistaktikad soodustavad valeülestunnistuste andmist ja kas nende õiguskordades on leitud lahendusi probleemide likvideerimiseks. Uuritavateks ülekuulamistavadeks valis autor Ameerika Ühendriikides ja Inglismaal kasutuses olevad meetodikad, kuna nende riikide puhul on meetodikate erinevus teravalt tunda, samas kahe suurriigina on nad tihtipeale vähemalt läänერიიკიდეle eeskujuks, seda ka õigusteaduse valdkonnas. Ameerika Ühendriikides puudub ühtne ülekuulamise regulatsioon ning kehtivad reeglid tulenevad *Common Law* riigile omaselt kohtupraktikast. Ameerika Ühendriikides tuginevad ülekuulatava õigused konstitutsiooni viiendale⁸ ja neljateistkümnendale⁹ muudatusle. Esimene neist annab lihtsustatuna isikule õiguse enda vastu mitte tunnistada ja end mitte inkrimineerida süüteo, teine sätestab õiglase menetluse nõude.¹⁰ Nimekamateks kohtulahenditeks, mis sisaldavad endas ülekuulamise regulatsiooni on *Miranda vs. Arizona*¹¹ ja *Escobedo vs. Illinois*¹². Inglismaal on vastu võetud Police and Criminal Evidence Act 1984¹³ (PACE), mis kehtestab oluliselt täpsema regulatsiooni kui seda on Ameerika Ühendriikides. PACE'i põhjal välja töötatud PEACE ülekuulamismudel on magistr töö peamiseks uurimisallikaks Inglismaa ülekuulamistava osas. Kokkuvõttes annab esimene peatükk baasteabe, mis on vajalik, et analüüsida ülekuulamistaktikate mõju ülestunnistustele.

Teises peatükis kasutab autor metaanalüüsi, mille abil annab ülevaate uuringutest ja teadustöödest õiguspsühholoogia valdkonnas, milles on uuritud valeülestunnistuste põhjuseid ning erinevate ülekuulamistaktikate seost valeülestunnistustega. Teine peatükk otsib vastuseid küsimustele, mis on ülekuulamise läbiviimisel suurimateks ohuallikateks ning kuidas neid ohte vältida. Suurima osa allikatest moodustavad Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa

⁸ Ameerika Ühendriikide põhiseadus, V muudatus (1791).

⁹ Ameerika Ühendriikide põhiseadus, XIV muudatus (1868).

¹⁰ Gudjonsson, G. H., Morello, L. The American Law on Confessions. Raamatus Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions: A Handbook. Chichester: John Wiley & Sons 2003, lk 283-285.

¹¹ *Miranda v. Arizona*, 384 U.S. 436 (1966), 86 S.Ct. 1602. Ameerika Ühendriikide Ülemkohus lõi pretsedendi, milles kohustas informeerima kahtlustatavaid nende õigustest, tuntud kui Miranda õigused. Miranda õiguseid on neli: (i) õigus vaikida; (ii) kõik, mida kahtlustatav ütleb, võidakas kasutada kohtus tema vastu; (iii) õigus kaitsja kohalolule; (iv) kui kahtlustatav ei saa endale kaitsjat lubada, võimaldab riik talle kaitsja.

¹² *Escobedo v. Illinois*, 378 U.S. 478 (1964), 84 S.Ct. 1758. Ameerika Ühendriikide Ülemkohus tunnustas kahtlustatava õigust kaitsjale ülekuulamisel.

¹³ Police and Criminal Evidence Act 1984. – 1984 c. 60. Kättesaadav veebis: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/60/contents>.

ülekuulamistavade ning -regulatsioonist tulenevaid probleeme uurivad empiirilised uuringud, mis on läbi viidud õigusteadlaste ja psühholoogia valdkonna teadlaste poolt.

Kolmandas peatükis kasutab magistritöö autor andmekogumismeetodit ja modelleerimist, tuues esmalt välja Eestis kehtiva ülekuulamise regulatsiooni ning praktika. Seejärel koostab autor eelnevates peatükkides kogutud andmete põhjal esialgse ülekuulamismetoodika kavandi, mis hetkel olemasoleva informatsiooni kohaselt kaitseks ühelt poolt võimalikult hästi ülekuulatavaid, aga seejuures oleks endiselt efektiivne ja tagaks ülekuulamise eesmärgi. Kahe esimese peatüki eesmärk on leida pidepunktid, mille osas teha järeldusi Eesti õiguskultuuriruumi kontekstis.

Autor kasutab magistritöös mõistet valeülestunnistus, mitte eneserõõn. Seda põhjusel, et mõiste valeülestunnistus sobib nii ingliskeelse (ingl. *false confession*) kui ka eestikeelse erialakeelega. Eneserõõna kasutatakse vaid juriidilises kontekstis ja sedagi harva. Samuti ei ole selle sõna tähendus üldjuhul arusaadav isikutele, kellel puudub juristiharidus. Samal ajal psühholoogia valdkonnas kasutatakse valeülestunnistusele sarnast mõistet.¹⁴ Seega mõistete ühtlustamise ning selguse eesmärgil räägib magistritöö autor läbivalt valeülestunnistusest.

Samuti vajavad selgitamist mõisted taktika, tehnika, metoodika, tava ja regulatsioon. Magistritöös tähistab sõna „taktika“ üksikut viisi või meetodit, mida kasutatakse kahtlustatavalt ütluste saamiseks. „Tehnika“ tähistab taktikate kogumit ning „metoodika“ ja „tava“ on kasutatud sünonüümidenä, mis tähistavad ülekuulamisprotseduuri algusest lõpuni. Ainsaks erinevuseks eelnimetatud eristustest on Reidi tehnika, mille nimi tuleneb selle ingliskeelsest versioonist (*the Reid technique*). Oma olemuselt on Reidi tehnika siiski metoodika, kuid magistritöö autor otsustas nime tõlkides mitte muuta. Regulatsioon ei tähista magistritöös seadust, kui sellele puudub konkreetne viide, vaid riigi poolt antud ametlikke suuniseid. Autor kasutab magistritöös sõnu süüdi ja süütu nende kõnekeelses tähenduses, et vältida keerulisi lausekonstruktsioone. Seega ei tähista süü juriidilist mõistet karistusseadustiku¹⁵ teise peatüki kolmanda jao tähenduses, vaid pelgalt asjaolu, kas isik pani *de facto* süüte toime.

¹⁴ Näiteks on õiguspsühholoog Kristjan Kask kasutanud mõistet valetunnistused. Kask, K. Kui seinad räägiksid : Küsitlemise kunst. Tallinn: Argo 2019, lk 82. Samuti on Talis Bachmann kasutanud mõistet väärülestunnistus. Bachmann, T. Psühholoogia. Raamat juristidele. Tallinn: Juura 2015, lk 256.

¹⁵ Karistusseadustik. – RT I, 28.02.2020, 5.

1. Ülekuulamise regulatsioon

1.1. Rahvusvahelisest õigusest tulenevad kriteeriumid

Lisaks riigisisesele õigusest tulenevatele piirangutele või juhistele, peab arvestama ka rahvusvahelisest õigusest tulenevaid kriteeriume. Rahvusvahelisest õigusest tulenevad Eestile kohustuslikud käitumisjuhendid Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonist¹⁶ (EIÕK) ja sellega koos Euroopa Inimõiguste Kohtu (EIK) lahenditest ning Euroopa Liidu direktiividest.

Peamised ülekuulamist puudutavad reeglid tulenevad EIÕK-i artiklitest 6 ja 3, mis sätestavad õiguse õiglasele kohtulikule arutamisele ja üldlase piinamise ning ebainimliku ja alandava kohtlemise keelu. Kuigi EIÕK artikkel 6 räägib ainult kohtupidamisest, on EIK öelnud, et artikkel 6 – eriti artikli 6 lg 3 – kohaldub ka kohtueelses menetluses läbiviidud toimingutele olukorras, kus hilisema kohtupidamise õiguspärasuse saab seada kahtluse alla artikli 6 tingimuste rikkumise tõttu kohtueelses menetluses.¹⁷ Sellega ei loonud kohus tõsikindlat printsiipi, et artikkel 6 kohaldub alati ka kohtueelsele menetlusele,¹⁸ kuid annab märku, et sellise võimalusega tuleb arvestada.

Ka Euroopa Liit on viimastel aastatel hakanud ühtlustama liikmesriikide regulatsioone kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagamise osas. Selleks on Euroopa Liit vastu võtnud kuus teekaardidirektiivi¹⁹. Direktiiv 2010/64/EL²⁰ käsitleb õigust suulisele ja kirjalikule tõlkele kriminaalmenetluses; direktiiv 2012/13/EL²¹ õigust saada kriminaalmenetluses teavet; direktiiv 2013/48/EL²² õigust kaitsjale ning õigust teavitada kolmandat isikut vabaduse võtmisest ja suhelda vabaduse võtmise ajal kolmandate isikute ning konsulaarasutustega; direktiiv (EL) 2016/343²³ käsitleb süütuse presumptsiooni tugevdamise aspekte ning õigust viibida kohtulikul

¹⁶ The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Nov. 4, 1950, 213 U.N.T.S. 221. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II, 2000, 11, 57.

¹⁷ EIK, 13972/88, *Imbrioscia vs. Šveits*, p 36.

¹⁸ Wu, W. Interrogational fairness under the European convention on human rights. – International Journal of Law, Crime and Justice 2011/39, no 1, lk 44.

¹⁹ Nõukogu 30. novembri 2009 resolutsioon teekaardi kohta, mille eesmärk on tugevdada kahtlustatavate või süüdistatavate isikute menetlusõigusi kriminaalmenetluses. – ELT C 295, 4. detsember 2009, lk 1-3. Teekaardi alusel võeti vastu kuus direktiivi.

²⁰ 20. oktoobri 2010. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2010/64/EL õiguse kohta suulisele ja kirjalikule tõlkele kriminaalmenetluses. – ELT L 280.

²¹ 22. mai 2012. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/13/EL, milles käsitletakse õigust saada kriminaalmenetluses teavet. – ELT L 142.

²² 22. oktoobri 2013. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2013/48/EL, mis käsitleb õigust kaitsjale kriminaalmenetluses ja Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses ning õigust lasta teavitada vabaduse võtmisest kolmandat isikut ja suhelda vabaduse võtmise ajal kolmandate isikute ja konsulaarasutustega. – ELT L 294.

²³ 9. märtsi 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/343, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluses kohtulikul arutelul. – ELT L 65.

arutlemisel; direktiiv (EL) 2016/800²⁴ käsitleb kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatisi; direktiiv (EL) 2016/1919²⁵ tasuta õigusabi osutamise kohustust. Kuivõrd direktiivid reguleerivad kahtlustatavate ja süüdistatavate õigusi kogu kriminaalmenetluse vältel, käsitleb autor edaspidi direktiive ainult osas, mis omavad kitsalt võetuna tähtsust efektiivse ja õiglase ülekuulamise aspektist.

Nii EIÕK kui direktiivid sätestavad minimaalse standardi, mis ülekuulamisele peab kohalduma. Liikmesriik võib neid õigusi täpsustada ja tõsta standardi kõrgemale, kuid mitte kunagi madalamale.²⁶ Euroopa Liidu direktiive tuleb vaadata kooskõlas põhiõiguste hartaga²⁷. Põhiõiguste harta artikli 52 lõike 3 järgi direktiividest tulenevad nõuded miinimumnõuded, millest riik võib kehtestada riigisisese õigusega kõrgemad, üksikisikule soodsamad standardid. Samuti tuleb arvestada asjaoluga, et direktiiv ei või kehtestada madalamat õiguste tagamise standardit, kui seda on varasemalt teinud EIK.²⁸

Direktiivi (EL) 2016/343 artikli 1 järgi peavad liikmesriigid tagama, et kahtlustatavat või süüdistatavat peetakse süütuks seni, kuni tema süüd ei ole seaduse kohaselt tõendatud. Sama põhimõtte on kirjast EIÕK artikli 6 lõikes 2. Süütuse presumptsiooni järgimine on oluline ka ülekuulamisel, olenemata asjaolust, et avalikkus ei pruugi ülekuulamisest olla teadlik. Ka uurijad peavad järgima süütuse presumptsiooni ehk ülekuulamisel meeles pidama, et kahtlustatav või süüdistatav võib tegelikkuses olla süütu.

Kaks olulisimat EIK poolt konkreetselt välja toodud õigust on õigus vaikida ja enese mittesüüstamise privileeg. Kohus on mitmes lahendis öelnud, et olenemata asjaolust, et EIÕK ei too neid kahte õigust artiklis 6 eraldi välja, on need üldiselt tunnustatud rahvusvahelised standardid, mis kätkevad endis ausa ja õiglase kohtuliku arutamise põhimõtet. Enese mittesüüstamise privileeg ja õigus vaikida on sätestatud ka direktiivi (EL) 2016/343 artikli 7 lõigetes 1 ja 2. Lõige 3 täpsustab, et enese mittesüüstamise privileeg ei takista pädevatel asutustel koguda tõendeid, mida on võimalik saada seadusliku sunni rakendamisel ja mis on olemas sõltumata kahtlustatava või süüdistatava tahtest. Need kaks õigust kaitsevad

²⁴ 11. mai 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatisi. – ELT L 132.

²⁵ 26. oktoobri 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/1919, milles käsitletakse tasuta õigusabi andmist kahtlustatavatele ja süüdistatavatele kriminaalmenetluses ning isikutele, kelle üleandmist taotletakse Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses. – ELT L 297.

²⁶ Malsch, M., Boer, M. M. de. Interviews of Suspects of Crime: Law and Practice in European Countries. Raamatus Brown, D. K., Turner, J. I., Weisser, B. (toim). The Oxford Handbook of Criminal Process. New York: Oxford University Press 2019, lk 8.

²⁷ Euroopa Liidu põhiõiguste harta. 26. oktoober 2012. 2012/C 326/02. – ELT C 326/391.

²⁸ Soo, A. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Teekond direktiivideni ning direktiivid 2010/64/EL ja 2012/13/EL. – Juridica 2018/5, lk 311.

ülekuulatavat ametnike sunni eest ning aitavad vältida ebaõiget õigusemõistmist ehk täidavad artikli 6 eesmärgi.²⁹ Seejuures kohalduvad artiklist 6 tulenevad kaitsemehhanismid kõikidele kriminaalmenetlustele olenemata nende keerukusest. Samuti ei saa õigustada õiguse ja privileegi kohaldamata jätmist ülekaaluka avaliku huviga, et süütegu saaks uuritud ja teo toimepanija karistatud.³⁰

Direktiivi (EL) 2016/343 artikli 7 lõike 5 alusel ei tohi kahtlustatava või süüdistatava valikut kasutada oma õigust vaikida või end mitte süüstada, käsitada tõendina, et isik on asjaomase teo toime pannud. Samas jätab direktiivi ingliskeelse versiooni preambuli punkt 28³¹ võimaluse teatud juhtudel siiski teha vaikimisõiguse või enese mittesüüstamise privileegi kasutamisest süüdistatava suhtes ebasoodsaid järeldusi.³² Seega ei ole õigus vaikida absoluutne. Ka EIK on rõhutanud, et olukorras, kus ülekuulatavalt võib mõistlikult oodata vastust, võib vaikimist tõlgendada isiku kahjuks. Millal selline õigus tõlgendada vaikimist ülekuulatava kahjuks tekib, tuleb hinnata igal konkreetsel juhul eraldi.³³

Enese mittesüüstamise privileeg laieneb tõendite kogumisele üldiselt ning kaitseb, et isikult ei koguta inkrimineerivaid tõendeid kasutades liigset sundi.³⁴ Seejuures ei laiene enese mittesüüstamise privileeg ainult ütlustele, milles küsitletav tunnistab süüd või annab otseselt end inkrimineerivaid ütlusi, vaid on tulenevalt artikli 6 eesmärgist laiem. Seetõttu on privileegiga kaitstud ka ütlused, mis pealtnäha ei ole inkrimineerivad, kuid mida võib hilisemas kriminaalmenetluse faasis kasutada süüdistatava vastu, et näidata vastuolu, heita kahtlust süüdistatava teistele ütlustele, tema poolt esitatud tõenditele või muul viisil õõnestada süüdistatava seisukoha usutavust.³⁵ Õigus ennast mitte süüstada tähendab, et süüdistaja üritab tõendada kahtlustatava süüd, kasutamata kahtlustatava tahte vastaseid sunnimeetmeid ja privileeg seondub peamiselt kahtlustatava vaikimistahte austamisega. Samas ei kohaldu enese mittesüüstamise privileeg olukorras, kus materjal kogutakse kahtlustatavalt küll sunnivahendeid kasutades, kuid see materjal eksisteerib sõltumata kahtlustatava tahtest. Sellisteks materjalideks on näiteks loa alusel saadud dokumendid, hingeõhu-, vere- ja

²⁹ EIK_o 19187/91, *Saunders vs. Ühendkuningriik*, p 68; EIK_o 18731/91, *John Murray vs. Ühendkuningriik*, p 45; EIK_o 10828/84, *Funke vs. Prantsusmaa*, p 44.

³⁰ EIK_o 19187/91, *Saunders vs. Ühendkuningriik*, p 74.

³¹ Direktiivi (EL) 2016/343 preambuli punkt 28: „Kui kahtlustatav või süüdistatav kasutab õigust vaikida või õigust ennast mitte süüstada, ei tohiks seda kasutada tema vastu ning seda ei tohiks käsitada tõendina, et isik on asjaomase kuriteo toime pannud. See ei tohiks mõjutada liikmesriigi õigusnorme, mis käsitlevad tõendite hindamist kohtute või kohtunike poolt, tingimusel et järgitakse kaitseõigust.“

³² Kärner, M., Rosin, K. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiiv (EL) 2016/343. – *Juridica* 2018/7, lk 508.

³³ EIK_o 18731/91, *John Murray vs. Ühendkuningriik*, p 47

³⁴ Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial. European Court of Human Rights 2019, lk 35.

³⁵ EIK_o 19187/91, *Saunders vs. Ühendkuningriik*, p 71.

uriiniproovid või DNA-analüüsiks vajalikud kehakoed.³⁶ Direktiivist tulenev enese mittesüüstamise privileegi standard on suhteliselt madal, kuna sunni kohaldamise sisulisteks kriteeriumiteks on vaid meetme lubatavus ja asjaolu, et materjal eksisteerib sõltumata kahtlustatava või süüdistatava tahtest. Ka EIK on alates Saundersi³⁷ lahendist järjekindlalt enese mittesüüstamise privileegi kaitseala lubatud sunni arvelt kitsendanud ning lubatud ja lubamatu sunni eristamine on keeruline.³⁸

Õigus vaikida ja enese mittesüüstamise privileeg on põhimõttelised ja üldised õigused, millega kaitstakse süüdistatava vabadust valida, kas ta soovib võimuesindajate küsimustele vastata või mitte.³⁹ EIK loodud õigus vaikida ja enese mittesüüstamise privileeg on kahekordsed, kuna esmalt kaitsevad need süüdistatavat lubamatu sunni eest ülekuulamisel ning teiseks kaitseb süüdistatava tahet rääkida või vaikida ülekuulamisel. Siiski üritatakse kohtupraktikas eristada juhtumeid, kus on tegemist lubamatu sunniga, juhtumistest, kus süüdistatav oleks pidanud iseseisvalt jõudma arusaamani, et temalt oodatakse põhjendatult vastust seoses kahtlustusega.⁴⁰

Lubamatu sund EIÕK artikli 6 kontekstis avaldub kolmes vormis: (i) kahtlustatav sunnitakse sanktsioonide ähvardusel tunnistama⁴¹ või kui kahtlustatav keeldub ütluste andmisest ning tema suhtes kohaldatakse seetõttu sanktsioone;⁴² (ii) tõendite kogumiseks või ütluste saamiseks kasutatakse füüsilist või psühholoogilist survet, mis enamasti tähendab ka EIÕK artikli 3 rikkumist; (iii) ametnikud kasutavad pettust informatsiooni saamiseks.⁴³ EIK on öelnud, et piinamise teel tõendite kogumine on enese mittesüüstamise privileegi rikkumine.⁴⁴ Ebainimliku käitumise puhul aga, et artikli 3 rikkumine on ka ausa kohtupidamise õiguse rikkumine vaid juhul, kui artikli 3 rikkumine mõjutas kohtu otsust.⁴⁵ EIK on lugenud lubamatuks pettuseks asetada informaator ühte kongi kahtlustatavaga, kes kasutab oma õigust vaikida, eesmärgiga survestada kahtlustatavat rääkima. Kahtlustatav on sellises situatsioonis haavatavam informaatori survele, mistõttu ei ole kahtlustava ütlused vabatahtlikud ja omaalgatuslikud.⁴⁶ Informaatorile avaldatud teave ei ole saadud enese mittesüüstamise privileegi rikkudes, kui kahtlustatav ei olnud survestatud ütlusi andma, vaid tegi neid vabatahtlikult. See tuleb eriti kõne

³⁶ EIK, 19187/91, *Saunders vs. Ühendkuningriik*, p 68 jj.; Kärner, M., Rosin, K, lk 506.

³⁷ EIK, 19187/91, *Saunders vs. Ühendkuningriik*.

³⁸ Kärner, M., Rosin, K, lk 507.

³⁹ EIK, 48539/99, *Allan vs. Ühendkuningriik*, p 50.

⁴⁰ Wu, W, lk 46.

⁴¹ EIK, 19187/91, *Saunders vs. Ühendkuningriik*, p-d 74-76.

⁴² EIK, 34720/97, *Heaney ja McGuinness vs. Iirimaa*, p-d 54-55.

⁴³ Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial, lk 36.

⁴⁴ EIK, 54810/00, *Jalloh vs. Saksamaa*, p 105-107.

⁴⁵ EIK, 22978/05, *Gäfgen vs. Saksamaa*, p 178.

⁴⁶ EIK, 48539/99, *Allan vs. Ühendkuningriik*, p 52.

alla, kui kahtlustatav ei ole kinni peetud või arreteeritud ehk ta viibib vabaduses ning tal puudub igasugune kohustus ja surve informaatoriga kohtuda või inkrimineerivat teavet avaldada.⁴⁷

Ausa ja õiglase kohtupidamise printsiibi alla käib õigus kaitsjale. EIK on selles osas selgitanud, et enamikel juhtudel saab vältida võimuesindajate lubamatut sundi ning vaikimisõiguse ja enese mittesüüstamise privileegi rikkumist advokaadi kohaloluga, sest kaitsja üheks ülesandeks ongi jälgida, et politsei ei rikuks ülekuulatava õigusi. Õigus advokaadile on üheks protseduuriliseks kaitsemeetmeks, mille põhjal saab kohus hinnata, kas süüdistatava enese mittesüüstamise privileegi on kohtueelses menetluses rikutud. Õigus advokaadile tekib kahtlustatava esimesest ülekuulamisest.⁴⁸ EIK on õiguses advokaadile seganud kokku kaks põhimõtet. Esiteks, advokaadi kohalolu tagab, et kahtlustatavat ei sunnita tegema ülestunnistust ning teiseks, advokaat nõustab klienti efektiivse kaitse loomisel.⁴⁹ Sama õigust reguleerib Euroopa Liidu direktiivi 2013/48/EL artikli 3 lõige 1, mis paneb liikmesriikidele kohustuse tagada kahtlustatavale või süüdistatavale kaitsja olemasolu nii pika aja jooksul ja sellisel viisil, mis annab asjaomasele isikule võimaluse kasutada oma kaitseõigust otstarbekalt ja tõhusalt. Seejuures nõuab artikli 3 lõige 3 punkt b, et kaitsja saab ülekuulamisel osaleda tõhusalt. Direktiivi artikli 2 lõike 3 järgi kohaldatakse direktiivi ka muu kui kahtlustatava või süüdistatava isiku suhtes, kui sellest isikust saab kahtlustatav või süüdistatav isik politseis või muus õiguskaitseasutuses läbiviidava küsitlemise käigus.

EIK hinnangul eirab politsei kohustust ülekuulatavat informeerida tema õigustest suurema tõenäosusega, kui kaitsja ei viibi ülekuulamise juures. Sellest tulenevalt on olukordades, kus advokaat ei viibi ülekuulamiste juures, suurem tõenäosus, et ülekuulatava õigusi ei austata.⁵⁰ Õigus advokaadile tagab muu hulgas ka põhimõtet, et osapooltel peavad menetluses olema võrdsed võimalused.⁵¹ Võrdsed võimalused tähendavad, et igal osapoolel peab menetluses olema võimalus esitada oma versioon juhtunust tingimustel, mis ei aseta teda oluliselt nõrgemasse positsiooni *vis-a-vis* teiste osapoolte suhtes.^{52;53} Kui kahtlustatav soovib kaitsjat, siis tuleks ülekuulamine kaitsja saabumiseni peatada. Edasine suhtlus kahtlustatavaga ilma kaitsja kohalolekuta ei ole lubatud, välja arvatud juhul, kui kahtlustatav omal initsiatiivil alustab suhtlust politsei või prokuratuuriga enne kaitsja kohale jõudmist.⁵⁴ Samuti tuleb ülekuulamine viivitamata lõpetada olukorras, kus isikust saab kahtlustatav alles küsitlemise käigus.

⁴⁷ EIK, 4378/02, *Bykov vs Venemaa*, p-d 101-102.

⁴⁸ EIK, 36391/02, *Salduz vs. Türgi*, p 54-55.

⁴⁹ Wu, W, lk 51.

⁵⁰ EIK, 7025/04, *Pishchalnikov vs. Venemaa*, p 78.

⁵¹ EIK, 36391/02, *Salduz vs. Türgi*, p 53.

⁵² EIK, 22209/93, *Foucher vs. Prantsusmaa*, p 34.

⁵³ Wu, W, lk 51.

⁵⁴ EIK, 7025/04, *Pishchalnikov vs. Venemaa*, p 79.

Küsitlemisega võib jätkata, kui asjaomasele isikule on teatavaks tehtud tema uus positsioon menetluses ning tutvustatud direktiivis 2013/48/EL sätestatud õigusi. Vastasel juhul ei oleks tagatud EIÕK artiklis 6 sätestatud ja EIK praktikast⁵⁵ tulenevad garantiid. Seega on õigus kaitsjale oluliseks kaitsegarantiiks, mis läbi juriidilise nõustamise ning järelevalve uurijate tegevusele ülekuulamisel, tagab ka õiglase kohtumenetluse põhimõtte järgimist. Seejuures on EIK öelnud, et EIÕK-st tulenevad õigused ei tohi olla vaid teoreetilised ja illusoorised, vaid peavad olema praktilised ja efektiivsed.⁵⁶ Siiski tuleb arvestada, et direktiivi 2013/48/EL artikli 3 lõige 6 ja artikli 8 alusel on liikmesriikidel võimalik õigust kaitsjale piirata.⁵⁷

Õigusega kaitsjale käib kaasas ka õigus kaitsjast loobuda. Kuivõrd õigus kaitsjale tuleneb EIÕK artiklist 6, on selle õiguse eesmärk tagada õiglase kohtumenetlust. Niivõrd olulise õiguse puhul kohaldub kaitsest loobumise õigusele kõrgendatud standard. Kaitsjast saab loobuda teadliku ja informeeritud otsuse alusel ning see peab olema vabatahtlik.⁵⁸ Ka direktiivi 2013/48/EL artikli 9 lõike 1 alusel peab kaitsjast loobumine olema informeeritud, vabatahtlik ja ühemõtteline. Seejuures peab loobumisel olema näidatud, et kahtlustatav sai oma tegevuse tagajärgedest aru.⁵⁹ EIK on selgitanud, et kaitsjast loobumist ei tõenda asjaolu, et kahtlustatav vastas politsei küsimustele peale talle tema õiguste selgitamist ja sellekohase dokumendi allkirjastamist.⁶⁰ Samuti on kahtlustatava või süüdistatava kaitseõiguse seisukohast ülimalt oluline direktiivi 2013/48/EL artikli 9 lõikes 3 sätestatud õigus loobumisest taganeda ehk riik peab tagama, et isikut teavitatakse tema õigusest tühistada loobumisotsus.

Kuivõrd kahtlustataval või süüdistataval on õigus kaitsja abile menetluse nii varajases järgus kui võimalik, on ka riigil kohustus vajadusel tagada riigi õigusabi korras kaitsja olemasolu. Õiguse riigi õigusabile sätestavad Euroopa Liidu põhiõiguste harta artikli 47 lõige 3, EIÕK artikli 6 lõike 3 punkt c ning direktiiv (EL) 2016/1919. Need kolm õigusakti aga ei taga riigi õigusabi ülekuulamise puhul. Ainsana neist võiks tasuta riigi õigusabi tagada isikule EIÕK, kuid EIK on sidunud riigi õigusabi osutamise kohustuse samuti vabaduse võtmisega.⁶¹ Põhiõiguste harta näeb riigi õigusabi ette kohtusse pöördumiseks, direktiivi (EL) 2016/1919

⁵⁵ Lahendis EIK, 1466/07, *Brusco vs. Prantsusmaa* ütles EIK, et olukorras, kus isikut kahtlustatakse kuriteo toimepanemises, ei saa politsei võtta isikult ütlusi tunnistajana, vaid peab teavitama isikut tema menetlusseisundist ja õigustest.

⁵⁶ EIK, 6694/74, *Artico vs. Itaalia*, p 33.

⁵⁷ Direktiivi 2013/48/EL artikkel 3 lõike 6 järgi võib liikmesriik piirata õigust kaitsjale, kui esineb kiireloomuline vajadus hoida ära tõsiselt negatiivseid tagajärgi inimese elule, vabadusele või füüsilisele puutumatusele (punkt a) ja/või uurimisasutuste viivitamatu tegutsemise on hädavajalik selleks, et vältida märkimisväärse kahju tekitamist kriminaalmenetlusele (punkt b). Artikkel 8 täpsustab piirangu üldtingimusi.

⁵⁸ EIK, 36391/02, *Saldus vs. Türgi*, p 59; EIK, 4268/04, *Panovits vs. Küpros*, p 68; EIK, 20310/02, *Plonka vs. Poola*, p 37; EIK, 7025/04, *Pishchalnikov vs. Venemaa*, p-d 77-78.

⁵⁹ EIK, 7025/04, *Pishchalnikov vs. Venemaa*, p 77.

⁶⁰ *Ibidem*, p 79.

⁶¹ EIK, 7377/03, *Dayanan vs. Türgi*, p-d 30-31.

kohaldumisala aga välistab⁶² ülekuulamise tarbeks riigi õigusabi osutamise, kui isikult ei ole võetud vabadust. Ka direktiivi 2013/48/EL artikkel 3 lõige 4 kohustab liikmesriiki tagama reaalse kaitsja abi vaid isikule, kellelt on võetud vabadus.⁶³

Direktiivi 2010/64/EL artikkel 2 p 1 sätestab *expressis verbis* kohustuse tagada isikule suuline tõlge ka politsei poolt läbiviidaval küsitlemisel. Sama artikli teise punkti kohaselt peab suuline tõlge olema võimaldatud ka kahtlustatava või süüdistatava ja tema kaitsja suhtlusel, kui suhtlus on mh seotud ülekuulamisega. Seejuures peab tõlke tagama viivitamata. Artikli 2 punkt 8 ja artikli 5 punkti 1 järgi peab riik tagama kvaliteetse tõlke, et isik oleks teadlik talle esitatud kahtlustuse või süüdistuse sisust ning oleks võimeline kasutama oma õigust kaitsele ja sellega tagama menetluse õigluse. Samuti on riigi kohustus välja selgitada, kas isik saab keelest piisavalt aru või vajab tõlgi kohalolu. Õiguse tõlkele sätestab ka EIÕK artikli 6 lõike 3 punktid a ja e. Nagu varasemalt selgitatud, räägib EIÕK küll kohtupidamisel rakendatavatest õigustest, kuid üleüldise kohtupidamise õigluse tagamise eesmärgil võivad nimetatud normid kohalduda ka kohtueelses menetluses. Samuti on EIK selgitanud,⁶⁴ et õigus suulisele ja kirjalikule tõlkele hõlmab endast nii õigust aru saada kui ka õigust end arusaadavaks teha.⁶⁵

Ülekuulamise kontekstis on oluline direktiivist 2012/13/EL tulenev õigus saada teavet oma õiguste kohta. Direktiivi artikli 3 lõike 1 järgi peab kahtlustatavat või süüdistatavat teavitama viivitamata õigusest kaitsjale, tasuta õigusnõustamisele ning selle tingimustest, saada teavet süüdistuse kohta, õigusest suulisele ja kirjalikule tõlkele ning õigusest vaikida. „Viivitamata“ sisustamiseks on lisatud direktiivi preambuli punkti 19 selgitus, et teavet tuleks anda õigel ajal menetluse käigus ja hiljemalt enne seda, kui politsei või muu pädev asutus kahtlustatavat või süüdistatavat isikut esimest korda ametlikult küsitleb. Seejuures tuleb õigused tutvustada lihtsas ja arusaadavas keeles vähemalt ühel korral. EIK praktika⁶⁶ kohaselt on õigus teabele seotud õiglase kohtumenetluse põhimõttega ja kaitseõigustega, sest isik ei saa end efektiivselt kaitsta, kui ta ei ole teadlik, millised õigused tal on.⁶⁷

⁶² Direktiivi (EL) 2016/1919 artikli 2 lõike üks järgi osutatakse riigi õigusabi kahtlustatavatele ja süüdistatavatele, kellel on direktiivi 2013/48/EL kohaselt õigus kaitsjale ja: (a) kellelt on võetud vabadus; (b) kes peavad liidu või liikmesriigi õiguse kohaselt kaitsjat kasutama või; (c) kes peavad või võivad olla uurimis- või tõendite kogumise toimingute juures, mis hõlmavad miinimumina äratundmiseks esitamist, vastastamist ja uurimiseksperimenti.

⁶³ Pere, A., Soo, A. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiivid (EL) 2016/800 ja (EL) 2016/1919. – *Juridica* 2019/3, lk 223.

⁶⁴ EIKo 6210/73, 6877/75, 7132/75, *Luedicke, Belkacem ja Koc vs. Saksamaa*, p 48; EIKo 9783/82, *Kamasinski vs. Austria*, p 74; EIKo 4268/04, *Panovits vs. Küpros*, p 67; EIKo 25720/02, *Amer vs. Türgi*, p 77; EIKo 13205/07, *Diallo vs. Rootsi*, p 23.

⁶⁵ Soo, A, lk 312.

⁶⁶ EIKo 4268/04, *Panovits vs. Küpros*, p 73; EIKo 39660/02, *Zaichenko vs. Venemaa*, p 41 jj.

⁶⁷ Soo, A, lk 318.

EIÕK artikkel 3 sisaldab absoluutset piinamise ja ebainimliku käitumise keeldu, kuid selleks, et tegevus kuuluks artikli 3 kohaldusalasse, peab tegevus ületama minimaalse raskusastme. Artikli 3 minimaalne raskusaste sõltub konkreetse kaasuse asjaoludest. Arvestada tuleb kohtlemise kestusega, selle füüsilise ja psühholoogilise mõjuga ning mõningatel juhtudel ka isiku soo, vanuse ja tervises seisundiga.⁶⁸ Artikkel 3 eristab kolme kohtlemise vormi: piinamine, ebainimlik ning alandav kohtlemine. Piinamine on tahtlik tegevus või tegevusetus, mis põhjustab inimesele tugevaid ja julmi füüsilisi või vaimseid kannatusi.⁶⁹ EIK on varasemalt leidnud, et vägistamine koos teiste vägivallategudega on piinamine artikkel 3 tähenduses ning ei välistanud, et ka vägistamine iseenesest võiks teatud juhtudel olla piinamine.⁷⁰ Ebainimlik kohtlemine on tahtlik tegevus või tegevusetus, mis põhjustab isikule intensiivseid füüsilisi ja vaimseid kannatusi või kehalisi vigastusi.⁷¹ EIK on ebainimlikuks kohtlemiseks pidanud näiteks piinamisega ähvardamist.⁷² Kohtlemine on alandav, kui see tekitab inimeses hirmu-, ahastuse ja alaväärsustunde ulatuses, mis on isiku jaoks alandav ja võib murda tema füüsilise ja moraalse vastupanuvõime või panna isikut tegutsema vastu oma tahtmist või südametunnistust.⁷³ EIK on ebainimlikuks ja alandavaks kohtlemiseks lugenud kahtlustatava tahte vastaselt füüsiliselt kinni hoidmist ja toru kaudu oksendamist esile kutsuva ravimi manustamist,⁷⁴ samuti kahtlustatavate peal kasutatud tehnikat, mis muu hulgas sisaldas une- ja toidupuuduse tekitamist.⁷⁵

Kokkuvõttes on näha, et rahvusvaheline õigus ei anna üldjoontes ülekuulamise läbiviimisele konkreetseid sisulisi juhiseid, kuna rahvusvaheline õigus ei tegele enamasti ülekuulamisel kasutatavate taktikate hindamisega. Nii EIK kui direktiivid tegelevad kaitseõiguse üldiste eeldustega, nagu õigus vaikida, enese mittesüüstamise privileeg ja õigus kaitsjale, kuid ei ole tegelenud suures osas ülekuulamistaktikate ja meetodite mõjuga kahtlustatavate või süüdistatavate ütluste tõepärasusele. Ülekuulamise sisulise osa juures on EIK tegelenud vaid küsimusega, millal on tegemist võimuesindajate lubamatu sunniga, kuid ülekuulamisel füüsilise ja psühholoogilise sunni osutamist on EIK analüüsinud vaid artikli 3 tähenduses, mis kehtestab psühholoogiliste taktikate kasutamise lubamatuks tunnistamisele väga kõrge standardi, mistõttu ei paku tänapäevase ülekuulamise kontekstis kahtlustatavate õigustele piisavat kaitset.

⁶⁸ EIK_o 5310/71, *Iirimaa vs. Ühendkuningriik*, p 162.

⁶⁹ Long D. Guide to Jurisprudence on Torture and Ill-treatment. Article 3 of the European Convention for the Protection of Human Rights. Geneva: Association for the Prevention of Torture 2002, lk 27.

⁷⁰ EIK_o 23178/94, *Aydin vs. Türgi*, p 86.

⁷¹ Long, D, lk 27; EIK_o 54810/00, *Jalloh vs. Saksamaa*, p 68.

⁷² EIK_o 22978/05, *Gäfgen vs. Saksamaa*, p 108.

⁷³ EIK_o 54810/00, *Jalloh vs. Saksamaa*, p 68.

⁷⁴ *Ibidem*, p 82.

⁷⁵ EIK_o 5310/71, *Iirimaa vs. Ühendkuningriik*, p 167.

1.2. Peamised ülekuulamistehnikad ja -taktikad

Ülekuulamisel on kaks peamist eesmärki – ülestunnistuse saamine ja tõe väljaselgitamine.⁷⁶ Ülekuulamistehnikad, mida riigiti peamiselt kasutatakse, varieeruvad vastavalt mudelile, mille järgi ülekuulamisi läbi viiakse. Ülekuulamistaktikaid ja viise, kuidas ülestunnistusi esile kutsuda, mõjutavad ajaloolised, kultuurilised, poliitilised, juriidilised ja muud faktorid.⁷⁷ Seejuures saab rääkida tehnikatest, mida seostatakse valeülestunnistustega ning tehnikatest, mis on välja töötatud, et vältida valeülestunnistusi.⁷⁸ Erialakirjanduses on ülekuulamise ja intervjuerimise tehnikaid jagatud kolmeks: (i) standardiseeritud protseduurid koos täpsete juhenditega; (ii) konkreetset võtteid, mida kirjeldatakse käsiraamatutes ja mille kasutamine on vabam ja improviseeritum; (iii) menetleja isiklikud võtteid ja oskused, mis tuginevad menetleja varasemale kogemusele.⁷⁹ Selles peatükis toob autor välja levinumad ülekuulamistehnikad, olenemata nende seosest valeülestunnistusega.

Vaadeldes ajaloolisest perspektiivist, on vägivald moodustanud tähtsa osa ülekuulamise tavast.⁸⁰ Tänapäevaks on vägivald aga enamjaolt keelatud ning selle taktika ebakohasus üldiselt aktsepteeritud. Sellest hoolimata ei saa väita, et seda taktikat endiselt ei kasutata. Vägivalla alla kuuluvad muu hulgas peksmine, löömine, piinamine, inimese eraldamine igasugusest inimkontaktist pikema aja vältel, söögi- või unepuuduse tekitamine, vägivallaga ähvardamine. Tänapäeval keelavad vägivalla kasutamist rahvusvahelised lepingud ja konventsioonid, nagu Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste konventsioon ja Piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastase konventsioon⁸¹, samuti nende konventsioonide põhjal sisse viidud muudatused riiklikes regulatsioonides.⁸²

Psühholoogiline sund moodustab olulise osa ülekuulamistaktikatest. Ülekuulaja eesmärgiks on panna kahtlustatav uskuma, et ülestunnistamine on tema enda parimates huvides. Tehnikad, mis on suunatud ülekuulatava psühholoogilise mõjutamisele on näiteks maksimeerimine ja minimeerimine, manipuleerimine ja valetõendite esitlemine, millest tuleb järgnevalt juttu.⁸³

Maksimeerimise alla kuuluvad igasugused taktikad, mille abil tekitatakse kahtlustataval ärevustunne, kõiksugused meetmed kahtlustatava hirmutamiseks ja tema versiooni

⁷⁶ Bachmann, T, lk 246.

⁷⁷ Kassin, S. *et al.* Police-Induced Confessions: Risk Factors and Recommendations. – Law and Human Behavior 2010/34, no 1, lk 5.

⁷⁸ Malsch, M., Boer M. M. de, lk 6-7.

⁷⁹ Bachmann, T, lk-d 246-247, 250.

⁸⁰ Kassin *et al.* 2010, lk 6.

⁸¹ Piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastase konventsioon. – RT II 2006, 26.

⁸² Malsch, M., Boer M. M. de, lk 6.

⁸³ Kassin *et al.* 2010, lk 12.

vaidlustamiseks.⁸⁴ Seega on tegemist erinevate mõjutusviiside kogumiga, mille abil näidata ülekuulatavale, et uurija teab tõsikindlalt, et kahtlustatav on süüdi ja kõik tema eitused on asjatud. Sellisteks mõjutusviisideks on süüdistamine, eituste blokeerimine, nii reaalsete kui valetõendite esitlemine. Maksimeerimisega üritatakse kahtlusaluse enesekindlus lüüa vankuma. Olles kahtlustatava viinud lootusetuseni, õhutab ülekuulaja kahtlustatavat üles tunnistama ning ähvardab kaudselt või otseselt karmima karistusega, kui kahtlustatav endiselt eitab tegu.⁸⁵ Suure osa maksimeerimise taktikatest moodustavad kahtlustatava väidete vaidlustamine. Näiteks tuuakse välja isiku varasemad karistused („Aga sa ju pussitasid üht poissi kolm-neli aastat tagasi?“) või võimalike kaasosaliste süüstavate ütluste välja toomine („Sinu sõber räägib meile hoopis teistsugust juttu.“). Samuti tuuakse välja vastuolusid kahtlustatava ja tunnistajate ütluste vahel ja nenditakse, et kahtlustatava jutt ei ole lihtsalt usutav.⁸⁶

Ülestunnistuse saamiseks saab kasutada ka kavalust ja pettust. Üheks populaarsemaks meetodiks on selle juures valetõendite esitlemine. Ameerika Ühendriikide Ülemkohus on lugenud lubatavaks tõendiks ülestunnistused, mis on saadud tänu politsei vihjetele, et kaastäideviija on teo üles tunnistanud. Kaasuses *Frazier v Cupp*⁸⁷ ütlesid ülekuulajad kahtlustatavale, et mees, kellega koos nähti teda kannatanu läheduses, on üles tunnistanud nende mõlema seotuse kuriteoga. Olenemata asjaolust, et sellist tunnistust ei eksisteerinud ja uurijad kasutasid pettust, leidis Ülemkohus, et tegemist oli vabatahtliku ülestunnistusega. Ameerika Ühendriikides on peale viimatinimetatud lahendit tekkinud praktika, mille kohaselt lihtsate valeväidete esitamine on lubatud, valetõendite loomine seda aga ei ole. Teiseks pettuse taktikaks on varjatult ülekuulamise läbiviimine. Ameerika Ühendriikidest on selliste ülekuulamiste näiteks kaasused, kus kahtlustatavat kuulab viimase teadmata üle isik, keda ülekuulataav usaldab, nt arst⁸⁸ või kahtlustatava isiklik sõber.^{89, 90} Samuti kasutavad politseiametnikud ülestunnistuse saamiseks võimalust varjata oma isikut ja eesmäärke teeseldes vangi või kurjategijat, et seeläbi kahtlustatavaga sõbruneda ja informatsiooni välja meelitada.⁹¹

Minimeerimisega esitletakse kahtlustatavale moraalne õigustus või mainet säästvad vabandused teo toimepanemise ees. Uurija käsutuses on järgmised mõjutustaktikad:

⁸⁴ Gudjonsson, G. H. *The Psychology of Interrogations and Confessions: A Handbook*. Chichester: John Wiley & Sons 2003, lk 81.

⁸⁵ Kassin *et al.* 2010, lk 12.

⁸⁶ Gudjonsson 2003, lk 82.

⁸⁷ *Frazier v Cupp* 394 U.S. 731 (1969), 89 S.Ct. 1420, 22 L.Ed.2d 684.

⁸⁸ *Leyra v. Denno* 347 U.S. 556 (1954), 74 S.Ct. 716, 98 L.Ed. 948.

⁸⁹ *Spano v. New York* 360 U.S. 315 (1959), 79 S.Ct. 1202, 3 L.Ed.2d 1265.

⁹⁰ Kassin *et al.* 2010, lk 13.

⁹¹ Gudjonsson 2003, lk 8.

kahtlustatava osas kaastunde ja mõistmise välja näitamine; õigustavate põhjenduste leidmine; vihjamine, et ka uurija ise oleks samas olukorras käitunud sarnaselt; alternatiivsete põhjenduste välja pakkumine, nagu näiteks, et tapmine võis olla spontaanne, provotseeritud, inimene oli kuriteole kihutatud või oli tegemist õnnetusjuhtumiga.⁹²

Manipuleerimine on samuti mitmete psühholoogiliste taktikate koondnimetuseks. Siia alla kuuluvad näiteks erinevate stsenaariumite loomine, mis aitavad kahtlustataval kohaneda situatsiooniga ja tekitavad temas ekslikult turvatunde või mille abil saada kahtlustatavalt esialgne, kasvõi vähetähtis, ülestunnistus. Samuti manipuleeritakse detailidega ehk uurijad esitlevad tunnistaja ütlusi endale soodsas võtmes või ignoreerivad olulisi asjaolusid. Küsitletava isiku enesehinnangu manipuleerimisel rünnatakse tema emotsionaalset stabiilsust ja heaolu. Enesehinnangu kõikuma löömiseks võib näiteks rõhuda sotsiaalsele mehelikkuse standardile. Manipulatsiooni vormiks on ka minimeerimine.⁹³

Küsimus-vastus mudeli puhul on ülekuulamise rõhk ülekuulaja esitatavatel küsimustel. Informatsioon kogutakse küsimuste esitamise ja nende vastuste põhjal. Järgnevalt on magistritöös kasutatud küsimus-vastus mudelile viidates ka tavalise mudeli mõistet.

Vestluse juhtimise tehnika puhul on uurijal esmalt passiivne roll. Küsitletaval lastakse rääkida vaba jutustuse vormis, mille jooksul ei juhita tähelepanu vastuoludele jutus. Uurija peaks vaba jutustuse ajal tegema märkmeid probleemidest ja vastuoludest, kuid võib esitada ka täpsustavaid küsimusi. Kui küsitletava jutt lükkab ümber kahtlused tema seotuse kohta, lõpetatakse ülekuulamine. Kui kahtlused jäävad, toob uurija välja jutus olevad puudused ja vasturääkivused.⁹⁴

Kognitiivse intervjuu eesmärgiks on saada kahtlustatava mälust nii palju ja nii täpset teavet kui võimalik, samuti mäluvigade vältimine ja ületamine. Kognitiivse intervjuu raames kasutatakse sündmuse konteksti taastamist mälu põhjal, suunatakse küsitletavat reprodutseerima kõike, mis meelde tuleb, ka esmapilgul ebaolulisi asjaolusid. Samuti kasutatakse situatsiooni vaatamist uuest vaatenurgast või perspektiivist ja pööratud järjekorras meenutamist.⁹⁵ Algselt koosnes kognitiivne intervjuu neljast etapist: vaimse olustiku taastamine; kogu sündmustiku meenutamine ja ette kandmine; juhtunu meenutamine teises järjekorras; perspektiivimuutmine. Hiljem täiendati kognitiivset intervjuud usalduse võitmise, kontrolli ülekandmisega

⁹² Kassin *et al.* 2010, lk 12.

⁹³ Gudjonsson 2003, lk 82-83.

⁹⁴ Simon, D. „JUST ADMIT IT, YOU’RE GUILTY“ Interrogating Suspects. Raamatus Simon, D. In Doubt. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press 2012, lk 141.

⁹⁵ Bachmann, T, lk 248, 252.

ülekuulatavale, küsimuste modifitseerimisega vastavalt ülekuulatava taustale ja emotsionaalsele seisundile, fokuseeritud meenutamise ja kujundliku ettekandmisega. Uuringud näitavad, et kognitiivse intervjuu ja ka täiendatud kognitiivse intervjuu abil on võimalik saada nii kvalitatiivselt kui kvantitatiivselt rohkem informatsiooni kui tavalise ülekuulamise teel.⁹⁶ Kognitiivse intervjuu meetodiga võib saada kvantitatiivselt rohkem tõele mittevastavat informatsiooni, kuid suhe tõese ja mittetõese teabe hulga vahel jääb samaks kui tavalise ülekuulamise puhul.⁹⁷

Kognitiivse intervjuu alla käivad mitmed taktikad nagu kontrollitavate detailide küsimine, sest tõerääkijad meenutavad rohkem kontrollitavaid detaile kui valetajad, ootamatute küsimuste esitamine, sest nende küsimuste vastuseid ei oska inimesed ette välja mõelda, või kognitiivse laadungi suurendamine ehk ülekuulataval lastakse küsitlemise ajal teha mõnd teist ülesannet, sest valetamine nõuab palju ressursse, mistõttu on mitme tegevuse üheaegsel tegemisel raskem valetada.⁹⁸

CI-S (ingl. *cognitive interview for suspects*) on kognitiivse intervjuu vorm, mida on Ronald Fisher ja Ed Geiselmani poolt täiendatud kahtlustatavate ülekuulamiseks kahe uue tehnikaga: juhtunu joonistamine ja juhtuni meenutamine vastupidises järjekorras.⁹⁹ Nende kahe tehnika lisamine ülekuulamise protseduuri paneb küsitletava ootamatusse olukorda ning samal ajal suurendab kognitiivset laadungit. CS-I ülesehitus oleks järgmine: intervjuu alustamine, kontakti loomine; vaba jutustus; joonistamine; küsimused ülekuulatavale; jutustus vastupidises järjekorras; vasturääkivuste väljatoomine; intervjuu kokkuvõte; lõpetamine.¹⁰⁰

SUE (ingl. *strategic use of evidence*) ehk teabe strateegiline kasutamine.¹⁰¹ Tõendeid esitletakse ülekuulamise käigus vastavalt kahtlustatava ütlustele. Uurijad ootavad tõendi esitamisega kuni kahtlustatav on väitnud midagi, mida on tõendiga võimalik ümber lükata.¹⁰²

⁹⁶ Kask, K. „I Use What I Use“: Estonian Investigators’ Knowledge of Investigative Interviewing. – *Juridica International* 2012/19, lk 161.

⁹⁷ Dando, C., Wilcock, R., Milne R. The Cognitive Interview: Inexperienced Police Officers’ Perceptions of their Witness/Victim Interviewing Practices. – *Legal and Criminological Psychology* 2008/13, no 1, lk 60.

⁹⁸ Kask 2012, lk 91-93.

⁹⁹ Kask 2019. Lk 94.

¹⁰⁰ Geiselman, R. E., Fisher, R. P. Interviewing witnesses ja victims. Raamatus St. Yves, M. (toim.). *Investigative Interviewing: Handbook of Best Practices*. Toronto: Thomson Reuters Publishers 2014, lk 29-62.

¹⁰¹ Kask 2019, lk 95.

¹⁰² Simon, D. „JUST ADMIT IT, YOU’RE GUILTY“, lk 127.

1.3. Ülekuulamise tavad Ameerika Ühendriikides ja Inglismaal

1.3.1. Ameerika Ühendriikide ülekuulamistava

Õiguspsühholoogid jagavad kahtlustatavate ülekuulamise tehnikad laias laastus süüdistavateks ja infokogumisele orienteeruvateks.¹⁰³ Seega on magistritöö eesmärgi täitmiseks paslik analüüsida üht riiki mõlemast kategooriast. Ameerika Ühendriigid ja Inglismaa kahe suurriigina on vähemalt lääneriikidele tihtipeale suureks eeskujuks, seda ka õiguse valdkonnas. Seejuures esindavad Ameerika Ühendriigid süüdistavat ülekuulamismetoodikat ja Inglismaa infokogumisele orienteeruvat metoodikat, mistõttu on mõistlik analüüsida ülekuulamise tehnikate mõju ülekuulamise tulemusele just nende kahe riigi kontekstis.

Ameerika Ühendriikides puudub ühtne ülekuulamise regulatsioon ning kehtivad reeglid tulenevad *common law* riigile omaselt kohtupraktikast. Ameerika Ühendriikides ülekuulatava õigused tuginevad konstitutsiooni viiendale ja neljateistkümnendale muudatusel. Esimene neist annab isikule õiguse enda vastu mitte tunnista või end mitte inkrimineerida süüteo ja teine sisaldab endas õiglase menetluse nõuet.¹⁰⁴ Nimekamateks kohtulahenditeks, mis sisaldavad endas ülekuulamise regulatsiooni on *Miranda v. Arizona* ja *Escobedo v. Illinois*.

Ameerika Ühendriikides kasutatakse ülekuulamise läbiviimisel peamiselt Reidi tehnikat.¹⁰⁵ Reidi tehnikale on nime andnud metoodika väljatöötaja John E. Reid, kes lõi selle tänaseni kasutuses oleva metoodika koos oma kolleegidega 1940.–1950. aastatel. Esmakordselt avaldati tehnika laiemale publikule 1962. aastal, kui Fred E. Inbau ja John E. Reid avaldasid raamatu „Criminal Interrogation and Confessions“.¹⁰⁶ Tehnika kohaselt ei ole ülekuulamise eesmärk leida tõde, tuvastada kahtlusaluse süü ega hinnata kahtlustatava põhjendusi, sest politsei kuulab üle ainult neid isikuid, kelle süü nad on juba esialgse uurimise käigus „tuvastanud“. Reidi tehnika kasutamise sisuline eesmärk on saada kahtlustatavalt inkrimineerivaid ütlusi või ülestunnistusi.¹⁰⁷ Tehnika eestvedajad viimatinimetatuga ei nõustu, nende sõnul kuulatakse üle ainult neid isikuid, kelle süü osas on uurijal tekkinud mõistlikult põhjendatud kahtlus. Kui ülekuulamisel tuvastatakse, et isik ei ole süüdi, on ülekuulamine endiselt olnud edukas.¹⁰⁸

¹⁰³ Kask 2019, lk 61.

¹⁰⁴ Gudjonsson, G. H., Morello, L, lk 283-285.

¹⁰⁵ Kelly, C. E., Meissner, C. A. Interrogation and investigative interviewing of suspects in the United States. Raamatus Walsh, D. *et al.* (toim.). International Developments and Practices in investigative Interviewing and Interrogation. Volume 2: Suspects. London, New York: Routledge 2017, lk 259-260.

¹⁰⁶ Buckley, J. P. The Reid Technique of interviewing and interrogation. Raamatus Williamson, T. (toim). Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005, lk190.

¹⁰⁷ Kassin *et al.* 2010, lk 6.

¹⁰⁸ Buckley, J. P, lk 193.

Tehnika autoritel on välja kujunenud kolm peamist eeldust kriminaalmenetlusest ja -uurimisest, millele nad kogu metoodika ka üles rajasid. Esiteks on autorid seisukohal, et paljud kriminaalmenetlused on võimalik lahendada vaid ülestunnistuse abiga. Teiseks, kui kahtlustatavat ei tabatud teo toimepanemiselt, siis tavaliselt ei tunnistata üles. Seejuures ei võta kahtlustatavad tegu omaks, kui neid ei kuulata üle pikema aja vältel ega kasutada ülestunnistuse tegemiseks veenvaid taktikaid. Ülestunnistuste saamiseks efektiivsed taktikad on näiteks pettus, kavalus ja psühholoogiline mõjutamine. Ja kolmandaks peavad ülekuulajad kahtlustatava vastupanu murdmiseks kasutama tehnikaid, mis avalikkusele võivad tunduda ebaeetilised.¹⁰⁹

Reidi tehnika koosneb intervjuust ja ülekuulamisest. Intervjuu eesmärgiks on saavutada ülekuulatavaga usaldussuhe ning koguda vajalikku informatsiooni ülekuulamise faasiks, sest kasulik ja vajalik teave võib tuleneda intervjuueeritava jutust või ka tema kehakeelest. Usalduse võitmiseks on oluline, et intervjuu ajal ei oleks ülekuulajal süüdistav positsioon.¹¹⁰ Tegemist on käitumisanalüüsi intervjuuga, mille eesmärk on tuvastada, kas intervjuueeritav räägib tõtt või varjab teavet. Selleks on välja töötatud hulk küsimusi, mis peaks esile kutsuma nii verbaalseid kui mitteverbaalseid vastuseid, mille põhjal uurija saab oma esialgse hinnangu kujundada. Samuti sisaldab intervjuu küsimusi, mis on koostatud eesmärgiga näha, kas intervjuueeritaval on soodumus konkreetse süüteo sooritamiseks. Oma kodulehel avaldatud informatsiooni kohaselt suudavad vastava õppe läbinud intervjuueerijad tuvastada 85%-l¹¹¹, kas inimene valetab või räägib tõtt.¹¹²

Reidi tehnika põhifookus lasub aga ülekuulamisel, mis on konkreetset süüdistava iseloomuga ja eesmärgiga saada ülekuulatavalt ülestunnistus. Enne ülekuulamist viiakse kahtlustatav väiksesse privaatsesse ruumi, mis peaks inimeses tekitama stressi ja tahtmise põgeneda.¹¹³ Eeltöö tegemine on metoodikas olulisel kohal, sest metoodikas kasutatavad taktikad ja tehnikad tuginevad eeldusele, et ülekuulaja jätab endast mulje, kui enesekindlast inimesest, kellel on ka täielikud teadmised juhtunust. Samuti, mida rohkem ülekuulaja teab kahtlustatavast ja tema taustast, seda paremini oskab uurija end samastada kahtlustavaga ja kasutada kahtlustatava nõrkusi tema vastu.¹¹⁴ Kahtlustatavad jaotatakse emotsionaalseteks ja mitteemotsionaalseteks.

¹⁰⁹ Gudjonsson 2003, lk 11.

¹¹⁰ Kassin *et al.* 2010, lk 7.

¹¹¹ Protsent tuleneb uurimusest Horvath, F., Jayne, B., & Buckley, J. Differentiation of Truthful and Deceptive Criminal Suspects in Behavior Analysis Interviews. *Journal of Forensic Science*, 1994/39, no 3, lk 793– 807. Uuring on saanud palju kriitikat, kuna selles puudus kontrollgrupp ning asjaolu, kas vaadeldavad isikud rääkisid tõtt või valetasid, ei olnud enamikel juhtudel võimalik kindlaks teha. Samuti oli valim väga väike. Simon, D. „JUST ADMIT IT, YOU’RE GUILTY“, lk 131.

¹¹² John E. Reid & Associates. Inc. ametlik kodulehekülg. Behavior Analysis Interview. Kättesaadav veebis: http://www.reid.com/services/r_behavior.html. (23.03.2020)

¹¹³ Kassin *et al.* 2010, lk 7.

¹¹⁴ Buckley J. P, lk 197-199.

Emotsionaalsed kahtlustatavad kogevad suurema tõenäosusega süütunnet, stressi ja kahetsust, mistõttu tuleks neile läheneda näidates välja sümpaatiat ja rõhudes südametunnistusele. Mitteemotsionaalsed ei tunne enamasti kahetsust, mistõttu tuleks nendega suhelda faktide tasandil, et panna kahtlustatav kasutama tervemõistuslikku loogikat. Praktikas pole lähenemissüsteemidel selget piiri ja mõlemaid taktikaid kasutatakse erineva rõhuasetusega mõlemat tüüpi kahtlustatavate peal.¹¹⁵ Ülekuulamine ise koosneb üheksast sammust:¹¹⁶

1. Esimeses astmes toimub otsene, kuid positiivne vastasseis. Kahtlustatavale teatatakse täieliku tõsikindlusega, et tema süü on juba teada. Uurija nendib enesekindlalt, et põhjalik uurimine on tõendanud kahtlustatava süü. Seda öeldakse isegi juhul, kui tegelikult puuduvad tõendid isiku süü osas. Peale esialgset vestlust tehakse paus, et jälgida kahtlustatava reaktsiooni, ning seejärel süüdistatakse kahtlustatavat uuesti. Kui kahtlustatav reageerib korduvsüüdistamisele passiivselt, loetakse seda varjamise märgiks. Uurija selgitab kahtlustatavale ülestunnistamise eeliseid ilma konkreetsete lubadusteta leebemast karistusest, sest see nõrgestaks järgnevat ülestunnistust.¹¹⁷
2. Teine aste kujutab endast teemaarendust. Ülekuulaja peab kahtlustatava usalduse võitmiseks välja näitama mõistmist ja sümpaatiat. Kahtlustatavale tutvustatakse versioone juhtunust või asjaoludest, mis minimeeriksid moraalselt vastuolu ülestunnistamisele, või esitletakse teo toimepanemiseks moraalseid vabandusi.¹¹⁸ Näiteks soovitatakse uurijal esitada versioone, mis justkui asetaksid süü moraalselt kaasosalisele, ohvrile või raskele majanduslikule olukorrale.¹¹⁹ Selline lähenemine annab kahtlustatavale võimaluse aktsepteerida kuriteost tulenevat vastutust, samal ajal vähendades süüteo tõsidust ja inimese sisemist süütunnet. Konkreetset lähenemist peetakse efektiivsemaks emotsionaalsete kahtlustatavate osas, kuna nemad tunnevad süü- ja häbitunnet, millele uurija saab rõhuda.¹²⁰
3. Kolmas samm tegeleb ülekuulavate eituste blokeerimisega. Korduvad eitused annavad kahtlustatavale psühholoogilise eelise, mistõttu ei tohiks nendel lasta tekkida.¹²¹ Eeldatavasti eitavad oma seost kuriteoga esialgu nii need, kes on teo toime pannud, kui ka need, kes seda teinud ei ole. Sellisteks puhkudeks näeb Reidi tehnika ette erinevaid meetodeid, millega vältida, et ülekuulatav kordaks või laiendaks oma eitust, näiteks tulles tagasi teises astmes selgitatud moraalse põhjenduse otsimise juurde. Eituste katkestamise

¹¹⁵ Gudjonsson 2003, lk 12-13.

¹¹⁶ Buckley J. P, lk 197-199.

¹¹⁷ Gudjonsson 2003, lk 13.

¹¹⁸ *Ibidem*, 13-17.

¹¹⁹ Buckley J. P, lk 198.

¹²⁰ Gudjonsson 2003, lk 13-17.

¹²¹ *Ibidem*, lk 17.

taga on idee, et inimene, kes pole süüks pandavat tegu toime pannud, ei lase katkestada oma eitamist ega allu passiivselt ülekuulajale, vaid üritab võtta ülekuulamise üle kontrolli. Teo toime pannud isik aga lakkab eitamast ja allub ülekuulaja juhtimisele.¹²² Selles faasis on soovitatav kasutada „sõbralik-mittesõbralik“ tehnikat, mille raames kaks uurijat teevad koostööd: üks on sõbralik ja mõistev, teine ei ole sõbralik ja on kriitiline. Tehnika eesmärgiks on näidata kahtlustatavale sõbraliku ja mittesõbraliku lähenemise erinevust, mis lõpuks viib kahtlustatava arusaamani, et ta eelistab esimest varianti.¹²³

4. Neljandaks sammuks on vastuargumentide vaigistamine. Vastuargumentideks loetakse ülekuulatava poolt esitatud majanduslikud, religioossed või moraalsed põhjendused, miks nemad süüks pandavat tegu toime ei pannud. Idee neljanda punkti taga on, et selliseid põhjendusi esitavad tavaliselt isikud, kes varjavad oma süüd, seda eriti siis, kui sellised vabandused esitatakse peale teo toimepanemise eitamist.¹²⁴ Süütud inimesed peaksid teooria kohaselt esitama lihtsalt tavalisi eitusi, süüdi olevad inimesed lähevad eituste juurest vastuargumentide juurde.¹²⁵
5. Viiendaks astmeks on ülekuulatava tähelepanu saamine ja hoidmine. Kui eitamine ja vastuargumentide esitamine ei ole viljakandev ega kõiguta ülekuulaja enesekindlust, tõmbub kahtlustatav tõenäoliselt tagasi ning selleks, et ülekuulamine saaks efektiivselt edasi minna, on ülekuulajal vaja saavutada temaga kontakt. Ülekuulaja on siiras ja kontakti loomiseks võib vähendada ülekuulaja ja ülekuulatava vahemaad ning hoida silmsidet.¹²⁶ Ülekuulatav on masenduses ning tundub murtud, mistõttu on kahtlustatav tähelepanelikum uurija soovitude osas.¹²⁷
6. Kuues aste käsitleb, kuidas saada hakkama ülekuulatava passiivse olekuga. Uurija kasutab ära eelmises faasis saavutatud kahtlustatava tähelepanu ja allaandmist, fokuseerides kahtlustatava tähelepanu kindlale ja kesksele kuriteo põhjendusele. Uurija näitab välja mõistmist ja sümpaatiat ning õhutab kahtlustatavat tõtt rääkima. Kahtlustatavale üritatakse tekitada kahetsustunnet kannatanu osas, selgitades, et ta tekitab oma teo varjamisega kannatanus suurt stressi. Selle juures rõhutakse kahtlustatava viisakusele, autundele ning isegi religioonile, kui see on kohane. Kokkuvõtlikult tuginetakse selles faasis kahtlustatava nõrkustele.¹²⁸ Kahtlustatav peaks selles faasis kaaluma ülestunnistamise positiivseid

¹²² Buckley J. P, lk 199.

¹²³ Gudjonsson 2003, lk 17-18.

¹²⁴ Buckley J. P, lk 199.

¹²⁵ Gudjonsson 2003, lk 18.

¹²⁶ Buckley J. P, lk 197-199.

¹²⁷ Gudjonsson 2003, lk 18.

¹²⁸ *Ibidem*.

tagajärgi. Kahtlustatava seisundit väljendavad mitteverbaalsed tunnused, nagu pisarad, allaandev asend, maha suunatud pilk.¹²⁹

7. Seitsmendas astmes esitletakse alternatiivne küsimus. Kahtlustatavale esitletakse kaks alternatiivset versiooni teo toimepanemisest. Mõlemad on inkrimineerivad, kuid üks on sõnastatud justkui leebemalt, teine viitab raskendavatele asjaoludele. Tegemist on teemaarenduse kulminatsiooniga ja olulisima osaga kogu mudelist. Kahtlustatav sunnitakse valima kahe halva alternatiivi vahel, millest kumbki ei pruugi olla tõsi.¹³⁰ Näiteks võib uurija küsida, kas juhtunu leidis aset esimest korda või on seda juba korduvalt juhtunud.¹³¹
8. Kaheksanda astme raames lastakse kahtlustataval suuliselt seostada mitmeid kuriteo detaile omavahel. Kui ülekuulatatav on valinud ühe kahest pakutud alternatiivist, lastakse tal endal anda süüstav ülestunnistus. Esialgne süü omaksvõtmine arendatakse igakülgseks ülestunnistuseks, milles antakse detaile asjaoludest, motiivist ja täpsem kirjeldus teo toimepanemisest.¹³²
9. Üheksandas etapis vormistatakse suuline ülestunnistus kirjalikuks. Üheksanda astme peamiseks eesmärgiks on luua tugev tõend süüdistatava vastu. Seda eriti arvestades, et kui kahtlustatav peaks hiljem oma ülestunnistuse tagasi võtma, on oluline, et olemas oleks ka kirjalik versioon ülestunnistusest.¹³³

Ülekuulamissüsteemi üheks eesmärgiks on takistada kahtlustatavate vastupanu, mistõttu ongi süsteem loodud ülekuulatavatele stressirohke situatsioonina. Ülekuulamine peaks inimeses tekitama isoleerituse tunde ning suurendama teo varjamisest tulenevat ärevust ja ahastust, samal ajal vähendama ärevust ja hirmu ülestunnistamise ees.¹³⁴ Reidi tehnika autorid soovivad ülekuulamisi esialgselt läbi viia ilma igasuguse lindistamiseta. Suulise ülestunnistuse paneb kirja uurija, kasutades võimalikult palju kahtlustatava oma sõnastust. Tehnika autorite hinnangul vähendaks elektrooniline lindistamine massiliselt ülestunnistusi.¹³⁵

Lisaks intervjuu ja ülekuulamise läbiviimise juhistele, on tehnikas olulisel kohal ka keskkond, milles neid teostatakse. Kuivõrd intervjuu on vabamas vormis küsitlemine, on ka nõudmised keskkonnale kergemad: intervjuu võib läbi viia küsitletava kodus, kontoris, tänaval jne. Ülekuulamine aga peaks toimuma lihtsat värvi eraldatud ruumis, kus ei ole segavaid faktoreid. Segavateks faktoriteks on telefonid, kliimaseadmest tulenev müra, pildid seintel, isegi vaade

¹²⁹ Buckley J. P, lk 200.

¹³⁰ Gudjonsson 2003, lk 19.

¹³¹ Buckley J. P, lk 200.

¹³² Gudjonsson 2003, lk 20.

¹³³ Buckley J. P, lk 200; Gudjonsson 2003, lk 20.

¹³⁴ Kassin *et al* 2010, lk 6, 13.

¹³⁵ Gudjonsson 2003, lk 21-22.

aknast, kaunistused, ka pastakad jmt. Kahtlustatava ja ülekuulatava toolid peaksid olema umbes meetrise vahega vastakuti ning toolide vahel ei tohiks olla lauda ega mõnd muud objekti. Toolid ei tohiks olla liialt mugavad, et pooled ei saaks end liialt mugavalt tunda. Kõik need nõudmised peaksid hoidma inimese tähelepanu ülekuulamisel ega lase kahtlustataval keskenduda ülestunnistuse andmise asemel mingile objektile. Samal ajal ei tohi inimene tunda, et teda on sellesse ruumi lukustatud tema tahte vastaselt.¹³⁶

Üheksa sammu tehnika on selle autorite sõnul välja töötatud mitmete aastate vältel läbi viidud edukate ülekuulamiste vaatluste põhjal, samuti küsitledes kahtlustatavaid peale ülestunnistuste andmist. Samas ei ole Inbau ja tema kolleegid avaldanud nendel vaatlustel põhinevaid uuringuid või andmeid. Seega puuduvad empiirilised andmed, mis kinnitaks nende teooria ja tehnikate efektiivsust. Statistika puudumise tõttu ei ole teada, kui tihti viib Reidi tehnika ülestunnistuse tegemiseni ehk puudub võimalus võrrelda seda tehnikat teiste metoodikatega, mis ei kasuta sellises ulatuses psühholoogilist manipulatsiooni. Teiseks puudub autorite poolne statistika sellest, kui palju valeülestunnistusi on metoodika tootnud ja mis protsendi moodustavad valeülestunnistused kõikidest ülestunnistustest.¹³⁷ Valeülestunnistuste hulka saab küll võrrelda hilisemate süüdimõistmistega ümberpööramistega, nt The Innocence Projecti statistikaga, kuid olukordadest, kus valeülestunnistus on avastatud enne menetluse kohtusse jõudmist ja samuti nendest, kes endiselt kannavad valeülestunnistuse alusel mõistetud karistust, ülevaadet ei ole.

1.3.2. Inglismaa ülekuulamisregulatsioon ja -tava

Inglismaa on ülekuulamise reguleerimisele lähenenud läbi seadusandliku võimu ning 1984. aastal võeti vastu Police and Criminal Evidence Act (PACE). Seadus sisaldab viit käitumisjuhendit, mis on jaotatud erinevateks etappideks. Juhend A reguleerib isiku peatamist ja läbiotsimist, B valdusesse sisenemist ja läbiotsimist, C kinnipidamist ja kahtlustatavate ülekuulamist, D isikute tuvastamist ja E ülekuulamiste salvestamist. Kuigi PACE reguleerib uurimisasutuse tegevust laiemalt, on magistritöö raames oluline regulatsiooni viies peatükk, mis käsitleb ülekuulamist ja kuidas politsei ülekuulatavaid kohtlema peab. Olulisimad seadusest tulenevad ja ülekuulamist puudutavad käitumisreeglid on järgmised: kahtlustatavatele tuleb tutvustada nende õigusi peale kinnipidamist; 24tunnise kinnipidamisperioodi jooksul peab kahtlustataval olema vähemalt 8 tundi järjestikust

¹³⁶ Buckley J. P, lk 190, 196-197.

¹³⁷ Gudjonsson 2003, lk 12.

puhkeaega; haavatavad kahtlustatavad peavad saama suhelda teovõimelise kolmanda isikuga; kõik ülekuulamised peavad olema elektrooniliselt salvestatud.¹³⁸

Lisaks PACE regulatsioonile lõi Inglismaa 1993. aastal ülekuulamise tava PEACE intervjuu mudeli, mis on peamiseks uurimisallikaks selle uurimistöö kontekstis. PEACE mudelis räägitakse ülekuulamise mõiste asemel uurivast intervjuust.¹³⁹ Mudel loodi politseiametnike, psühholoogide ja advokaatide koostöös, ning tugineb seitsmele baastõele: (i) ülekuulamise eesmärk on leida tõde, mitte saada ülestunnistus; (ii-iii) ülekuulaja peab hoidma avatud meelt ning olema õiglane; (iv) ülekuulaja ei pea uskuma esimest vastust; (v-vi) politseil on õigus küsida küsimusi ka siis, kui küsitletav on otsustanud vaikida; (vii) haavatavad isikud vajavad erilist hoolt.¹⁴⁰

Inglismaal kasutuses olev ülekuulamistava töötati välja eelmise sajandi lõpus vastukaaluks mitmetele riiki raputanud kaasustele, milles avastati, et isikud olid süüdi mõistetud valeülestunnistuste alusel.¹⁴¹ Enne PEACE'i mudeli loomist lähtusid uurijad ülekuulamisi läbiviies eeldusest, et ülekuulatav on süüdi ning kasutuses olid psühholoogilise surve osutamise taktikad, küsimusi korrati põhjendamatult palju ning asjassepuutuvad olulised asjaolud jäeti välja selgitamata. PEACE lõi eetilise lähenemise kahtlustatavate ülekuulamistele.¹⁴² Ülekuulamise eesmärk liikus ülestunnistuse saamiselt usaldusväärse informatsiooni kogumisele.¹⁴³

PEACE akronüümi osad tähistavad mudeli viit etappi:

1. P – planeerimine ja ettevalmistus (*planning and preparation*). Selles etapis viivad intervjuerijad end kaasuse asjaoludega kurssi eesmärgiga tõsta järgneva intervjuu kvaliteeti.¹⁴⁴ Intervjuerijaid õpetatakse end efektiivselt ette valmistama, intervjuud planeerima ning koostama eesmärke, mida iga konkreetse intervjuuga soovitakse saavutada.¹⁴⁵

¹³⁸ Kassin *et al* 2010, lk 13.

¹³⁹ Clarke, C., Milne, R., Bull, R. Interviewing Suspects of Crime: The Impact of PEACE Training, Supervision and the Presence of a Legal Advisor. – Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling 2011/8, no 2, lk 150.

¹⁴⁰ Williamson, T. Towards Greater Professionalism: Minimizing Miscarriages of Justice. Raamatus Williamson, T. (toim). Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005, lk 153-154.

¹⁴¹ Simon, D. „JUST ADMIT IT, YOU'RE GUILTY“, lk 140.

¹⁴² Clarke, C., Milne, R., Bull, R. lk 149-150, 159.

¹⁴³ Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions. Raamatus Williamson, T. (toim). Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005, lk 124.

¹⁴⁴ Walsh, D. W., Milne, R. Keeping the PEACE? A study of investigative interviewing practices in the public sector. – Legal and Criminological Psychology 2008/13, no 1, lk 41.

¹⁴⁵ Gudjonsson 2003, lk 53.

2. E – suhtlemine intervjuueeritavaga ja intervjuuprotsessi selgitamine (*engaging with the interviewee and explaining the interview process*). Selles etapis tutvustatakse intervjuueeritavale inimesi, kes viibivad intervjuueerimise juures ning selgitatakse intervjuu eesmärki ja formaati. Etapi eesmärgiks on saavutada pooltevaheline arusaam sellest, milline vestlus järgneb.¹⁴⁶ Samuti peaks läbipaistva ja viisaka suhtluse kaudu intervjuueerija ehitama üles usaldussuhet intervjuueeritavaga.¹⁴⁷
3. A – selgitused (*account*). Kolmandas etapis proovib intervjuueerija välja selgitada juhtumi asjaolud nii täpselt ja täielikult kui võimalik. Selles faasis võib intervjuueerija kasutada intervjuu läbiviimiseks kas vestluse juhtimist või kognitiivset intervjuud. Samuti esitab küsimusi ning toob vajadusel välja mitmetimõistatuvused.¹⁴⁸ Vestluse juhtimist kasutatakse kahtlustatavatega, kes ei soovi teha koostööd, ning kognitiivset intervjuud koostööd tegevate kahtlustatavatega.¹⁴⁹ Intervjuueerides tuleb küsida avatud küsimusi ning vältida suunavaid ja eksitavaid küsimusi.¹⁵⁰
4. C – intervjuu lõpetamine (*closure*). Intervjuu lõpus tehakse kokkuvõtte, millega kinnitatakse, et pooled on asjaoludest ühte meele aru saanud.¹⁵¹ Kahtlustatavale antakse võimalus soovi korral teha parandusi oma ütlustes või lisada.¹⁵²
5. E – hilisem hinnang intervjuule (*evaluation*). Intervjuul saadud informatsiooni analüüsimine kooskõlas olemasoleva informatsiooni ja teiste teabeallikatega. Antakse hinnang, kuidas mõjutab ülekuulamise saadud teave menetlust.¹⁵³ Ülekuulamise hindamine annab uurijale võimaluse hinnata ka enda sooritust ning kasutada etappi enesearendamiseks. Pärast intervjuu ja saadud informatsiooni analüüsimist pannakse paika järgnevad sammud.¹⁵⁴

Inglismaal läbiviidud uuringud on näidanud, et koolitused ülekuulamise kohta on parandanud ülekuulajate oskusi, kuid koolituse läbijatel on raskusi õpitud tehnikate rakendamisega töökohas. Samuti on leitud, et ülekuulajate oskuste reaalseks parandamiseks on vaja järjepidevat järelevalvet ülekuulamiste üle, mille abil ülekuulajate oskusi hinnata ning parandada.¹⁵⁵ Samal ajal on aga tõdetud, et just töökohas teostatav järelevalve jääb vajaka.¹⁵⁶

¹⁴⁶ Gudjonsson 2003, lk 53; Clarke, C., Milne, R., Bull, R, lk 150.

¹⁴⁷ Walsh, D. W., Milne, R, lk 41.

¹⁴⁸ *Ibidem*, lk 42.

¹⁴⁹ Gudjonsson 2003, lk 53.

¹⁵⁰ Clarke, C., Milne, R., Bull, R, lk 150.

¹⁵¹ Walsh, D. W., Milne, R, lk 42; Clarke, C., Milne, R., Bull, R, lk 150.

¹⁵² Gudjonsson 2003, lk 53.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ Walsh, D. W., Milne, R, lk 42.

¹⁵⁵ Clarke, C., Milne, R., Bull, R, lk 150-151.

¹⁵⁶ Clarke, C., Milne, R. National Evaluation of the PEACE Investigative Interviewing Course. Police Research Award Scheme 2001, lk 95.

Uuringud on paljastanud ka kognitiivse intervjuu mitmed nõrgad kohad. Nimelt võtab kognitiivse intervjuu läbiviimine politseinike hinnangul kauem aega kui tavaline küsitlus ning ajaline surve ei luba kognitiivset intervjuud täielikult läbi viia. Samuti nõuab tehnika intervjuerijalt oluliselt rohkem tähelepanu ja teadmisi. Uurijad ei näe kõikide kognitiivse intervjuu elementide vajalikkust või leiavad, et teatud elemente on praktikas keeruline rakendada, ning seetõttu jäetakse regulaarsel kasutamisel teatud elemendid välja.¹⁵⁷

1.3.3. Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa ülekuulamistavade võrdlus

Järgnevalt võrdleb autor Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa metoodikaid eesmärgiga leida nii ühisosad kui ka kaardistada erinevused, et töö hilisemas faasis analüüsida, kas üks kahest süsteemist on efektiivsem või on mõlemad süsteemid ühe pulga kaks radikaalset otsa ja süsteemi efektiivseks tasakaalustamiseks peaks leidma hoopis vahepealse variandi.

Mõlemad süsteemid tuginevad ülekuulamise läbiviimisel konkreetsele metoodikale, mis sisu osas erinevad üksteisest oluliselt. Asjaolust, et mõlemad riigid kasutavad teatud metoodikat, olulisem sarnasus on aga võimalus kontrollida süsteemi tagajärgi. Konkreetne meetoodika või regulatsioon võimaldab ekspertidel hinnata taktikate mõju ülekuulatavale ja ülekuulamisele üldiselt ning saadud tulemuste abil on võimalik süsteemi parendada ja arendada.

Magistritöö kontekstis ei ole väheoluline, miks ja kuidas need kaks riiki jõudsid just selliste süsteemideni. Ameerika Ühendriikides on Reidi tehnika olnud kasutusel alates eelmise sajandi keskpaigast. Selle aja jooksul on tehnika leidnud suure poolehoidu ning muutunud levinuimaks ülekuulamismetoodikaks riigis. Inglismaa süsteem kujunes vajadusest vana süsteemi reformida. 1980. ja 1990. aastatel raputasid Inglismaa avalikkust mitmed kaasused, kus süüdi olid mõistetud valed isikud. Sellised kohtuotsused said võimalikuks ülekuulamisel tehtud vigadest, mis päädisid kahtlustatavate valeülestunnistusega. Valeülestunnistuse probleemi avalikukstulemine tekitas vajaduse vaadata üle vana ülekuulamissüsteem ning välja töötada eetilisem ja efektiivsem ülekuulamismudel. PACE regulatsiooni kinnitamisele eelnes bürokraatlik seadusandlik protsess, mis võimaldas ka õiguseksperitel avalikult esitada oma arvamus plaanitava regulatsiooni osas.¹⁵⁸ PEACE mudel töötati välja uurides häid suhtlusoskuseid, inimeste mälu ja suhtluse juhtimist.¹⁵⁹ Inglismaa regulatsioon on olnud küll

¹⁵⁷ Dando, C., Wilcock, R., Milne R, lk 61.

¹⁵⁸ Cape, E., Young, R. Regulating Policing: The Police and Criminal Evidence Act 1984 Past, Present and Future. Oxford; Portland: Hart Publishing 2008, lk 21-22.

¹⁵⁹ Clarke, C., Milne, R., Bull, R, lk 150.

pidevas muutumises,¹⁶⁰ aga PEACE metoodika reformimiseks ei ole põhjust olnud. Nagu varasemalt öeldud, Reidi metoodika on endiselt kasutuses ja seejuures ei ole metoodika fundamentaalselt muutunud: metoodika rajaneb endiselt samale üheksale punktile, mille sisu ega kasutamise viis on suuremas ja olulisel osas jäänud samaks. Ka Ameerika Ühendriikides on tulnud avalikuks kaasusi, kus valeülestunnistuse alusel on isikud süüdi mõistetud, kuid erinevalt Inglismaast ei järgnenud nendele ülekuulamissüsteemi reformimine.

Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa meetodid erinevad oluliselt oma sisus: Ameerika süsteem on suunatud ülestunnistuse, Inglismaa süsteem täpse ja täieliku informatsiooni saamisele. Pealtnäha ja teoorias võivad need kaks eesmärki tunduda samad, praktikas on erinevus aga tohutu. Kui ülekuulamise eesmärgiks on saada ülestunnistus, on ülekuulamine kallutatud uurija veendumusest isiku süüst ja kogu intervjuu on üles ehitatud suunamaks ülekuulatavat ülestunnistust andma. Kui ülekuulamise eesmärgiks on saada võimalikult palju tõest informatsiooni, sisenetakse ülekuulamisele neutraalsemalt ning ülekuulamine on üles ehitatud, et tekitada poolte vahel usaldussuhe, mistõttu on ülekuulataval mugavam avaldada teavet. Seejuures pole oluline, kas see teave on ülestunnistus või mitte, oluline on saada võimalikult palju, täpset ja tõest teavet. Sellest saab järeldada, et PEACE meetod on erinevatele tulemitele avatum kui Reidi oma, kuna sellel puudub kindel suund, kuhu ülekuulamine peaks lõpuks välja viima. Siiski pole teada, kumb meetoditest viib rohkemate ülestunnistusteni ja millised osad nendest ülestunnistustest on tõesed või valed, sest puuduvad süstemaatilised võrdlevad uuringud.¹⁶¹

Mõlemaid metoodikaid on kritiseeritud: Inglismaa metoodika kriitika on üldjoontes järelevalve puudumise ja ebaefektiivse väljaõppe kohta, Ameerika metoodika kitsaskohtadest tuleb täpsemalt juttu magistratöö teises peatükis. Kui Inglismaa süsteemi osas ei ole kriitika praegusel hetkel niivõrd metoodika enda kohta, siis Reidi tehnika on seevastu õigusteadlaste ja õiguspsühholoogide tugeva kriitika all. Reidi tehnika loodi eelmise sajandi keskpaigas ning selle aja jooksul ei ole tehnika ajas oluliselt edasi arenenud. Seejuures ei arvesta tehnika ka teaduse arenguga. Õiguspsühholoogid viivad läbi eksperimente ja uuringuid, mille abil vähendada ülekuulamisel tekitatavaid vigu, samal ajal Reidi tehnika eestvedajate vastuargumendid ei põhine teadusuuringute tulemustel. Näiteks on Reidi tehnika eestvedaja

¹⁶⁰ Coliandris, G. Raamatuarvustus: Zander on PACE: the Police and Criminal Act 1984, 6th Edition. – Police Journal: Theory, Practice and Printsiplines 2014/87, lk 139-141.

¹⁶¹ Malsch, M; Boer M. M de, lk 5

Joseph P. Buckley vastanud teadusuuringu tulemustel põhinevale kriitikale argumendiga, et Ameerika Ühendriikide kohtud on asunud Reidi tehnikat toetavale seisukohale.¹⁶²

Kuigi Inglismaal on oluliselt piiratud, millist psühholoogilist survet ning millised taktikaid uurijad ülekuulamisel kasutada võivad, pole ülekuulamisel saadud ülestunnistuste protsent vähenenud. Veelgi enam, ülestunnistuste protsent on kõrgem kui Ameerika Ühendriikides.¹⁶³ See tõstatab olulisi küsimusi Reidi tehnika aluspõhimõtetes ja eelduses, et ilma psühholoogilise surveta ei tunnistaks kahtlustatavad oma tegusid üles. Inglismaal on ülekuulamise algusest lõpuni lindistamine kohustuslik, Ameerika Ühendriikides sellist kohustust ei ole. Vastupidiselt Reidi tehnika eestvedajate hirmudele, näitab Inglismaa statistika, et ka ülekuulamiste lindistamine ei ole vähendanud ülestunnistuste arvu.¹⁶⁴

¹⁶² Buckley J. P, lk 204.

¹⁶³ Gudjonsson 2005, lk 143.

¹⁶⁴ Vrij, A., Hope, L., Fisher, R. P. Eliciting Reliable Information in Investigative Interviews. – Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences 2014/1, no 1, lk 132.

2. Valeülestunnistused

2.1. Valeülestunnistuse olemus

Üldlevinud arusaama kohaselt on tüüpiline ülekuulamine konfliktne ning kogu suhtlus allub uurija kontrollile. Samuti usutakse, et uurijad on ülekuulamiskunsti eksperdid, kes oskavad kehakeele põhjal ära tunda petmist ja varjamist, ning oskavad viia kahtlustatava eitusest ülestunnistuseni. Tüüpilise ülekuulamise stereotüübi alla kuuluvad ka uskumused, et ülekuulamistel proovitakse välja selgitada tõde ning süüitud inimesed ei tunnista üles kuritegusid, mida nad toime ei ole pannud.¹⁶⁵ Magistritöö teine peatükk uurib valeülestunnistuste olemust ning ülekuulamisel kasutatavate taktikate ja tehnikate mõju kahtlustatava ütlustele. Seeläbi on võimalik ka vaadelda, kas ja mis ulatuses vastavad ülekuulamise stereotüübid tõele.

Erialakirjanduses on esitatud mitmeid valeülestunnistuste definitsioone, millest levinuim on, et üles on tunnistanud isik, kes süütegu ise toime ei pannud. Erialakirjanduses on aga eristatud ka valeülestunnistusi, mis on tehtud inimeste poolt, kes pole kuidagi süüteoga seotud, valeülestunnistustest, mis on tehtud inimese poolt, kes osales teo toimepanemises, kuid vähemal määral, kui ülestunnistuses omaks võttis. Veel laiemas definitsioonis on leitud, et ülestunnistus on vale, kui see on saadud vastusena nõudele üles tunnistada ja on kas tahtlikult välja mõeldud või ei põhine reaalsel faktidel. Viimase definitsiooni alusel oleks valeülestunnistused ka sellised, mis on tehtud teo teoimepanija poolt, kes ei mäleta selle teo toimepanemist, kuna isik on mälu puuduste tõttu tahtlikult välja mõelnud ülestunnistuse, mis ei põhine reaalsel faktidel.¹⁶⁶

Peamisteks valeülestunnistuste põhjusteks peetakse manipuleerivaid ja sundivaid ülekuulamistaktikaid ning kahtlustatava omadusi, mis muudavad neid haavatavateks.¹⁶⁷ Saul Kassin on esitanud paradoksaalse hüpoteesi, et süütus ise on faktoriks, mis seab süüitud inimesed valeülestunnistuste tegemise riski. Süüitud inimesed usuvad, et nende süütus on teistele inimestele ilmselge või arusaadav, mis viib nad otsuseni loobuda kaitsja kohalolekust või enese mittesüüstamise privileegist. Samuti on süüitud inimesed avatud ja koostööaltid ning

¹⁶⁵ Dixon, D. Regulating Police Interrogation. Raamatus Williamson, T. (toim). Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005, lk 324.

¹⁶⁶ Gudjonsson 2003, lk 174. Erinevate definitsioonide kohta vaata täpsemalt nt Ayling, C. J. Corroborating Confessions: An Empirical Analysis of Legal Safeguards against False Confessions. – Wisconsin Law Review 1984/4; Ofshe, R. Coerced confessions: The logic of seemingly irrational action. – Cultic Studies Journal 1989/6, no 1.

¹⁶⁷ Gudjonsson, G. H., Pearse, J. Suspect Interviews and False Confessions. – Current Directions in Psychological Science, 2011/20, no 1, lk 33.

psühholoogiliselt vähem mõjutatud kriitilistest detailidest, kui neid on varasemalt kuriteost teavitatud.¹⁶⁸

Analüüsides valeülestunnistuste põhjuseid, tuleb arvestada, et inimeste käitumismustrid lähtuvad õpiteooriatest¹⁶⁹ ning käitumist mõjutavad rohkem arusaamad lühiajalistest kui pikaajalistest tagajärgedest. Seega teades, kuidas inimese aju töötab ning milliseid mustreid kasutab otsuste tegemisel, on võimalik suunata inimest ülekuulamise jooksul ülestunnistuse tegemiseni. Samuti tuleb arvestada, et inimesed sotsiaalsete olenditena on mõjutatavad autoriteetsel positsioonil olevast ülekuulajast. Viimaks, inimese mälu ei ole perfektne: aja möödudes inimene unustab, samuti mõjutab mälu selle sisendatavus, eelarvamused jmt faktorid.¹⁷⁰

Tihti on valeülestunnistusi raske eristada tõestest ülestunnistustest. Seda eriti juhul, kui kahtlustatav teab kuriteo detaile, mida ei ole avalikustatud. Tihti puuduvad uurijatel piisavaid oskuseid ning soov anda ülekuulamisele ja selle tulemile kriitilist hinnangut.¹⁷¹ Gudjonssoni 1996. aastal läbiviidud uuringus selgus, et vähem kui kolmandik (30%) valeülestunnistuste tegijatest taganes hiljem oma tunnistusest. Põhjendusteks toodi, et ülestunnistuse eesmärk oligi kedagi teist kaitsta, mistõttu ei olnud mõtet ka oma ülestunnistust vaidlustada, või usuti, et vaidlustamisest pole kasu.¹⁷² Seetõttu ülestunnistuse saamisel tuleks kriitiliselt vaadata, kust ülekuulatatav oma informatsiooni võis saada: meediast; politsei on ise suunavate küsimustega või kogemata infot ülekuulatavale avaldanud; sündmuskohalt; fotodelt; kellegi kolmanda käest.¹⁷³

Õiguskirjanduses on välja pakutud mitmeid valeülestunnistuste liigitamise aluseid. Näiteks löid autorid Kassin ja Wrightsman¹⁷⁴ 1985. aastal kolmest valeülestunnistuste tüübist koosneva klassifikatsiooni: vabatahtlikud, politsei sunni tagajärjel tehtud (Eestis samuti tõlgitud kui

¹⁶⁸ Perillo, J., Kassin, S. Inside Interrogation: The Lie, The Bluff, and False Confessions. – *Law and Human Behavior* 2011/35, no 4, lk 328.

¹⁶⁹ Klassikalisest ja operantsest tingimise teooriatest. Klassikalise tingimise puhul on olulisteks mõisteteks tingimatu, tingitud ja neutraalsed stiimulid. Tingimatu stiimul on stiimul, mis vallandab teatud reaktsiooni ilma eelneva harjutamiseta, näiteks suus olev toit tekitab süljeeritust. Neutraalne stiimul on stiimul, mis ei tekita mingit reaktsiooni, näiteks kellahelin. Tingitud stiimul on stiimul, mis algselt on neutraalne, kuid õppimise tulemusel tekitab tingitud refleksi, näiteks kella helistamine enne söögi ette kandmist tekitab aja jooksul tingitud refleksi ehk süljeerituse tekkimiseks on vaja ainult kella helistada. Operantne tingimine on käitumist kinnitav õppimise vorm, mille puhul õppija saab kinnituse alles pärast soovitud reaktsiooni sooritamist ning õpib sel moel selgeks seose reaktsiooni kinnituse vahel. See tähendab, et operantne tingimine hõlmab vabatahtlikku uue käitumise õppimist vastavalt tegevuse tulemile. Näiteks õpitakse kätt kuumale pliidiplaadile mitte panema. Gleitman, H., Gross, J., Reisberg, D. Tõlkinud Hein, K jt. *Psühholoogia*. Tartu: Hermes 2014, lk 313-315, 330-334.

¹⁷⁰ Kassin *et al* 2010, lk 15-16.

¹⁷¹ Gudjonsson 2003, lk 178-179.

¹⁷² *Ibidem*, lk 177.

¹⁷³ *Ibidem*, lk 180.

¹⁷⁴ Kassin, S. M., Wrightsman, L. S. Confession Evidence. Raamatus Kassin, S., Wrightsman, L. (toim.). *The Psychology of Evidence and Trial Procedure*. Beverly Hills: Sage Publications 1985.

järeleandmine¹⁷⁵ ja pealesurutud valetunnistused¹⁷⁶) ja politsei sunni tagajärjel sisendatud (Eestis samuti tõlgitud kui internalisatsioon¹⁷⁷ ja sisendatud valetunnistused¹⁷⁸) valeülestunnistused. Hiljem on argumenteeritud, et puhtakujuline liigitus ei ole praktikas võimalik, kuna valeülestunnistuste põhjused korduvad ja ühtivad erinevates kategooriates. Samuti nähakse liigituse sõnastuses probleemi, sest alati ei ole lubamatu sund valeülestunnistuse põhjuseks.¹⁷⁹ Selleks, et arvestada asjaoluga, et valeülestunnistusi ei põhjusta vaid ülekuulajate tahtlik sund, on kohasem kasutada järgmist eristust: (i) vabatahtlikud valeülestunnistused; (ii) pealesurutud valeülestunnistused; (iii) sisendatud valeülestunnistused.¹⁸⁰

Vabatahtlikud valeülestunnistused ei sõltu kuidagi politsei ülekuulamistaktikatest ega sunnist. Isikud pöörduvad vabatahtlikult politsei poole ja teevad ülestunnistuse.¹⁸¹ Sedasorti vabatahtlik valeülestunnistus võib esineda suure avalikkuse tähelepanu all olevatel juhtumitel, kui ülestunnistajal on patoloogiline soov saada kurikuulsaks. Erialakirjanduses on tuuakse vabatahtlike ülestunnistuste klassikalisteks näideteks järgmisi kaasuseid. 1932. aastal rööviti Charles Lindberghi imik ja 200 inimest tunnistasid vabatahtlikult teo üles. Samuti tunnistasid 1947. aastal üle 50 inimese üles Black Dahlia nime all tuntud jõhkra roima, kus näitleja Elizabeth Short tapeti ja tema surnukeha rüvetati. 1980. aastatel tunnistas Henry Lee Lucas üles üle 100 lahendamata tapmise, mida tema toime ei pannud ja 2006. aastal tunnistas John Mark Karr üles siiani lahendamata JonBenet Ramsey tapmise.¹⁸² Kõik need kaasused olid väga laialdaselt meedias kajastatud.

Vabatahtlike valeülestunnistuste taga nähakse aga mitmeid erinevaid eesmärkide. Näiteks juba nimetatud inimeste kuulsusejanu, seda eriti laialdaselt kajastatud juhtumiste juures. Samuti inimese alateadlik või teadlik soov karistada end varasemate vigade eest või vaimse häire tagajärjel tekkinud oskamatus eristada reaalsust fantaasiast. Levinumaks põhjuseks on aga soov kaitsta tegelikku toimepanijat.¹⁸³ Viimaseks põhjenduseks võib olla soov maksta kellelegi kätte. Vabatahtlike ülestunnistuste esinemise sagedus ei ole teada, kuid arvatakse, et sedasorti valeülestunnistus on lihtsamini avastatav kui teise ja kolmanda kategooria puhul.¹⁸⁴

¹⁷⁵ Bachmann, T, lk 255.

¹⁷⁶ Kask 2019, lk 82.

¹⁷⁷ Bachmann, T, lk 255.

¹⁷⁸ Kask 2019, lk 82.

¹⁷⁹ Gudjonsson 2003, lk 194.

¹⁸⁰ *Ibidem*, lk 211.

¹⁸¹ *Ibidem*, lk 194.

¹⁸² Kassin *et al* 2010, lk 14.

¹⁸³ *Ibidem*.

¹⁸⁴ Gudjonsson 2003, lk 195.

Teise kategooriasse kuuluvad valeülestunnistused, mis on tehtud ülekuulamisel osutatud sunni tõttu. Ülestunnistus tehakse justkui „vastuteene“ vastu.¹⁸⁵ Sedasorti ülestunnistuste põhjustena nähakse soovi pääseda stressirohkelt olukorrast, vältida karistust või saada lubatud preemia. Ülekuulatatav allub sotsiaalsele survele, tihti uskudes, et lühiajalised ülestunnistamise eelised kaaluvad üles pikaajalised kulud. Näiteks on initsiatiiviks luba minna koju või magama, süüa, helistada või vajadus uimastite järele. Noorte, meeleheitel, kellestki sotsiaalselt sõltuvate või foobikute puhul on soov intervjuu lõpetada eriti pakiline.¹⁸⁶

Kolmandasse kategooriasse kuuluvad valeülestunnistused, mis on tehtud inimeste poolt, kes ei ole etteheidetavat süütegu toime pannud, kuid ülekuulamise käigus hakkavad uskuma oma süüd, olenemata faktist, et neil puuduvad igasugused mälestused teo toimepanemisest. Ülestunnistusi seostatakse meditsiinilise sündroomiga,¹⁸⁷ mille puhul inimesel kujuneb välja usaldamatus oma enda mälu osas, mistõttu muutuvad nad väga mõjutatavaks ja tuginevad välistele teabeallikatele ning soovitudele. Selline olukord saab juhtuda, kui inimene ei tea, mida ta tegi teatud ajahetkel. Teadmatus võib tuleneda amneesias või alkoholist tingitud probleemidest mälu.¹⁸⁸ Kahtlustatava sisemist vääruskumust võivad põhjustada ka hirm valetamiselt tabatud saada, väsimus, varasemad analoogsed juhtumid, ebakindel isiksus ja kõrge sisendatavus.¹⁸⁹ Seega võib juhtuda, et ülekuulamisel tekitatakse inimeses mälestusi hetkedest, mida tegelikult see konkreetne inimene läbi ei ole elanud ega pealt näinud. Seda sorti ülestunnistust iseloomustab 14-aastase Michael Crowe'i juhtum. Noormehe õde pussitati oma toas surnuks ning peale mitmeid ülekuulamisi, mille jooksul politsei tutvustas Crowe'le valetõendeid tema süüst, järeldas poiss, et tema pani teo toime öeldes, et ta ei tea, kuidas ta teo toime pani, ainus, mida ta teab, on see, et tema tegi seda. Crowe koguni uskus, et tal on lõhestunud isiksuse sündroom ja paha Michael tappis oma õe, hea Michael blokeeris aga mälestuse juhtunust.¹⁹⁰ Sarnane olukord tekib ka siis, kui inimene ülekuulamisele minnes teab selgelt, et tema süütegu toime ei pannud, kuid mõjutamise tagajärjel hakkab oma mälestustes kahtlema.¹⁹¹

Ülekuulamiste läbiviimisel tuleb arvestada teguritega, mis ülekuulamist mõjutavad. Neid mõjutegureid saab liigitada kolmeks: (i) küsitletavatega seotud tegurid, nagu kahtlustatava füüsiline, vaimne ja/või emotsionaalne seisund, psüühilised omadused, kogemused jne; (ii)

¹⁸⁵ Gudjonsson 2003, lk 196.

¹⁸⁶ Kassin *et al* 2010, lk 14.

¹⁸⁷ *Memory distrust syndrome* (MDS).

¹⁸⁸ Gudjonsson 2003, lk 196.

¹⁸⁹ Bachmann, T, lk 256.

¹⁹⁰ Kassin *et al* 2010, lk 15.

¹⁹¹ Gudjonsson 2003, lk 197.

küsitlejast sõltuvad tegurid, nagu esitatavad küsimused ja nende laad, kogemus, staatus, välimus, kallutamine ja mõjutamine, suhtlusoskused jne; (iii) küsitlemise situatsiooniga seotud tegurid, nagu keskkond, intervjuuformaad jne.¹⁹² Seejuures, analüüsides, miks kahtlustatav üles tunnistas, tuleks arvestada viie faktoriga: (i) sotsiaalsed tegurid, nagu tunded, mida tekitavad isolatsioon; vajadus heakskiidu või kuuluvustunde järele jne; (ii) emotsionaalsed tegurid, nagu ärevus või stress; (iii) kognitiivsed tegurid, nagu kahtlustatava mõtted ja interpretatsioonid ülekuulamissituatsioonist; (iv) situatsioonilised tegurid, nagu kahtlustatava varasemad kogemused, nt tema varasem kokkupuude õigussüsteemiga; (v) füsioloogilised tegurid, nagu kahtlustatava füüsiline seisund, nt südamelöögisagedus, vererõhk, higistamine.¹⁹³

2.2. Enne ülekuulamist kasutatavad taktikad, mida seostatakse valeülestunnistustega

Kahtlustatava eraldamine talle tuttavast ja mugavast keskkonnast võimaldab ülekuulajatel tagada ülekuulamise privaatsus, aga ka suurem kontroll ülekuulamissituatsiooni üle.¹⁹⁴ Koos isiku eraldamisega sotsiaalsest keskkonnast tuleb analüüsida ka aega, mille vältel isik on eraldatud. Seega käsitleb käesolev alapeatükk nii eraldamise mõju iseseisvalt kui ka eraldamisega kaasnevaid faktoreid, nagu kinnipidamise ja ülekuulamise pikkus ning unepuudus.

Inimese peamised käitumismotivaatorid tulenevad vajadusest kuuluda ühiskonda. Stressiolukordades kipuvad inimesed otsima toetust ja kuuluvustunnet teistelt ühiskonnaliikmetelt, mistõttu isiku eraldamine lähedaste juurest võib suurendada ebamugavustunnet ja soovi pääseda sellest olukorrast.¹⁹⁵ Mida kauem inimene on kahtlustatavana kinni peetud, seda suuremat survet ülestunnistuse tegemiseks nad tunnevad.¹⁹⁶

Pikemaajaline kinnipidamine võib kaasa tuua unepuuduse, mis erinevate uuringute kohaselt muudab isiku mõjutatavamaks ning vähendab isikute otsustus- ja analüüsivõimet raskemate ülesannete puhul.¹⁹⁷ Unepuudus vähendab isiku kognitiivseid oskusi, mis on vajalikud osutatava sunni vältimiseks, enesekontrolli, oskust saada aru oma tegevuse tagajärgedest ning paneb isikud vastu võtma riskantsemaid otsuseid. Samuti on unepuudust seostatud valede ja moonutatud mälestustega, viidates, et unepuuduse all kannatavad inimesed võivad olla eriti

¹⁹² Bachmann, T, lk 247.

¹⁹³ Narchet, F., Meissner, C., Russano, M. Modeling the Influence of Investigator Bias on the Elicitation of True and False Confessions. – Law and Human Behavior 2011/35, no 6, lk 454.

¹⁹⁴ Kassin *et al* 2010, lk 16.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ Gudjonsson 2003, lk 312.

¹⁹⁷ Kassin *et al* 2010, lk 16.

tundlikud mõjutamisele.¹⁹⁸ Unepuudus kahjustab seega isikute võimet ülekuulamisel osutatavale sunnile vastu panna.¹⁹⁹ Uuringud on näidanud, et unepuuduses olevalt isikult ülestunnistus saada on 4,5 korda tõenäolisem kui isikult, kellel ei ole unepuudust või on kuni keskmiselt unine.²⁰⁰

Valeülestunnistusi seostatakse ülekuulamise pikkusega. Avalikuks tulnud valeülestunnistuste kaasustes oli ülekuulamise keskmiseks pikkuseks 16,3 tundi,²⁰¹ kuigi juba 6-tunnist ülekuulamist peetakse survestamiseks.²⁰² Ülekuulamismetoodikat luues oleks mõistlik sätestada maksimaalne võimalik ülekuulamise pikkus ning minimaalne tundide arv, mida peab ülekuulatavale ülekuulamise eelselt, kui kahtlustatav on kinni peetud või vahi all, või ülekuulamiste vahel puhkamiseks võimaldama, et vältida olukordi, mil kahtlustatav ei ole vaimselt või füüsiliselt võimeline end adekvaatselt kaitsma.

2.3. Ülekuulamise ajal kasutatavad taktikad, mida seostatakse valeülestunnistustega

2.3.1. Maksimeerimine

Maksimeerimise olemust on kirjeldatud käesoleva töö esimeses peatükis. Kokkuvõtlikult on tegemist psühholoogilise mõjutamise taktikaga, millega ülekuulaja proovib kahtlustatavat mõjutada ülestunnist tegema. Uuriija annab kahtlustatavale mõista, et tema süüdimõistmine kohtus on kindel ning sanktsioonid karmid, mistõttu ainus viis oma olukorda parandada, on uurimisele kaasaaitamine. Vankumatu süüdimõistmise mulje jätmiseks kasutatakse valikuliselt inkrimineerivate tõendite esitamist, ka näiteks kaasosaliste või tunnistajate ütluste esitamine viisil, mis inkrimineerib kahtlustatavat.²⁰³ Kuigi maksimeerimise alla kuulub mitmeid erinevaid ülekuulamistaktikaid, keskendub autor valetõendite esitamise ja kahtlustatavale valetamise taktikatele.

Maksimeerimise levinud taktika on fabritseeritud tõendite esitamine kahtlustatavale. Selline taktika võib põhjustada valeülestunnistuse andmise kahel juhul. Esiteks näitavad uuringute tulemused, et inimesed tunnistavad midagi üles, kui nad tunnevad, et nende vastu on ülekaalukad tõendid ega näe muud võimalust pääsemiseks. Teiseks on leitud, et fabritseeritud

¹⁹⁸ Frenda, S. *et al.* Sleep deprivation and false confessions. – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 2016/113, no 8, lk 2047.

¹⁹⁹ Gudjonsson 2003, lk 389.

²⁰⁰ Frenda, S. *et al.* lk 2048.

²⁰¹ Drizin, S. A., Leo, R. A. The Problem Of False Confessions In The Post-DNA World. – North Carolina Law Review 2004/82, no 3, lk 948-949.

²⁰² Kassin *et al* 2010, lk 28.

²⁰³ Simon, D. „JUST ADMIT IT, YOU’RE GUILTY“, lk 135-136.

tõendid on niivõrd tugevaks valeinformatsiooni allikaks, mis tekitavad inimestes segadust ja võivad isiku panna kahtlema oma enese mälus.²⁰⁴ Valetõendite esitamine võib mõjutada isiku visuaalseid otsustusi, uskumusi, teiste isikute tajumist, käitumist teiste isikutega, emotsionaalset seisundit, füüsilist tõmmet, enesehinnanguid, mälu ja meditsiinilisi tulemusi.²⁰⁵ Seeläbi on võimalik isikus tekitada sisemine uskumus oma süüs ja mõnel juhul isegi luua uusi mälestusi, mis justkui kinnitaks veelgi isikule tema süüd.²⁰⁶

Valetõendite esitamisega valeülestunnistuste põhjustamine on korduvalt leidnud tõestust teadlaste uuringutes. Ühelt poolt on uuritud avalikuks tulnud valeülestunnistuse kaasusi ning leitud, et paljudes neist kasutati ülestunnistuse saamiseks fabritseeritud tõendeid. Teiselt poolt on läbi viidud ka laboratoorseid eksperimente. 1996. aastal läbiviidud eksperimendist nähtus, et valetõendite esitamine tõstis ülestunnistamise protsendi 48-lt 94-le. Hilisemad laboratoorsed uuringud on näidanud sarnaseid tulemusi.²⁰⁷ Samuti on näiteid väljaspool laborit. 1989. aastal esitleti 17-aastasele Martin Tankleffile, keda kahtlusti oma vanemate tapmises, väljamõeldud tõendeid: noormeest teavitati, et tema ema rusikahaardest leiti Tankleffi juuksekarvu ning isa on tulnud haiglas teadvusele ja tuvastanud Tankleffi süüdlasena. Politsei pani poisi uskuma, et ta oli tegutsenud ilma oma tegusid teadvustamata ja sellega pandi Tankleffi kahtlema oma süütuses. Tankleff andis ülestunnistuse, mille võttis küll kiirelt tagasi, kuid ülestunnistuse tegemine oli piisav süüdimõistva otsuse²⁰⁸ tegemiseks.²⁰⁹

Mitme kahtlustatava puhul on klassikaliseks fabritseeritud tõendiks kaasosalise ülestunnistus, milles inkrimineeritakse ka ülekuulavat. Ameerika Ühendriikides on leitud, et umbes 30% kaasustest on valeülestunnistus saadud rohkem kui ühelt süütult inimeselt. Selline efekt esineb, kui kuriteos süüdistatakse gruppi ning esimese valeülestunnistuse alusel on võimalik mõjutada ka teisi valeülestunnistusi andma.²¹⁰

Valetamine, või teisiti öeldes bluffimine, on vähem pettuslik alternatiiv valetõendite esitamisele. Bluffides jätavad ülekuulajad kahtlustatavale mulje, et neil on tõendeid, kuid ei lisa, et need tõendid just seda kahtlustatavat inkrimineerivad. Näidetena saab välja tuua tüüpilised valed, et tegu tunnistasid mitmed tunnistajad, keda alles hakatakse üle kuulama, samuti et sündmuskohalt koguti vereproove, juuksekarvu ja muid bioloogilisi tõendeid, mida hakatakse laboris testima. Idee kohaselt peaks süüdiolevad inimesed tundma end ohustatuna

²⁰⁴ Perillo, J., Kassin, S, lk 328.

²⁰⁵ Kassin *et al* 2010, lk 17.

²⁰⁶ Perillo, J., Kassin, S, lk 328.

²⁰⁷ Kassin *et al* 2010, lk 17.

²⁰⁸ *People v. Tankleff*, 84 N.Y.2d 992 (1994), 646 N.E.2d 805, 622 N.Y.S.2d 503.

²⁰⁹ Perillo, J., Kassin, S, lk 328.

²¹⁰ Drizin, S. A., Leo, R. A, lk 974-976.

võimalikest tõenditest, mis tõstab inimese motivatsiooni olla koostööaldis ja üles tunnistada. Süüitud inimesed sellist ohtu tundma ei peaks. Kuigi eelnimetatu tundub loogiline, esitas Kassin hüpoteesi, et süütule inimesele jätab tõendite olemasolu hoopis mulje, et isegi, kui ta annab valeülestunnistuse, siis tõendid näitavad, et tema seda tegu toime ei pannud. Hüpoteesi illustreerivad Todd Johnsoni²¹¹ ja Jeffrey Deskovici²¹² kaasused, kus mõlemas andsid mehed valeülestunnistuse pärast pikki ülekuulamisi, mille käigus väideti, et on leitud bioloogilisi tõendeid, mis on saadetud testimisele. Peale süüdimõistvate otsuste tühistamist selgitasid mõlemad mehed, et valeülestunnistused olid ajendatud soovist ülekuulamiselt pääseda ning nad olid kindlad, et ülekuulajate nimetatud tõendid vabastavad nad süüst.²¹³

2011. aastal avaldatud kolmest eksperimendist koosneva uuringu tulemused näitasid, et bluffimise kasutamine ülekuulamisel suurendas oluliselt valeülestunnistuse arvu. Enamik uuringus osalenutest, kes kirjutasid ülestunnistusele alla, teadsid, et nad pole süüdi, millest järeldub, et bluffimine ei mõjuta enamasti ülestunnistaja sisemist uskumust oma süütusest. Ülestunnistus tehti ootuses, et tõendid kinnitavad hiljem nende süütust. Veelgi enam, enamus ülestunnistusele allakirjutanutest märkisid eksperimendile järgnenud küsitluses just bluffimise ülestunnistuse tegemise ajendiks. Siiski leidis ka neid, kes keeldusid üles tunnistamast, kuna teadsid, et olemasolevad tõendid vaid kinnitavad seda. Kuigi just viimatinimetatute käitumine tundub loogiline, jäid nad vähemusse.²¹⁴

Seega on uuringud näidanud, et nii valetõendite esitamine kui bluffimine suurendab oluliselt riski, et süütu inimene võtab süü omaks. Küll aga on erinev valeülestunnistuste kujunemise mehhanism. Valetõendite esitamisel hakkab inimene suurema tõenäosusega ka ise uskuma, et tema on selle teo toime pannud, ehk toimub internalisatsioon, aga bluffimise puhul on inimesed endiselt kindlad oma süütuses ja eeldavad, et tõendid seda ka näitavad, misjärel nad vabastatakse süüst.²¹⁵

Ülekuulamismetoodika loomisel tuleks selgelt piiritleda, mis on lubatav manipulatsioon ja mis mitte. Selgelt peavad olema keelatud nii valetõendite loomine ja nende esitamine, kuid ka kahtlustatavatele bluffimine. Ära tuleks keelata ka kahtlustatavas tahtlikult eksiarvamuse tekitamine inkrimineerivate tõendite olemasolu kohta, isegi kui ülekuulaja tõenditele otsesõnu

²¹¹ *Missouri v. Johnson*, 62 S.W.3d 61 (2001).

²¹² *People v. Deskovic*, 607 N.Y.S.2d 957, N.Y. App. Div. (1994).

²¹³ Perillo, J., Kassin, S, lk 328-329.

²¹⁴ *Ibidem*, lk 329-335.

²¹⁵ *Ibidem*, lk 335.

ei viita, sest inimesed ammutavad informatsiooni ka ridade vahelt, millest tuleb juttu järgmises alapeatükis.

2.3.2. Minimeerimine

Nagu magistritöö esimeses peatükis on välja toodud, kuuluvad minimeerimise alla mitmed mõjutamistaktikad. Minimeerimine peaks inimeses tekitama sisemise surve üles tunnistada. Selle sisemise surve reaalset mõju on tõendatud nii süütutel kui süüdi olevatel ülekuulatavatel.²¹⁶ Ülestunnistuse tõenäosust mõjutavad mitmed asjaolud, nagu ülekuulaja poolt osutatud surve, arvamus, et ülestunnistamine toob kaasa leebemad tagajärjed või arusaam oma süüst ja selle tõendatusest.²¹⁷ Järgnevalt keskendub autor taktikale, milles ülekuulaja jätab ülekuulatavale mulje lubadusest, kuid otsesõnu seda ei väljenda. Teisisõnu, ülekuulatavale jääb mulje nagu ülestunnistuse tegemisel ootab teda mingi preemia või toob ülestunnistamine kaasa soodsama tulemi, kuid tegelikult sellist lubadust neile antud ei ole ega reaalsuses ka täide viida. Uurijad saavad minimeerimise teel panna kahtlustatava uskuma, et süükspandaval teol oli moraalne mõjuv põhjendus või mõni muu vabandav asjaolu, nagu provokatsioon, sotsiaalne surve, alkoholi- või narkojoove, mis vähendab nende süüd. Näiteks Central Parki sörkija juhtum is arvasid kõik kahtlustatavad uurijate jutust lähtudes, et peale ülestunnistuse tegemist on neil lubatud koju minna.²¹⁸

Näilike lubaduste osas mängivad olulist rolli inimeste psühholoogilised käitumismustrid. Nagu varasemalt välja toodud, on teadlased korduvalt tõestanud, et inimesed on mõjutatavad sellest, kuidas nad tajuvad oma teo tagajärgi ning tunnetavad lähiajal saabuva tagajärgi tugevamalt kui kaugemal. Samuti on teadlased tuvastanud, et lugedes või kuuldes teksti, omistavad inimesed loetule või kuuldule ka „ridade vahelt“ tuleneva tähenduse.²¹⁹ Seejuures tõlgendavad inimesed informatsiooni viisil, mis toetab nende arusaamu.²²⁰ Seega, vaadates asjaolusid, et uurija toob välja erinevaid tegu vabandavaid või teo moraalset ebaõigust vähendavaid versioone ning inimese aju loeb ka justkui vihjatud mõtteid koosmõjus, võib minimeerimine tekitada olukorra, kus ülekuulatavat mõistab ülekuulaja juttu kui lubadust kergemast karistusest, isegi kui sellist lubadust ei öeldud sõnaselgelt välja või isegi vihjatud sellele.²²¹

²¹⁶ Narchet, F., Meissner, C., Russano, M, lk 459-460.

²¹⁷ *Ibidem*, lk 460.

²¹⁸ Kassin *et al* 2010, lk 18.

²¹⁹ *Ibidem*.

²²⁰ Narchet, F., Meissner, C., Russano, M, lk 453.

²²¹ Kassin *et al* 2010, lk 18.

Minimeerimise mõjusid on testitud ka eksperimentides. Minimeerimise mõju inimese ootustele illustreerib hästi eksperiment, kus osalejad pidid lugema üht kolmest ülekuulamise protokolliversionist. Ülekuulamise protokoll oli modifitseeritud selliselt, et esimeses versioonis andis uurija konkreetse lubaduse leebemast karistusest, teises kasutas uurija minimeerimise taktikat esitades vabandusi süüteo toimepanemisele ning kontrollversioon, mis ei sisaldanud kumbagi eelnimetatutest. Osalejad pidid seejärel protokollil alusel hindama, milline karistus ülekuulatavale määratakse. Tulemused näitasid, et nii otsene lubadus kui ka minimeerimine vähendasid oodatava karistuse pikkust võrreldes kontrollgrupiga. Seejuures järeldasid teadlased, et minimeerimine on samaefektiivne kui otsene lubadus subjekti karistuse vähendamise ootuse tekitamisel.²²² Samuti on leitud, et minimeerimine suurendab valeülestunnistusi 6%-lt 18-ni ehk lausa kolm korda, samas kui tõeste ülestunnistuste protsent tõusis vähem kui kaks korda.²²³ Minimeerimise riski on uuritud ka ülekuulamisliindistusi ja protokolle analüüsides. Analüüsi kohaselt annavad uurijad tihti kahtlustatavatele mõista, et ülestunnistus toob kaasa mingisuguse leebema tulemi, vastasel juhul ootab neid ees karmim tagajärg.²²⁴ Kõige ohtlikumaks muutub minimeerimise taktika aga siis, kui seda kasutada koos maksimeerimisega.²²⁵

2.3.3. Liigne mitteverbaalsetele tunnustusele tuginemine

Kuigi ülekuulamisel on oluline tähele panna kahtlustatava käitumist ning mitteverbaalseid tunnuseid, ei saa nendele palju kaalu asetada. Varasemate uuringute kohaselt suudavad inimesed käitumuslike märkide põhjal tuvastada ütluste tõele vastavust või mittetõele vastavust vaid 54% juhtumitest.²²⁶ Seejuures on leitud, et ka pikka aega ülekuulamisega tegelenud isikute võime eristada siirast ebasiirast on samasugune nagu tavainimesel, kuid nende enesekindlus oma võimekuse osas on tunduvalt kõrgem.²²⁷ Järgnevalt analüüsib autor, mis sellise efekti esinemist põhjustab ehk kas ja millised mitteverbaalsed tunnused tegelikult on valetamisega seostatavad.

²²² Kassin, S. M., McNall, K. Police Interrogations and Confessions. Communicating Promises and Threats by Pragmatic Implication. – Law and Human Behavior 1991/15, no 3, lk 239-241.

²²³ Kassin *et al* 2010, lk 18.

²²⁴ *Ibidem*, lk 19.

²²⁵ Narchet, F., Meissner, C., Russano, M, lk 462.

²²⁶ Bond, C. F., DePaulo, B. M. Accuracy of Deception Judgements. – Personality and Social Psychology Review 2006/10, no 3, lk 230; Hartwig, M., Bond Jr, C. F. Lie Detection from Multiple Cues: A Meta-analysis. – Applied Cognitive Psychology 2014/28, no 5, lk 667.

²²⁷ Kask 2019, lk 79.

Kõige levinumate eelarvamuste kohaselt väldivad inimesed, kellel on midagi varjata, silmsidet, on närvis ning see on jälgitav nende kehaliigutustes, näoilmetes ja ka näotooni muutustes, nende jutt ei ole järjekindel ning sisaldab parasiitfraase nagu „em“ ja pause. Seejuures 65% inimestest peavad valetamise tunnuseks just silmside vältimist. Sellele järgneb 54,9% närveerimine.²²⁸ Reidi tehnika esimene osa ehk käitumisanalüüsi intervjuu tugineb samuti asjaolule, et valetaja on valetades närvis. Reidi tehnika tunnustab,²²⁹ et ka süütu inimene võib olla närvis, kuid seda ainult intervjuu alguses, sest intervjuu käigus mõistab, et tegemist ei ole süüdistava ülekuulamisega ning tal pole midagi karta. Samal ajal isik, kes varjab midagi, on närvis kogu intervjuu ajal.²³⁰ Selline julge argument võib päris elus viia valele järeldusele, kuna puuduvad andmed, mille alusel teha üldiseid järeldusi konkreetsete mitteverbaalsete tunnuste tähendustest.²³¹ Samuti ei saa kõrvale jätta asjaolu, et valetajad ei tunne end alati halvasti vale rääkimise tõttu ning tõe rääkijad ei tunne end alati hästi. Vale rääkimise üheks põhjuseks võib olla ka soov säästa kedagi teist tõest, mis justkui on halvem variant.²³² Lisaks, väljaspool laborit ei ole vale ja tõe vahele selge piiri tõmbamine alati väga selge.²³³ Vastupidiselt käitumisanalüüsi intervjuu loogikale on leitud, et valetajad on hoopis koostööaltimad ning näitavad vähem närveerimisele omaseid tunnuseid. Uuringust selgus, et valetajad istusid ka rohkem paigal ja muutsid oma kehahoiakut vähem kui tõerääkijad.²³⁴ Samas, väidetavad pettusele viitavad tunnused suurendavad uurija enesekindlust oma eelarvamuse tõesuses.²³⁵ Kokkuvõtlikult on leitud, et käitumisanalüüsi intervjuu tehnika ei ole mitte ainult vastuolus empiiriliste uuringutega, vaid on oma sisult ainult „tervemõistuslik“ loogika ehk tugineb arusaamadele, mida ka tavaline inimene peab valetaja arhetüübiks.²³⁶

Kuigi üldine väidete tõele, või vastupidi mittetõele, vastavust suudavad inimesed tuvastada vaid 54% juhtudest, on tegemist statistilise keskmisega. Kui vaadata inimeste võimekust tuvastada kas tõeseid või mittetõeste väidete tuvastamist eraldi, siis inimesed suudavad tuvastada tõeseid

²²⁸ The Global Deception Research Team. A World of Lies. – *Journal of Cross-Cultural Psychology* 2006/37, no 1, lk 65, 68-69.

²²⁹ Inbau, F. E. *et al.* *Criminal Interrogation and Confessions*. 4. trükk. Sudbury, MA: Jones and Bartlett 2001, lk 158. (viidatud raamatus Simon, D. *In Doubt*. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press 2012, lk 130.)

²³⁰ Simon, D. „JUST ADMIT IT, YOU'RE GUILTY“, lk 131.

²³¹ Reid, I., Gozna, L., Boon, J. From Tactical to Strategic Deception Detection: Application of Psychological Synthesis. – *Journal of Strategic Security* 2017/10, no 1, lk 10, 21.

²³² DePaulo, B. M. *et al.* Cues to deception. – *Psychological Bulletin* 2003/129, no 1, lk 81.

²³³ *Ibidem*, lk 105.

²³⁴ Vrij, A., Mann, S., Fisher, R. P. An Empirical Test of the Behaviour Analysis Interview. – *Law and Human Behaviour* 2006/30, no 3, lk 340-343.

²³⁵ Simon, D. „JUST ADMIT IT, YOU'RE GUILTY“, lk 131.

²³⁶ Masip, J. *et al.* Is the Behaviour Analysis Interview Just Common Sense?. – *Applied Cognitive Psychology* 2011/25, no 4, lk 600-601.

ütlosti paremini, umbes 60% ulatuses, ja tõele mittevastavaid väiteid halvemini, umbes 48% ulatuses. Inimesed pigem kipuvad uskuma valesid kui vastupidi.²³⁷

Informatsiooni enda teada jätmisel on leitud statistiliselt oluline erinevus tõerääkijate ja valetajate vahel vaid huulte kokkusurumise puhul, mida valetajad tegid rohkem. Samuti on leitud, et valetajad tõstavad küsitlemise ajal oma lõuga tihedamini kui tõerääkijad. Tegurite, mida üldjuhul peetakse varjamise märgiks, nagu silmside ja selle vältimine, pilgu muutmine ja pilgutamine, kehahoiaku muutmine, nihelemine ning asjadega mängimine, puhul ei ole üheselt tuvastatud, et need oleks omased ainult varjamisele. Vastupidiselt on leitud, et selliste tegurite esinemisel tõerääkijate ja -varjajate puhul on erinevus olematu või statistiliselt ebaoluline. Konkreetsete mitteverbaalsete tunnuste ja valetamise puhul on leitud seos ka pupillide laienemise ja üleüldise närvilisema olekuga.²³⁸

Mitteverbaalsete tunnuste esinemisel mängivad rolli mitmed faktorid, nagu kas isikul oli mingi motivatsioon valetamiseks, milline see motivatsioon oli, kas isik oli varasemalt valed välja mõelnud või mõtleb neid koha peal, ülekuulamise kontekst jpm.²³⁹ Näiteks on leitud, et inimene, kes soovib, et teda usutakse, jätab suurema tõenäosusega mulje nagu ta varjaks midagi, olenemata sellest, kas ka tegelikult varjab.²⁴⁰ Mitteverbaalsete tunnuste uuringute negatiivseks küljeks on, et laboratoorsetes tingimustes puudub inimestel motivatsioon oma vale läbi suruda, mistõttu ei pruugi uuringute tulemused vastata elulisele situatsioonile. Kuigi igapäevaeluliste valedel puhul võivad need uuringud olla täpsed, kuna igapäevastel väikestel valedel üldjuhul puuduvad tagajärjed, mistõttu puudub ka inimeste teadlik motivatsioon teisi inimesi oma vale uskuma panna.²⁴¹ Uuringutulemuste ülekandmise sobivuse küsimus tekib aga ülekuulamissituatsioonis, kus valetaja on üldjuhul motiveeritud oma vale läbisurumiseks. Valetamisele viitavate tunnuste märkamiseks ja korrektselt tõlgendamiseks peaks uurija teadma, milline on kahtlustatava käitumine tavaolukorras, mil kahtlustatav räägib tõtt. Kõik inimesed on erinevad ning kindlat valemit mitteverbaalsete tunnuste tõlgendamiseks ei ole.

Psühholoogia valdkonna teadlased on spekulierinud, miks inimesed seostavad valetamisega tunnuseid, mille puhul teadlased valetamisega seost ei ole suutnud tuvastada. Põhjenduseks võiks olla inimeste psühholoogiline vajadus valetamist pahaks panna. Näiteks, lapsed, kes valetavad oma vanematele, peaksid tundma oma tegude pärast häbi.²⁴² Oleks naiivne eeldada,

²³⁷ Bond, C. F., DePaulo, B. M, lk 230-231.

²³⁸ DePaulo *et al* 2003, lk 91-96.

²³⁹ *Ibidem*, lk 97-100.

²⁴⁰ Bond, C. F., DePaulo, B. M, lk 231.

²⁴¹ DePaulo *et al* 2003, lk 106.

²⁴² The Global Deception Research Team, lk 69-70.

et valetamine ei ole aja jooksul arenenud. Kui tõe varjamisel oleks mingid üheti mõistetavad mitteverbaalsed tunnused, oleks seda juba ammu tajutud ning vastavalt olukorrale kohanetud. Evolutsioonilisest vaatenurgastki vaadatuna on eelis nendel, kes on varjamises paindlikumad.²⁴³ Seega ei piisa lihtsalt inimese mitteverbaalsete käitumismustrite jälgimisest, et tuvastada tõe varjamist. Üldjuhul kulub tõe väljaselgitamiseks ja tõe varjamise tuvastamiseks päevi, kuid või isegi rohkem ning selleks on vaja koguda rohkem tõendeid, nii asitõendeid kui tunnistajate ütlusi, jälgida kahtlustatava tegevust pikema aja vältel jmt.²⁴⁴

2.4. Objektiivsed tegurid, mis vähendavad valeülestunnistusi

2.4.1. Õiguste tutvustamine

Õiguste tutvustamine on tugevas seoses ülekuulatava õiguste kaitsega. Kui kahtlustatavale ei tutvustata tema õigusi arusaadaval viisil, on üsnagi ebatõenäoline, et ta oma kaitseõigusi kasutab.²⁴⁵ Statistiliselt võib kaitsja kohaolu vähendada ülestunnistuse andmise tõenäosust neli korda. Sellisel fenomenil võib olla mitmeid põhjendusi, kuid kaks neist tungivad enim esile. Esiteks, kaitsja informeerib oma klienti õigusest vaikida, seda eriti juhul kui tema hinnangul ei ole uurimisasutusel kliendi vastu tugevaid tõendeid. Teiseks, kahtlustatavad, kes on juba enne ülekuulamist otsustanud mitte üles tunnistada või ütlusi anda, paluvad suurema tõenäosusega kaitsja kohalolu.²⁴⁶

Selleks, et õiguste tutvustamisest ülekuulamise kontekstis ka kasu oleks, peab õiguseid tutvustama viisil, et kahtlustatav ka reaalselt nendest aru saaks. Seetõttu ei tohiks õiguste tutvustamine olla õiguste kiire ette lugemine või lihtsalt paberil nimekirja õigustest ja kohustustest kahtlustatavale esitamine.

2.4.2. Ülekuulaja objektiivsus

Ülekuulajad, kes usuvad kahtlustatava süüd juba enne ülekuulamist, rõhuvad ülekuulamisele rohkem ülestunnistuse saamisele, kui ülekuulajad, kes sisenevad ülekuulamisele

²⁴³ DePaulo *et al* 2003, lk 81.

²⁴⁴ Bond, C. F., DePaulo, B. M, lk 233; The Global Deception Research Team, lk 61.

²⁴⁵ Gudjonsson 2003, lk 72.

²⁴⁶ *Ibidem*, lk 71.

eelarvamusteta.²⁴⁷ Samal ajal suurendab uurija eelarvamus süüst ülekuulatavas tunnet nagu teda sunnitakse üles tunnistama.²⁴⁸

Uurija eelarvamuse mõju ülekuulamisele on selgitatav Rosenthali efektiga. Efekti kohaselt mõjutavad eelarvamusel isiku enda käitumist, mis omakorda võib mõjutada ülekuulamise kontekstis ülekuulatava käitumist ja vastuseid. Rosenthali efekt avastati 1960. aastatel algkoolis läbiviidud eksperimendis. Rosenthal ja Jacobson esitasid algkooli õpetajatele suvaliselt koostatud nimekirja õpilastest, väites et psühhomeetrilise testi tulemuste järgi on potentsiaalselt just need õpilased võimekamad. Kooliaasta lõpus avastati, et õpilased, kes olid nimekirjas, olid aastaga arenenud oluliselt rohkem kui need, kes selles nimekirjas ei olnud. Rosenthal ja Jacobson selgitasid fenomeni, leides et kui A ootab mingit kindlat tulemust B-lt, siis see tulemus ka realiseerub. Tulemus võib realiseeruda kas ainult A enda hinnangul või A mõjutuste tulemusel muutub vastavalt ka B enda käitumine kooskõlla A eelarvamusega.²⁴⁹ Uurija eelarvamuse mõju kahtlustatava käitumisele on leidnud kinnitust laboratoorsetes eksperimentides, milles täheldati, et kahtlustatavad olid rohkem kaitsepositsioonil, kui nad tundsid, et uurija juba eeldab nende süüd. Kahtlustatava otsus kaitsepositsioonile asuda omakorda justkui kinnitas uurijale tema eelarvamuse õigsust. Paradoksaalselt osutasid ülekuulajad kõige enam survet just süütutele inimestele.²⁵⁰

Uurija eelarvamus mõjutab kahtlustatava käitumise tõlgendamist. Näiteks on leitud, et uurijad, kes uskusid kahtlustatava süüesse, ülehindasid, kui palju kahtlustatav vältis silmsidet.²⁵¹ Eelarvamus põhjustab uurijas psühholoogilise efekti, mille puhul uusi tõendeid tõlgendatakse vastavalt eelarvamusele (ingl. *confirmation bias*; *belief bias*; *prior belief effect*) ehk tunnelivisioonile. Seda efekti defineeritakse kui kalduvust hoida või loobumise vastumeelsust juba olemasoleva hüpoteesi osas. Seejuures on efekt kõige tugevam, kui uurijal puuduvad alternatiivsed hüpoteesid.²⁵² Tunnelvisiooni esinemisele annab lisatõuke, kui kahtlustatav on kinni peetud või vahistatud, seda eriti eeluurimise algfaasis, kuna edasine uurimine toimub juba konkreetset kahtlustatavat süüstava hüpoteesi alusel.²⁵³

²⁴⁷ Narchet, F., Meissner, C., Russano, M, lk 458.

²⁴⁸ *Ibidem*, lk 460.

²⁴⁹ St-Yves, M. The Psychology of Rapport: Five Basic Rules. Raamatus Williamson, T. (toim). Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005, lk 89-90.

²⁵⁰ Kassin, S. M., Goldstein, C. C., Savitsky, K. Behavioral Confirmation in the Interrogation Room: On the Dangers of Presuming Guilt. – Law and Human Behavior 2003/27, no 2, lk 199.

²⁵¹ Simon, D. „JUST ADMIT IT, YOU’RE GUILTY“, lk 126.

²⁵² Simon, D. „WE’RE CLOSING IN ON HIM“ Investigation Dynamics. Raamatus: Simon, D. In Doubt. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press 2012, lk 23.

²⁵³ *Ibidem*, lk 24.

Uurijate eelarvamuse uuringud on näidanud huvitavaid tulemusi, kus eelarvamus suurendab valeülestunnistuste tõenäosust, kuid samal ajal ei mõjuta tõeste ülestunnistuste tõenäosust.²⁵⁴ Samuti on täheldatud, et ülekuulamise objektiivsed hindajad ei teadvusta endale, kuidas ülekuulaja eelarvamus mõjutab ülekuulatavat ning seega kipuvad oma hinnangus nõustuma ülekuulaja arvamusega ülekuulatava süüst.²⁵⁵ 2011. aastal avaldatud uuringu tulemustest selgus, et ülekuulajad, kes sisenesid ülekuulamisele ilma eelarvamuseta, suure tõenäosusega tuvastasid ülekuulamise käigus süüdi olevad isikud. Samal ajal uurijad, kes sisenesid ülekuulamisele uskumusega, et isik on süüdi, kuigi isik seda tegelikult ei olnud, uskusid ka peale ülekuulamist isiku süüd. Sellest järeldasid uuringu läbiviijad, et süü on ülekuulamisel läbi nähtav, kuid süütus seda ei ole.²⁵⁶

2.5. Vahekokkuvõte

Ülestunnistuste põhjuseid on mitmeid, kui peamiseks on tugevate tõendite olemasolu. Olukorras, kus tõendeid on vähe või need ei ole tugevad, surve mida tõendite puuduse tõttu osutatakse kahtlustatavale, suurendab riski valeülestunnistuse saamiseks.²⁵⁷ Teises peatükis nimetatud taktikate puhul ei ole kahtlust, et need aitavad uurijal murda kahtlustatava vastupanu ning saada inkrimineerivaid tunnistusi, kuid puudub statistika, kui palju nendest ütlustest on tõesed ja kui palju valed.²⁵⁸ Küll aga on teada, et mitmed stereotüübid, nagu uurijate oskus näha valele viitavaid tunnuseid kahtlustatava käitumises, ei vasta tõele.

Valeülestunnistuse uurimisel tuleb tähele panna, et taktikad, mis suurendavad valeülestunnistuse tõenäosust, suurendavad ka tõeste ülestunnistuste tõenäosust. Erisus seisneb aga selles, et valeülestunnistuste tõenäosus suureneb rohkem kui tõeste ülestunnistuste puhul.²⁵⁹ Isegi kui ühe taktika, mis suurendab riski valeülestunnistuse tegemiseks, kasutamine ei mõjutaks kahtlustatava ütlusi, siis loogiline on eeldada, et praktikas kasutatakse korraga rohkem kui üht taktikat.

Teises peatükis välja toodud uuringutulemused on enamik tehtud laboratoorsetes tingimustes. Laboratoorsete uuringute probleemkohaks on asjaolu, et laboris ei suudeta tagada samu tingimusi, mis reaalses ülekuulamisolukorras. Nendeks on näiteks kinnipidamisest tekitatud

²⁵⁴ Narchet, F., Meissner, C., Russano, M, lk 461-462.

²⁵⁵ Kassin, S. M., Goldstein, C. C., Savitsky, K, lk 199.

²⁵⁶ Narchet, F., Meissner, C., Russano, M, lk 462.

²⁵⁷ Gudjonsson 2005, lk 143.

²⁵⁸ Gudjonsson 2003, lk 36.

²⁵⁹ Vt nt Narchet, F., Meissner, C., Russano, M, lk 461-462; Kassin *et al* 2010, lk 18.

stress, ülekuulamise intensiivsus ja pikkus, kõrge motivatsioon valega mitte vahele jääda, aga samuti ka kaitsja kohalolu ja abi.²⁶⁰ Sellest hoolimata ei saa väita, et laboreksperimentide tulemused ei oleks usaldusväärsed.

Kokkuvõttes saab väita, et peatüki alguses väljatoodud üldlevinud arusaamad ülekuulamise kohta ei vasta tõele. Ülekuulajad ei ole enamasti ülekuulamiskunsti eksperdid, kes suudavad kahtlustatava kehakeele põhjal valetamist tuvastada ning juhtida ülekuulamist viisil, mis viiks ainult tõeste ütluste andmiseni. Samuti ei ole tõene väide, et süütud inimesed ei teeks valeülestunnistusi, seda isegi juhul, kui tegemist on esimese astme kuriteoga.

²⁶⁰ Gudjonsson, G. H., Pearse, J, lk 36.

3. Ülekuulamise metoodika Eestis

3.1. Ülekuulamise kehtiv regulatsioon ja praktika Eesti vabariigis

3.1.1. Ülekuulamise regulatsioon

Eestis reguleerib kahtlustatava ülekuulamist kriminaalmenetluse seadustik²⁶¹ ning kohalduvad magistritöö peatükis 1.1. nimetatud rahvusvahelisest õigusest tulenevad standardid. Kriminaalmenetluse seadustiku teise peatüki neljas jagu defineerib kahtlustatava seisundi ning sätestab õigused, kohustused ning formaalsed eeldused ülekuulamise läbiviimiseks. Kahtlustatav on isik, kes on kuriteos kahtlustatavana kinni peetud, või isik, keda on piisav alus kahtlustada kuriteo toimepanemises ja kes on allutatud menetlustoimingule (KrMS § 33 lg 1). KrMS § 8 p 1 järgi on uurimisasutus, prokuratuur ja kohus kohustatud seaduses sätestatud juhtudel menetlustoimingut rakendades selgitama menetlusosalisele menetlustoimingu eesmärki ning tema õigusi ja kohustusi. KrMS § 34 nimetab kahtlustatava õigused ja kohustused, mis tuleb kahtlustatavale viivitamata tutvustada (KrMS § 33 lg 2). Õiguste tutvustamine peab toimuma viivitamata suuliselt või kirjalikult lihtsas ja arusaadavas keeles ning nende selgitamise kohta võetakse allkiri (KrMS § 35¹ lg 1). Kahtlustatava kinnipidamisel tuleb talle viivitamata anda kirjalik õiguste deklaratsioon (KrMS § 35¹ lg 2). Ütlus, mis on saadud kohtumenetluses nõuetekohaselt rakendamata tunnistajalt, kellele ei ole selgitatud nende õigusi ja kohustusi, näiteks õigust keelduda KrMS § 280 lg 3 järgi ütluste andmisest KrMS § 71–73 alusel, ei ole käsitatav seadusliku tõendina, sest selle saamisel on rikutud oluliselt kriminaalmenetlusõigust.²⁶²

KrMS § 43 lg 1 kohaselt on kahtlustataval õigus kaitsjale. Õigus kaitsjale tekib hetkest, mis isik saab kriminaalmenetluses kahtlustatavaks (KrMS § 45 lg 1), kuid üldreegli kohaselt ei ole kaitsja kohalolek kohtueelses menetluses kohustuslik (KrMS § 45 lg-d 2 ja 3). Kaitsja olemasolu peab olema tagatud viisil, mis võimaldab kahtlustataval oma kaitseõigust tõhusalt realiseerida.²⁶³ Kui kahtlustatav endale kaitsjat lubada ei saa, peab riik selle talle võimaldama.²⁶⁴ Riigi õigusabi seaduse²⁶⁵ § 4 lg 3 punktide 1 ja 2 järgi osutatakse riigi õigusabi mh kriminaalmenetluses ja kriminaalasja kohtueelses menetluses. Kriminaalmenetluses saab riigi õigusabi oma majanduslikust seisundist sõltumata füüsilisest isikust kahtlustatav või

²⁶¹ Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 20.12.2019, 8.

²⁶² RKKK 3-1-1-73-15, p 20.

²⁶³ Direktiivi 2013/48/EL artikkel 3 lõige 1 ja artikkel 3 lõige 3 punkt b.

²⁶⁴ Euroopa Liidu põhiõiguste harta artikkel 47 lõige 3, EIÕK artikkel 6 lõige 3 punkt c ning direktiivi (EL) 2016/1919 artikkel 4 lõige 1.

²⁶⁵ Riigi õigusabi seadus. – RT I, 04.01.2019, 18.

süüdistatav, kes ei ole kaitsjat valinud kokkuleppel ja kelle kriminaalasjas on kaitsja osavõtt seaduse järgi kohustuslik või kes taotleb kaitsja osavõttu (RÕS § 6 lg 2). Seejuures ei kohaldu RÕS § 7 lg-s 1 nimetatud riigi õigusabist keeldumise alused füüsilisest isikust kahtlustatava suhtes, kes pole endale kaitsjat valinud, kuid kaitsja kohalolu on kohustuslik või isik taotleb kaitsja kohalolu (RÕS § 7 lg 2). Seega on Eesti õiguse kohaselt kaitsja riigi õigusabi korras saamine lihtsam kui rahvusvahelise õiguse kohaselt ning kahtlustataval on õigus määratud kaitsjale juba ülekuulamisel. Lisaks kaitsjale, on kahtlustataval vajadusel KrMS § 10 lg 2¹ alusel õigus tõlgi abile.

KrMS § 48 järgi võib kahtlustatav kaitsjast loobuda, kui kaitsja osavõtt ei ole kohustuslik. Riigikohtu praktika kohaselt on kaitsjast loobumine isiku vaba tahte väljendus, kuid ei täpsusta vaba tahte sisu.²⁶⁶ Täpsem selgitus kaitseõigusest loobumiseks tuleneb EIK praktikast, mille kohaselt peab kaitsjast loobumise otsus olema vabatahtlik, teadlik ja informeeritud.²⁶⁷

Kahtlustatava ülekuulamist reguleeriva kriminaalmenetluse seadustiku kolmanda peatüki kolmas jagu koosneb kahest paragrahvist, millest esimene sätestab formaalsed nõuded nagu isikusamasuse tuvastamine, õiguste tutvustamine ning ettepaneku tegemine vabas vormis teo üles tunnistamiseks (KrMS § 75 lg-d 1–3). KrMS § 76 sätestab ülekuulamise protokoll koostamise ja selle sisu nõuded. Kriminaalmenetluse seadustikust leiab aga veel norme, mis reguleerivad kahtlustatava ülekuulamist. Nii saab kahtlustatav üldjuhul ütlusi anda vaid asjaolude kohta, mida ta on vahetult tunnistanud või ise toime pannud (KrMS § 75 lg 4 ja KrMS § 66 lg 2¹). Kahtlustatava ülekuulamisele kohalduvad ka KrMS § 68 lg-test 3–6 tulenevad nõuded ehk õigus teha märkmeid nimede, arvude ja muude raskesti meelepeetavate andmete kohta (lg 3), õigus kahtlustatavat üle kuulata üksnes tõendamiseseme asjaolude kohta ning keeld kasutada suunavaid küsimusi, välja arvatud KrMS § 288¹ lg-s 2 nimetatud juhtudel (lg 4) ja keeld esitada küsimusi kahtlustatava, süüdistatava ja kannatanu kõlbeliste omaduste ja harjumuste kohta, kui selleks ei esine ilmselget vajadust (lg 6).

Ülekuulamise läbiviimisele kohalduvad ka KrMS §-st 64 tulenevad üldtingimused tõendite kogumisele. Sellest tulenevalt tuleb ülekuulamine läbi viia viisil, mis ei riiva kahtlustatava au ja vääriskust, ei ohusta tema elu või tervist ega tekita põhjendamatult varalist kahju. Keelatud on ülekuulamist läbi viia kahtlustatavat piinates või tema kallal muul viisil vägivalda kasutades või isiku mäluvõimet mõjutavaid vahendeid ja inimvääriskust alandavaid viise kasutades. Samuti kohustab seadus uurimisasutust ja prokuratuuri kohtueelses menetluses välja selgitama

²⁶⁶ RKKK, 3-1-2-2-14, p 15.1.

²⁶⁷ EIK, 36391/02, *Salduz vs. Türgi*, p 59; EIK, 11. märts 2009, EIK, 4268/04, *Panovits vs. Küpros*, p 68; EIK, 20310/02, *Plonka vs. Poola*, p 37; EIK, 7025/04, *Pishchalnikov vs. Venemaa*, p-d 77-78.

kahtlustatavat või süüdistatavat nii süüstavad kui ka õigustavad asjaolud (KrMS § 211 lg 2). Kui kahtlustatava kohtumenetluses antud ütlused sisaldavad diametraalselt lahknevaid erinevusi võrreldes kohtueelses menetluses antud ütlustega, ning kui isik ei suuda mõistuspäraselt ning kohtule arusaadavalt selgitada erineval perioodil antud ütluste erisuse põhjust, tuleb nimetatud tõend tervikuna kui ebausaldusväärne kõrvale jätta. Kui isik suudab kohtule usutavalt ja arusaadavalt selgitada, miks ta on erineval ajal andnud erinevaid ütlusi, saab usaldusväärseks lugeda üksnes kohtus antud ütlused.²⁶⁸ Kui ütlused on ainult osaliselt vastuolulised, tuleb ütlused tõendikogumist välja jätta üksnes osas, milles esinevad diametraalsed vastuolud.²⁶⁹ Seega on Eestis võimalik, et kohus ei saa kohtuotsuse tegemisel tugineda kahtlustatava kohtueelses menetluses antud inkrimineerivatele ütlustele.

Ainus norm, mis reguleerib valeülestunnistustega seonduvat, on KrMS § 181 lg 2, mis sätestab, et õigegsmõistetu hüvitab menetluskulud, mis ta on põhjistanud oma kohustuse süüalise täitmata jätmise või eneserõõnaga. Eelnimetatud normi alusel saab menetluskulud jätta õigegsmõistetu kanda üksnes juhul, kui valeülestunnistus ehk eneserõõn oli süüline. Süülisust KrMS § 181 lg 2 kontekstis sisustatakse lähtudes psühholoogilisest süümõistest, mille kohaselt on süü vormideks tahtlus ja ettevaatamatus. Seega saab KrMS § 181 lg 2 järgi menetluskulud õigegsmõistetu kanda jätta vaid juhul, kui valeülestunnistus oli antud tahtlikult või ettevaatamatult.²⁷⁰ Magistritöö autori hinnangul ei tohiks menetluskulusid jätta õigegsmõistetu kanda ka pealesurutud valeülestunnistuste puhul, kui kahtlustatav andis küll teadlikult valeülestunnistuse, kuid tegi seda tugeva psühholoogilise surve tõttu.

Eesti õiguskord reguleerib ülekuulamist üldiselt formaalsete nõuete sätestamisega, sisulist poolt puudutavad vaid KrMS §-st 64 tulenevad piirangud. Ülekuulamisel kasutatavad tehnikaid ja taktikaid seadus ei reguleeri ning piire ülekuulamisi läbiviivatele ametnikele ei sea.

3.1.2. Ülekuulamise praktika

Kõik „ülekuulamised“ ei ole seaduse mõistes ülekuulamised. Nagu Ameerika Reidi tehnikas on intervjuu, kasutatakse ka Eesti praktikas sarnast võimalust. Tegemist on tunnistajate jt küsitlemistega, mis paljudel juhtudel toimuvad vabamas vormis ja väljaspool politsei ametlikke ruume ehk mitteprotokollilises situatsioonis. Ka eesmärk on sama, mis Reidi tehnikas: koguda

²⁶⁸ RKKK_o 3-1-1-101-15, p 27.

²⁶⁹ RKKK_o 3-1-1-131-13, p 12.

²⁷⁰ Kergandberg, E., Pikamäe, P. Kriminaalmenetluse seadustik : kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, lk 46.

vajalikku teavet või taustandmeid, mille põhjal leida uusi tõendiallikaid või kavandada järgnevaid toiminguid. Kuivõrd tegemist ei ole ametliku ülekuulamisega, on sedalaadi küsitlemine võimalik läbi viia vaid küsitletava eelneval nõusolekul.²⁷¹ Iseasi, kas isik teab oma õigusest keelduda, kuna sedasorti mitteametliku küsitlemise võimalust ei näe seadus ette, ei näe seadus ette ka kohustust isikut teavitada tema õigusest keelduda ametniku küsimustele vastamisest. Isikule tema õiguste tutvustamise kohustus tekib alles hetkest, kui esmase vestluse jooksul tekib alus isikut kahtlustada kuriteo toimepanemises.

Õiguskirjandusest võib leida näited vormelitest, mida ülekuulamisel järgitakse. Eesti ülekuulamise praktikat kokku võtva artikli kohaselt järgitakse neljast etapist koosnevat mudelit: (i) formaalsed eeldused ehk isikuandmete tuvastamine ning õiguste ja kohustuste tutvustamine; (ii) kahtlustatava küsitlemine eesmärgaga saada teavet tema iseloomu, elu, väärtushinnangute ning suhtumise kohta kuriteosse, kaasosalistesse ja kriminaalmenetlusse; (iii) kahtlustuse sisu, kahtlustatava õiguste, kohustuste ning ütluste andmise ja andmisest keeldumise tagajärgede tutvustamine; (iv) küsimus, kas kahtlustatav pani süüks pandava teo toime ja kahtlustatava ütluste võtmine.²⁷² Artiklist ei selgu, millistel andmetel on sellise mudeli järgimine Eestis tuvastatud, kuid on selge, et üldjoontes lähtud viidatud mudel seaduses sätestatud kohustustest. Osas, mida seadus ei reguleeri, ei ole ka selles konkreetsetes mudelis välja toodud täpsemat tegutsemismalli, välja arvatud soovitus lasta kahtlustataval oma ütlusi anda esmalt vaba jutustuse vormis.²⁷³

Kahtlustatava ütluste andmisele motiveerimiseks kasutatakse veenmist, vihjamist, võimalike versioonide tutvustamist ja vasturääkivuste väljatoomist. Koostööaltide kahtlustatavate puhul soovitatakse kasutada vaba jutustuse vormi ning aktiivset kuulamist.²⁷⁴ Vaba jutustuse vormi kasutamise eelistest ülekuulamisel on kirjutatud ka Sisekaitseakadeemia lõputöodes,²⁷⁵ kuid need tööd ei vaatle ülekuulamistava tervikuna. Praktikas ei lase uurija tihti kahtlustataval vabalt esitada omapoolset versiooni, vaid minnakse kiiresti üle küsimus-vastus meetodile. Uurijad kipuvad ülekuulamist juhtima lähtudes ühest kindlast hüpoteesist, jättes teised võimalikud

²⁷¹ Krüger, U. Ülekuulamine kohtueelses menetluses. Õiguslikud aspektid. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2008, lk 7-8.

²⁷² Öpik, R., Kask, K. Interviews with suspects in Estonia. Raamatus International Developments and Practices in Investigative Interviewing and Interrogation. Volume 2: Suspects. London; New York: Routledge 2017, lk 122-123.

²⁷³ *Ibidem*, lk 122.

²⁷⁴ *Ibidem*, lk 123.

²⁷⁵ Vt nt Lehtlaan, A. Kognitiivne intervjuu ja selle rakendamine Eesti Politseis. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2007; Linnard, P. Kõnes ja hääles avalduvate valetamise tunnuste avastamine piirikontrolli käigus. Muraste: Sisekaitseakadeemia 2013.

uurimisversioonid katmata, ning kahtlustatava ebakindla vastuse puhul küsitakse koheselt täpsustav küsimus. Samuti tõlgendatakse koostööst keeldumist kui varjamist.²⁷⁶

R. Öpik ja K. Kask on kokku koondanud taktikad, mida kasutatakse olukorras, kus kahtlustatav ei tee uurijatega koostööd või uurijate hinnangul valetab. Autorid toovad välja järgnevad taktikad.²⁷⁷

- uurija katkestab kahtlustatava vabas vormis ütluste andmise ning toob välja vasturääkivused olemasolevate tõenditega;
- uurija laseb kahtlustataval ütlused anda ning need allkirjastada, seejärel esitleb tõendeid, mis sunnivad kahtlustatavat tõtt rääkima;
- ülestunnistuse positiivsete tulemite, nagu ülestunnistus kui karistust kergendav asjaolu, selgitamine;
- valeütluste andmise motivatsiooni elimineerimine, st kui kahtlustatav kardab reaalselt vangistust, selgitab uurija tingimisi vabastamise võimalust, kui selline võimalus on konkreetsel juhtumil ka reaalne;
- valetunnistuste andmise mõttetusele viitamine, selgitades, et uurijatel on võimalik teiste tõendite, nagu DNA-ekspertiisi, abil tõde välja selgitada;
- uurija toob välja loogilise põhjenduse ütluste vasturääkivuste osas;
- uurija loob sündmustiku, nt selgitades kergendavaid asjaolusid, mil inimesed tavaliselt sarnaseid süütegusid toime panevad;
- uurija toob välja kaastäideviijate ütluste vahelised vasturääkivused;
- uurija toob välja, mida uurijad juba teavad;
- kontrollküsimuste esitamine, et näha, kas kahtlustatava vastused ühtivad varasemalt esitatud versiooniga;
- tõendite tutvustamine. Asjaolusid, mida tohiks teada vaid teo toimepanija, ei avaldata. Tõendeid esitatakse vähehaaval kas üldiselt üksikule või vastupidi.

Lisaks sellele, millised tehnikaid ja taktikaid ülekuulamisel kasutatakse, on oluline vaadata, kes ülekuulamist läbi viib. Politseiametnikul peab olema vähemalt keskharidus ja kutse- või kõrgharidus politsei erialal (edaspidi politseiharidus).²⁷⁸ Politseiharidust saab omandada Sisekaitseakadeemia Politsei ja piirivalvekolledžis politseiametniku ja politseiteenistuse

²⁷⁶ Öpik, R., Kask, K, lk 124, 126. Artiklis tuginetakse R. Öpiku avaldamata uurimusele.

²⁷⁷ Öpik, R., Kask, K, lk 124.

²⁷⁸ Politseiametniku ning Politsei- ja Piirivalveameti struktuuriüksuse juhi ametikohal teenistuses oleva ametniku kutsesobivusnõuded, nende kontrollimise tingimused ja kord. – Siseministri 12.04.2013. a määrus nr 15. RT I, 29.08.2019, 7. § 3 lg 1.

erialadel.²⁷⁹ Politseihariduse puudumisel saab politseiametnikuna töötada, kui isikul on muu kutse- või kõrgharidus, keskharidus ja laevapere liikme kvalifikatsiooni tõendav tunnistus või keskharidus ja varasem siseturvalisuse valdkonnas töötamist toetav kogemus, tingimusel, et isikul tuleb läbida erialane koolitus.²⁸⁰ Politseihariduseta isik võib politseiametnikuna töötada tähtajalise lepinguga, kuid mitte kauemaks kui erialase koolituse läbimiseks ettenähtud ajaks.²⁸¹ Seejuures ei ole õigusaktiga sätestatud maksimaalset tähtaega, mille jooksul tuleb mittepoltseilise haridusega politseiametnike täiendkoolitus²⁸² läbida. Tähtaeg täiendkoolituse läbimiseks lepatakse kokku töölepingus. Ka kadetil on võimalik teatud tingimuste täitumisel töötada määratud tähtajalise lepinguga politseiametnikuna ilma politseiharidust omamata ja erialase koolituse läbimise kohustuseta.²⁸³ Politseihariduse ega erialase koolituse nõuet ei kohaldata isikutele, kes on politseiteenistusse võetud enne 2010. aasta 1. jaanuari, ega ka politseiametnike suhtes, kes olid kuni 2014. aasta 30. juunini ametnikuna teenistuses Politsei- ja Piirivalveameti piirivalveosakonna migratsiooni-järelevalvebüroos või prefektuuri piirivalvebüroo migratsiooni-järelevalve talituses ning kes nimetati alates 2014. aasta 1. juulist samas büroos või talituses politseiametniku ametikohale.²⁸⁴ Seega saab politseiametnikuna töötada ja ülekuulamisi läbi viia isik, kes ühtegi koolitust ülekuulamise läbiviimise osas läbinud ei ole. Sealjuures võib mittepoltseilise haridusega ametnik töötada aastaid tähtajalise lepingu alusel ilma, et ta oleks läbinud erialase täiendkoolituse. Selle aja jooksul on politseihariduseta uurijal samad õigused, mis politseiharidusega uurijatel, sealhulgas õigus ülekuulamisi läbi viia. Mõistlikult võiks eeldada, et politseihariduseta isik ammutab sellises olukorras oma teadmised kolleegidelt ning katseeksitusmeetodil ülekuulamisi ise läbi viies.

²⁷⁹ Mõlemad neist sisaldavad muu hulgas ülekuulamise läbiviimise õpet, kuid politseiametniku eriala juures kuulub ülekuulamine väärtegade menetlemise ja kriminaalmenetluse alustamise moodulisse, mistõttu ei ole autorile õppekavaga tutvumisel teada, kas kadetid saavad väljaõppe ülekuulamiseks ka raskete süüteo kaasuste puhul. Politseiametniku õppekava moodulite rakenduskava alates vastuvõtust 2019/2020. Sisekaitseakadeemia 2019, lk 47-60; Politseiteenistuse eriala õppekava. Sisekaitseakadeemia 2019, lk 6-8, moodulid 9 ja 11.

²⁸⁰ Politseiametniku ning Politsei- ja Piirivalveameti struktuuriüksuse juhi ametikohal teenistuses oleva ametniku kutsesobivusnõuded, nende kontrollimise tingimused ja kord § 3 lg 2 ja § 5.

²⁸¹ Politseiametniku ning Politsei- ja Piirivalveameti struktuuriüksuse juhi ametikohal teenistuses oleva ametniku kutsesobivusnõuded, nende kontrollimise tingimused ja kord § 3 lg 3.

²⁸² Mittepoltseilise haridusega politseiametniku õppekava rakenduskava järgi läbitakse ülekuulamise õpe väärtegade menetlemise ja kriminaalmenetluse alustamise moodulis. Õppekava moodulite rakenduskavast ei selgu, mitu tundi kulutatakse just ülekuulamise koolitusele. Mittepoltseilise haridusega politseiametniku õppekava moodulite rakenduskava 2019. Sisekaitseakadeemia 2019, lk 22-36.

²⁸³ Politseiametniku ning Politsei- ja Piirivalveameti struktuuriüksuse juhi ametikohal teenistuses oleva ametniku kutsesobivusnõuded, nende kontrollimise tingimused ja kord § 3 lg 4¹.

²⁸⁴ Politseiametniku ning Politsei- ja Piirivalveameti struktuuriüksuse juhi ametikohal teenistuses oleva ametniku kutsesobivusnõuded, nende kontrollimise tingimused ja kord § 9 lg-d 2, 3 ja 5.

3.2. Eesti õiguskorda sobiva ülekuulamismetoodika kavand

3.2.1. Ülekuulamise ettevalmistamine

Varasemalt on täheldatud, et lõpliku adekvaatse kohtulahendini jõudmisel on suurim osakaal menetluse alguses läbiviidud esimestel küsitlustel, sest menetluse algfaasis tehtud vigu ei saa tihti hiljem enam parandada.²⁸⁵ Seetõttu on oluline, et uurija oleks ka esmaseks ülekuulamiseks ettevalmistunud. Enese ettevalmistamine on oluline just raskemate kaasuste puhul. Rutiinsete ja kergemate ülekuulamiste puhul põhjalik ettevalmistamine ei ole praktikas ilmselt tarvilik. Samuti ei ole ülekuulamise ettevalmistamine võimalik olukorras, kus kahtlustatava ülekuulamine tuleb asjaoludest lähtuvalt läbi viia viivitamata.

Ettevalmistuse esimeseks ülesandeks on seada ülekuulamise eesmärk.²⁸⁶ Metoodika peaks defineerima ülekuulamise üldise eesmärgi, milleks magistritöö autori hinnangul oleks sobivaim võimalikult suures hulgas tõese informatsiooni saamine. Lisaks üldisele ülekuulamise eesmärgile, tuleb uurijal endal seada konkreetne eesmärk konkreetsele ülekuulamisele. Algse eesmärgi võib seada juba enne materjalidega tutvumist, kuid konkreetne eesmärk on võimalik formuleerida alles materjalidega tutvumise käigus või järel. Kui uurija on seadnud hüpoteesi, mida ülekuulamisel kontrollida, peab uurija olema teadlik ühe hüpoteesi psühholoogilisest mõjust ülekuulamise käigule ja tulemuste tõlgendamisele. Teadlased on välja pakkunud, et tunnelvisiooni efekti tekke vähendamiseks peaks uurija läbi mõtlema või püstitama ka alternatiivsed ja vastupidised hüpoteesid. Samas, alternatiivsete hüpoteeside läbimõtlemine on küll vähendanud tunnelvisiooni efekti, kuid selle mõju on üldjuhul jäänud üsna nõrgaks. Mõnel juhul on alternatiivsete hüpoteeside kontrollimine omanud hoopis vastupidist efekti ja toetanud uurija peamist hüpoteesi.²⁸⁷

Uurija ülekuulamise ettevalmistuse teiseks sammuks on süüteoasja materjalidega tutvumine. Tutvumisel tuleb läbi vaadata, analüüsida ning hinnata kõiki asjas olemasolevaid dokumente ja tõendeid. Dokumentide ja tõendite analüüs annab uurijale parema ülevaate, millised asjaolud vajavad veel tõendamist ning millist informatsiooni võiks kahtlustatav veel omada.²⁸⁸ Sobivate ülekuulamistaktikate valimiseks on vaja koguda andmeid ülekuulatava isiku kohta,²⁸⁹ oluline on ka teave inimese tegevus- ja huvialade ning veendumuste kohta.²⁹⁰ Isikuomaduste tundma

²⁸⁵ Bachmann, T, lk 247.

²⁸⁶ Öpik, R. Kriministikaline taktika ja tehnoloogia I. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2008, lk 9.

²⁸⁷ Simon, D. „WE'RE CLOSING IN ON HIM“, lk 45.

²⁸⁸ Link, J. Kahtlustatava ülekuulamise ettevalmistus ja taktika konfliktsetes olukorras. Muraste: Siseakadeemia 2013, lk 12.

²⁸⁹ Lindmäe, H. Menetlustaktika I. Tartu: Juristide Täienduskeskus 1995, lk 23.

²⁹⁰ Link, J, lk 12.

õppimine lihtsustab uurijal kahtlustatavaga kontakti loomist, kuna uurija saab vestluse käigus ära kasutada teadmisi kahtlustatava käitumismaneeride, samuti hobide jmt kohta. Samuti võib informatsioon isiku kohta võimaldada ette planeerida ja valida konkreetseks ülekuulamiseks sobivaid ülekuulamistehnikaid ja -taktikaid.²⁹¹ Ülekuulamise ettevalmistamise faasis kogutud teabe põhjal võib olla võimalik hinnata ka uurija ja kahtlustatava omavahelist sobivust. Kuigi praktikas ei pruugi olla võimalust valida isikut, kes ülekuulamise läbi viib, on endiselt kasulik teada, et ülekuulamise tulemus võib sõltuda uurija ja kahtlustatava omavahelisest sobivusest. Kui järgnev alapeatükk käsitleb, kuidas peaks uurija kahtlustatavaga üldises plaanis suhtlema, siis arvestada tuleb ka faktoritega, mida uurija ise muuta ei saa. Näiteks võib kahtlustatav seostada uurija hääletooni, olemuse, välimuse vmt tunnuse oma varasema kogemusega. Sellise fenomeni esinemisel kannab kahtlustatav oma varasema kogemuse uurijale ning kahtlustatava suhtumine võib vastavalt ka muutuda. Kui varasem kogemus on positiivne, näiteks meenutab uurija kahtlustatavale positiivselt tema armastavat isa, või negatiivne, meenutades vägivaldset isa, kannab kahtlustatav need emotsioonid alateadlikult uurijale üle, mõjutades vastavalt seosele kahtlustatava suhtumist uurijasse. Positiivse seose puhul on uurijal lihtsam kahtlustatavaga kontakt saavutada.²⁹² Emotsioonide ülekandmise fenomeniga on üldjuhul aga keeruline enne ülekuulamist arvestada.

Ülekuulamise ettevalmistamise viimaseks etapiks on ülekuulamise plaani koostamine. Uurija mõtleb läbi ülekuulamise käigu ning esitatavad küsimused, samuti võimalikud situatsioonid, mis võivad ülekuulamisel ette tulla.²⁹³ Ettevalmistus ülekuulamiseks ei tohiks tähendada vaid süüteoasja materjalidega tutvumist. Uurija peaks mõttes läbi mängima ülekuulamissituatsiooni mitmete võimalike variantide osas. Oskus erinevaid situatsioone ette näha,²⁹⁴ võimaldab uurijal ülekuulamisel paremini reageerida ootamatustele.²⁹⁵ Ülekuulamissituatsiooni läbi mõtlemine võimaldab uurijal planeerida ülekuulamisele kuluvat aega. Ülekuulamine ei ole menetlustoiming mida ilmtingimata peab läbi viima viivitamata. Ülekuulamise aeg tuleks võimalusel koos ülekuulatavaga paika panna, et vältida olukorda, kus ülekuulataav muutub

²⁹¹ Lindmäe, H, lk 24.

²⁹² St-Yves, M, lk 92-93.

²⁹³ Link, J, lk 13.

²⁹⁴ 2013. aastal avaldatud uuringutulemustest selgus, et põhjalikult valmistas end ülekuulamiseks ette 30% uurijatest. 50% tegid ettevalmistusi, kuid mitte väga põhjalikult ning 20% ettevalmistusi ei teinud. Ülekuulamistulemusi analüüsides järeldas autor, et ettevalmistuse ja tulemuse vahel seost ei esine, kuid samas sellise seose esinemist ka ei välistanud. Oluline on aga märkida, et uuringu valim oli vaid kümme. Väiksest valimist tulenevalt ei ole nende tulemuste põhjal võimalik esitada üldistavaid tulemusi. Link, J, lk 31; Inglismaal läbiviidud uuringud näitavad, et head ettevalmistust seostatakse ülekuulamise üldise kvaliteediga ja suurema tõenäosusega saada ülekuulatavalt põhjalikud ütlused või ülestunnistus. Samas on tõdetud, et uurijad tihti ei valmista end piisaval määral ülekuulamiseks ette. Clarke, C., Milne, R. Interviewing suspects in England and Wales. Raamatus Walsh, D. *et al.* (toim.). International Developments and Practices in Investigative Interviewing and Interrogation. London; New York: Routledge 2017, lk 105.

²⁹⁵ Öpik 2008, lk 10.

ülekuulamise käigus kärsituks või pahuraks, sest läheneb aeg mõne teise kohustuse, nagu lapsele lasteaeda järgi minemine vmt, täitmiseks.²⁹⁶

Ettevalmistusfaasis on oluline ka käsitletava valdkonna spetsiifika tundmaõppimine, ülekuulamisel osalejate määratlemine ning vajadusel ka tehnikavahendite korrasoleku kontrollimine.²⁹⁷

Ettevalmistuse faasis peab uurija teadlikult vältima eelarvamuse teket ning hoidma end avatuna kõikvõimalikele variantidele, sest ülekuulamisele eelarvamusega sisenemisel kasutatakse suurema tõenäosusega ülekuulamistaktikaid, mis võivad viia valeülestunnistuse andmiseni.²⁹⁸ Psühholoogiliselt mõjutavad inimeste arvamust teisest kõige enam esmamuljed, hilisem informatsioon ei ole nii kaalukas arvamuse kujundamisel. Näiteks on täheldatud, et varasemate karistuste olemasolu korral kalduvad uurijad arvama, et isik on süüdi. Esmamulje muutmine on raske, seda eriti kui tegemist oli vale esmamuljega. Samuti on leitud nii tõeste kui valeülestunnistuste puhul, et puhtalt ülestunnistuse olemasolu suurendab tõenäosust, et uurija peab isikut süüdiolevaks,²⁹⁹ mis omab tähtsust olukorras, kus isik on oma süüd tunnistanud juba enne ülekuulamise läbiviimist. Uurija eelarvamusest põhjustatud Rosenthali efekt võib suunata uurijat tõlgendama kahtlustatava vastuseid lähtudes oma eelarvamusest.³⁰⁰ Neutraalne lähenemine on kõige objektiivsem, kuid ka kõige keerulisem.³⁰¹

3.2.2. Ülekuulamise alustamine

3.2.2.1. Haavatavate ülekuulatavate tuvastamine

Lisaks manipuleerivatele ülekuulamistaktikatele seostatakse valeülestunnistusega kahtlustatava vaimset võimekust.³⁰² Inglismaal läbiviidud uuringust selgus, et suur osa ülekuulatavatest isikutest on intellektuaalselt alaarenenud või kannatavad intellektuaalse puude käes. 173 küsitatud isiku keskmine IQ tulemus oli 83, mis üldise rahvastiku tulemuste seas langeb 15% kõige madalama hulka. Seejuures 9% küsitletutest kuulusid üldisest rahvastikust madalamailma 2% hulka, umbes kolmandik ehk 34% madalaima 5% hulka ja 42% üldise

²⁹⁶ Krüger, U, lk 21.

²⁹⁷ Link, J, lk 12-13.

²⁹⁸ Narchet, F., Meissner, C., Russano, M, lk 452-453.

²⁹⁹ *Ibidem*, lk 458-460.

³⁰⁰ St-Yves, M, lk 88-89.

³⁰¹ *Ibidem*, lk 90.

³⁰² Gudjonsson, G. H., Pearse, J, lk 35.

keskmise madalaima piiri peale. Sarnaseid tulemusi³⁰³ on saadud ka teistes uuringutes. Küsitletute keskmine funktsionaalse lugemise oskus vastas keskmise 11-aastase ja 8 kuu vanuse lapse lugemisoskusele. 7%-l vastas keskmiselt noorema kui 9-aastase lapse tulemusele ja funktsionaalse lugemisoskuse puudumisele. Mälu jõudluse hindamisel avastati, et ka see jäi küsitletutel alla üldise keskmise, jäädes napilt normide piiridesse. Küsitletavate mõjutatavuse taseme erinevus rahvastiku üldisest keskmisest oli minimaalne ning langes tavalise statistika hälbe piiridesse. Ärevustase oli enamike puhul ülekuulamise eel oodatult kõrgem kui tavaolukorras.³⁰⁴

Haavatavale isikule ei viita ainult vanus või diagnoositud vaimne puue. Isikuomadusi, nagu sisendatavus ja järeleandlikkus, seostatakse samuti valeülestunnistustega,³⁰⁵ mistõttu on isikud, kes võtavad hästi omaks teavet, mida neile sisendatakse ja/või on väga järeleandlikud, samuti haavatavad. Isiku võib haavatavasse seisundisse panna ka klaustrofoobia hirmuna pisikeses arestikambris viibimise osas või paanikahood. Mõningatel juhtudel võib haavatav seisund tekkida, kui isikut kuulatakse üle lähedase isiku kaotuse tõttu, kuna kahtlustatav võib tunda süüd lähedase surma osas.³⁰⁶ Samuti isikud, kellel on kerge vaimne puue, ei tule tihti selle peale, et nad peaks ka politseid oma puudest teavitama või varjavad tahtlikult seda teavet.³⁰⁷

Haavatavate isikute tuvastamine on oluline, kuna haavatavad isikud ei pruugi aru saada oma õigustest ja kohustustest ning nende võime hinnata ülekuulamisolukorda ratsionaalselt on madalam. Haavatavad isikud usuvad suurema tõenäosusega, et kui neil ei ole midagi varjata, siis õigussüsteem kaitseb neid.³⁰⁸ Inglismaal peab haavatavate isikute ülekuulamisel kohal olema ka sobiv kolmas isik (ingl. *appropriate adult*), kes saaks teda abistada. Sarnase lähenemise võimalust ja sobivust võiks uurida ka Eestis. Kolmas isik peab ise olema teovõimeline ning tema kohaolek ei ole asendatav kaitsja kohaloluga. Kolmanda isiku kohaoleku kohustuse puhul ei peaks see olema kohustuslik vaid isikute puhul, kellel on ametlikult piiratud teovõime, vaid ka isikute puhul, kes oma vaimse võimekuse või seisundi tõttu ei pruugi olla võimelised andma usaldusväärseid ütlusi. Kolmanda isiku kohalolu on juba piisav faktor mõjutamaks nii uurijate kui ka kaitsjate käitumist positiivselt. Inglismaal läbiviidud uuringust selgus, et kolmanda isiku kohalolu suurendas kaitsja ülekuulamisele

³⁰³ Sarnaste tulemuste osas vt nt Fenner, S., Gudjonsson, G. H., Clare, I. C. H. Understanding of the Current Police Caution (England and Wales) Among Suspects in Police Detention. – Journal of Community Applied Social Psychology 2002/12, no 1, lk 85-91.

³⁰⁴ Gudjonsson 2003, lk 60-67.

³⁰⁵ Gudjonsson, G. H., Pearse, J, lk 35.

³⁰⁶ Gudjonsson 2003, lk 319.

³⁰⁷ *Ibidem*, lk 322.

³⁰⁸ *Ibidem*, lk 326.

kutsumise tõenäosust, vähendas uurija osutatavat survet ning kaitsjad võtsid ülekuulamisel aktiivsema rolli.³⁰⁹

Kriminaalmenetlusseadustik räägib isiku haavatavusest vaid § 34 lg-s 1¹, mille kohaselt kriminaalasja asjaolusid ja isiku haavatavust arvestades kuni 21-aastaselt isikul, keda kahtlustatakse kuriteo toimepanemises alla kaheksateistaastasena, on mõned lisaõigused. See norm ilmselgelt ei kata kõiki haavatavaid isikuid, keda politseiametnikud oma igapäevatöös küsitlevad. KrMS § 34 lg 1¹ on kriminaalmenetluse seadustikku lisatud Euroopa Liidu direktiivi (EL) 2016/800 alusel. Teekaardi kohaselt peeti õiglase menetluse tagamiseks oluliseks, et erilist tähelepanu näidataks üles selliste kahtlustatavate või süüdistatavate isikute suhtes, kes näiteks oma ea või vaimse või füüsilise seisundi tõttu ei suuda mõista või jälgida menetluse sisu või tähendust.³¹⁰ Direktiivi koostamisel ei suudetud siiski kokku leppida, kes on haavatavad kahtlustatavad ja süüdistatavad, mistõttu piirdus komisjon direktiivi eelnõus õiguste miinimumtaseme sätestamisega üksnes alla 18-aastaste isikute suhtes. Samas sätestab direktiivi (EL) 2016/800 artikli 2 lõige 3, et direktiivi kohaldatakse ka isikute suhtes, kes oli menetluse algatamise ajal laps, kuid kes on pärast seda saanud 18-aastaseks, ning kui direktiivi või selle teatavate sätete kohaldamine on kriminaalasja asjaolude puhul asjakohane, võttes arvesse muu hulgas isiku küpsust ja kaitsetust. Liikmesriigid võivad otsustada direktiivi mitte kohaldada, kui asjaomane isik saab 21-aastaseks.³¹¹ Sellest tulenevalt kaitseb ka KrMS § 34 lg 1¹ vaid alla 18-aastaseid isikuid või kuni 21-aastaseid isikuid, keda kahtlustatakse kuriteo toime panemises alla 18-aastasena. Liikmesriigid võivad aga sätestada kõrgemad kaitsestandardid kui direktiivis ette nähtud, mistõttu ei ole takistusi Eestis haavatavate isikute ringi suurendamiseks.

Ülekuulamisjuhiste väljatöötamisel tuleb seega kindlasti arvestada, et hulk kahtlustatavaid on intellektuaalselt vähemvõimekad on keskmine inimene. Eriti tähelepanelik tuleb olla aga juhtudel, kus isiku teovõime ei ole piiratud, kuid tegemist on endiselt haavatava isikuga, kellel on vaja teovõimelise kolmanda isiku abi oma õigustest, kohustustest ja oma tegude tagajärgedest reaalselt aru saamiseks. Haavatavate isikute tuvastamist raskendab asjaolu, et sotsiaalsed oskused võivad varjata madalat IQ taset.³¹² Seega on vaja välja töötada juhend, mis aitaks uurijatel vähemalt enamik haavatavaid isikuid enne ülekuulamise läbiviimist tuvastada.

³⁰⁹ Gudjonsson 2005, lk 142.

³¹⁰ Nõukogu 30. novembri 2009 resolutsioon teekaardi kohta, mille eesmärk on tugevdada kahtlustatavate või süüdistatavate isikute menetlusõigusi kriminaalmenetluses, lk 3.

³¹¹ Pere, A., Soo, A, lk 214.

³¹² Gudjonsson 2003, lk 68.

3.2.2.2. Uurimistoimingu rakendamine ja kahtlustatavaga kontakti loomine

Edukat ülekuulamist iseloomustavad tihti hea sideme saavutamine küsitleja ja kahtlustatava vahel, küsitlusreeglite ja tingimuste selge kirjeldamine ja nendes kokkuleppimine, avatud küsimuste kasutamine, avatus alternatiividele ja loov lahtimõtestamine, osalejate hea motiveerimine ja motiveeritus.³¹³ Inimestevaheline suhtlus on väga oluline ka ülekuulamissituatsioonis. Selleks, et kahtlustatav annaks tõeseid ütlusi, peab kahtlustatav tundma, et uurija austab ja usaldab teda. Seega peaks uurija juba esimesest suhtlusest proovima tekitada vastastikusel viisakusel ja austusel tuginevat suhet kahtlustatavaga.³¹⁴

Hea sideme loomiseks loob soodsa võimaluse uurimistoimingu rakendamine. Rakendamine on kriminalistika valdkonna mõiste, mis tähistab situatsiooni, kus osapooled suhtlevad, kuid tõendeid veel ei koguta. Kuigi uurimistoimingu rakendamise eesmärgiks on täita uurimistoimingu läbiviimiseks vajalikud formaalsed nõuded, nagu kahtlustatava isikusamasuse tuvastamine ning KrMS § 8 p-i 1 kohaselt kahtlustatavale ülekuulamise eesmärgi ning tema õiguste ja kohustuste tutvustamine,³¹⁵ on tegemist ülekuulamise etapiga, mille jooksul tuleks luua kahtlustatavaga esmane positiivne kontakt. Nagu varasemalt välja toodud, mõjutavad esmamuljed inimese arvamust kõige enam, mistõttu vajaliku informatsiooni saamine ning uurija avatus loovad ka kahtlustatava vaatepunktist võimaluse parema kontakti saavutamiseks. Tihti on isikute esmane kontakt visuaalne, mistõttu peab uurija arvestama, et juba kahtlustatava vaatevälja jõudes, peaks tema olek olema viisakas ja neutraalne. Hea kontakti loomise alustalaks võiks olla soe tervitus ja käepigistus.³¹⁶

Uurimistoimingu rakendamise faasis tuleb täita kõik formaalsed eeldused ülekuulamise alustamiseks. Kahtlustatava ülekuulamisel tuleb tuvastada isikusamasus, elu- või asukoht ja aadress, kodakondsus, haridus, emakeel ning töökoht või õppeasutus (KrMS § 75 lg 1). Samuti tuleb tutvustada õigusi ja kohustusi ning võtta selle kohta allkiri (KrMS § 35¹ lg 1). Kahtlustatavale tuleks selgitada kohustuste täitmata jätmise tagajärgi, samuti ütluste andmise positiivseid aspekte nagu võimalus esitada omapoolne versiooni juhtunust ning tuua välja vastutust välistavad või kergendavad asjaolud. Kui ülekuulamist salvestatakse elektrooniliselt, tuleb ka sellest isikut teavitada (KrMS § 64 lg 3). Uurimistoimingu rakendamise faasis formaalsete kohustuste täitmisel on oma osa hea kontakti loomisel. Näiteks ei ole õiguste, kohustuste ja ülekuulamise eesmärgi tutvustamine oluline vaid õiglase kohtupidamise tagamise

³¹³ Bachmann, T, lk 247.

³¹⁴ St-Yves, M, lk 88-89.

³¹⁵ Õpik 2008, lk 10.

³¹⁶ St-Yves, M, lk 93.

eesmärgil, vaid esmase informatsiooni jagamisel on ka psühholoogiline efekt. Kahtlustavale esmase vajaliku informatsiooni jagamisega välditakse kahtlustatava küsimusi, mis võiksid segada hea kontakti loomist, samal ajal loob ülekuulaja viisaka ja avatud suhtumisega sõbralikuma keskkonna, mis soodustab kahtlustatava usalduse võitmist.³¹⁷

3.2.3. Ülekuulamise läbiviimine ja lõpetamine

3.2.3.1. Suhtlus ülekuulatavaga

Valeülestunnistused esinevad enamjaolt kahel põhjusel: (i) ülekuulamisel kasutatakse psühholoogiliselt manipuleerivaid ülekuulamise meetodeid ehk meetodid on liigselt ründavad või manipuleerivad, samuti nende meetodite liigintensiivse kasutamine; (ii) küsitletava individuaalne seisund ja haavatavus küsitlemise ajal muudab isiku manipulatsiooni osas vastuvõtlikumaks. Sellisteks mõjuteguriteks võivad olla küsitletava vanus, vaimne võimekus, sisendatavus, psühholoogiline seisund ülekuulamise ajal jne.³¹⁸ Kolmanda kategooria moodustavad vabatahtlikud ülestunnistused, mille vastu metoodikaga üldjuhul võidelda ei saa.

Tüüpilised vead ja poolte eksiarvamused just kahtlustatava ülekuulamise kontekstis on järgmised:³¹⁹

- ülekuulatav usub, et ülekuulaja ei eksi ega julge ennast või teda seetõttu ka parandada;
- ülekuulatav püüab visalt jääda oma varasemate ütluste juurde;
- ülekuulaja vahetab alatasa taktikat ja lõhub küsitluseseme struktuuri ning häirib mälu;
- liigne semutsemine, kahtlustamine või võimukus.

Ülekuulamisel tuleb säilitada professionaalne suhtumine. Erinevalt levinud arvamusele, et uurija peab ülekuulamisel olema domineeriv osapool, kes näitab välja ka oma autoriteeti, on teadlased leidnud, et domineeriva ülekuulamisstiiliga suudetakse ülekuulatavalt saada vähem vajalikku informatsiooni, kui humaanse, empaatilise ja tähelepaneliku ülekuulamisstiiliga.³²⁰ Uskumus, et autoriteetne ülekuulaja saab rohkem informatsiooni kahtlustatavalt, võib tuleneda asjaolust, et inimesed kipuvad järgima autoriteete. See sama fenomen aga võibki olla valeülestunnistuse põhjustajaks. Autoriteetne isik võib madala intelligentsustasemega ülekuulatavat hirmutada, samuti võib vaimselt vähemvõimekas isik olla vastuvõtlikum

³¹⁷ St-Yves, M, lk 93.

³¹⁸ Bachmann, T, lk 256; Narchet, F., Meissner, C., Russano, M, lk 452.

³¹⁹ Bachmann, T, lk 248. T. Bachmann toob raamatus välja veel mitmeid tüüpilisi vigu ja eksiarvamusi, millest käesoleva töö autor on teinud valiku, sest mitmed raamatus väljatoodud situatsioonid sobituvad paremini tunnistajate, mitte kahtlustatavate, ülekuulamisele.

³²⁰ St-Yves, M, lk 97.

mõjutustele, mistõttu on nad ka valmis autoriteetse ja domineeriva isiku surve all üles tunnistama süütegusid, isegi kui nad neid toime ei pannud.³²¹ Ka süütuse presumptsiooni põhimõttest lähtudes on humaanne ülekuulamisstiil kohasem kui liigselt domineeriv ja süüdistav stiil.

Mõistev suhtumine uurija poolt ei tähenda, et uurija ei peaks kahtlustatavale jätma enesekindlat muljet. Kui uurija ei ole enesekindel, või jätab kahtlustatavale sellise mulje, võib kahtlustatav järeldada uurija närveerivast ja ebakindlast olekust, et tema vastu pole tõendusmaterjali. Tõendite olemasolu võib osutuda aga kaalukaks faktoriks kahtlustatava otsuses, kas tunnistada üles või mitte.³²²

Ülekuulamisel peaks esmalt laskma kahtlustataval rääkida vaba jutustuse vormis omapoolse versiooni. Vaba jutustuse käigus võib ülekuulata avaldada uurijale veel teadmata asjaolusid³²³ või asjaolusid, mis on vastuolus olemasolevate tõenditega. Tänapäeval on välja töötatud mitmeid ülekuulamistehnikaid, mis töötavad paremini kui tavapärane küsimus-vastus tehnika. Sellisteks tehnikateks on näiteks kognitiivne intervjuu, vestluse juhtimine ja teabe strateegiline avaldamine. Kõik need tehnikad sisaldavad vaba jutustuse vormi. Eesti ülekuulamismetoodika väljatöötamisel ei peaks piirama uurija võimalusi valida küsitlemistehnikate vahel, kuid samas peaks olema selge, millised tehnikad³²⁴ on aktsepteeritavad ja millised mitte. Laboratoorsed uuringud on näidanud, et infokogumisele suunatud ülekuulamistel saadakse oluliselt rohkem asjassepuutuvat informatsiooni, suureneb tõenäosus tõese ülestunnistuse tegemisele ning väheneb tõenäosus valeülestunnistuse saamisele.³²⁵ Seega, magistritöö varasemale analüüsile tuginedes ei ole mõistlik ülekuulamisi läbi viia viisil, kus ülekuulaja on domineeriv ning agressiivne, samuti ei ole küsimus-vastus tehnika piisavalt efektiivne.

Kahtlustatava ülekuulamisel tuleb alati arvestada võimalusega, et kahtlustatav ei soovi teha koostööd. Kahtlustatava motiveerimine koostööle peab toimuma ilma manipuleerimiseta, st et kahtlustatavale ei tohi öelda või jätta muljet, et ütluste andmine loob talle soodsama tulemi, kui selline võimalust ei ole reaalne. Samuti ei tohi kahtlustatavale valetada ega ka tahtlikult vihjata nagu tema vastu eksisteerivad süüstavad tõendid. Motiveerimisel tuleks lähtuda objektiivsetest asjaoludest. Kahtlustatavale võib esitada juba olemasolevaid tõendeid ning lisada, et

³²¹ St-Yves, M, lk 98.

³²² *Ibidem*, lk 99-100.

³²³ Link, J, lk 18-19.

³²⁴ Ülevaate uuematest ülekuulamistehnikatest, mis ei sisalda endas lubamatut sundi annab nt Kask 2019, lk 91-107.

³²⁵ Vrij, A., Hope, L., Fisher, R. P, lk 132.

kahtlustataval on võimalus selgitada omapoolset seisukohta, tuua välja kergendavaid asjaolusid ning teiste osavõtjate osa süüteo toimepanemisel.

Vaba jutustuse ajal peab uurija aktiivselt kuulama kahtlustatava juttu. Aktiivse kuulamise all on mõeldud Ameerika psühholoogi Carl Rogersi välja töötatud aktiivse kommunikatsiooni tehnikat, mis printsiibis tundub lihtne, aga vajab siiski süvenemist ja tehnika reaalselt õppimist. Aktiivse kuulamise juurde kuuluvad kuus peamist õpetust. Esiteks peaks ülekuulaja välja näitama, et ta kuulab kahtlustatava juttu, segamata vaba jutustust. Selleks võib uurija kasutada visuaalseid liigutusi, nagu noogutamine, või ka kinnitavaid fraase, nagu okei, mhmh, jah, selge. Teiseks, parafraseerimine, mis annab kahtlustatavale mõista, et tema juttu on kuulatud ja sellest korrektselt aru saadud. Kolmandaks tuleb tuvastada emotsioonid ehk ülekuulatava emotsioonide sõnadesse panemine, mis näitab kahtlustatavale uurija empaatiat. Neljandaks, avatud küsimuste esitamine. Viiendaks, mina-vormi kasutamine, mis humaniseerib pooltevahelist suhtlust, ning kuuendaks, vaikus. Kui uurija ei oska midagi konkreetset öelda kahtlustatava stimuleerimiseks või tema jutu kinnitamiseks, tuleks eelistada vaikus. Vaikus annab ühtlasi pooltele aega mõelda.³²⁶ Tähelepaneliku kuulamise juurest ei kao vajadus jälgida kahtlustatava kehakeelt ja emotsioone, kuigi nagu ka magistritöö teises peatükis on selgitatud, mitteverbaalsete tunnuste tõlgendamisel tuleb olla äärmiselt ettevaatlik,³²⁷ sest puudub universaalne mõõdupuu käitumiste ja emotsioonide korrektseks tõlgendamiseks. Kui mitteverbaalsete tunnuste puhul on nende usaldusväärsus üsnagi küsitav, siis verbaalsete tunnuste puhul on leitud, et tõerääkijate jutt on detailirohkem, usutavam, järjepidavam, loogilisemas järjekorras esitatud ning sisaldab vähem vasturääkivusi või mitmetimõistetavusi. Tõerääkijad on verbaalselt aktiivsemad ja kasutavad rohkem žeste jutu illustreerimiseks, tõe varjajate jutt on aga käänulisem, põiklevam, kahtlevam ja umbisikulisem.³²⁸

Peale vaba jutustust tuleb küsida kahtlustatavalt küsimusi. Ka küsimuste püstitus ja kvaliteet mõjutab ülekuulamise tulemust. Küsimuste kaudu saab likvideerida mitmetimõistetavusi, puudujääke ning uurida vasturääkivuste kohta. Samuti tuleks esitada kontrollküsimusi, mille abil hinnata, kas kahtlustatav selgitab asjaolusid erinevas menetlusfaasis sama moodi ehk kontrollida väidete usaldusväärsust ning tõepärasust.³²⁹

Eestis läbiviidud uuringust selgus, et uurijad tihti ei tee vahet erinevatel küsimusetüüpidel. Mis selle juures kõige olulisem, suunavad küsimused tunti ära vaid 48,8%-l, tihti pidades neid

³²⁶ St-Yves, M, lk 94-95.

³²⁷ *Ibidem*, lk 91-92.

³²⁸ DePaulo *et al* 2003, lk 91-93.

³²⁹ Link, J, lk 19.

hoopis 22,6%-l konkreetset vastust ootavaks küsimuseks (ingl. *option-posing question*) või 17,9%-l verbaalseks kinnituseks.³³⁰ Suunava ja konkreetset vastust ootava küsimuse oluline vahe seisneb selles, et esimesel juhul küsitakse küsimus, millele üldjuhul on võimalik vastata jah/ei vastusega, näiteks „Kas tema nimi oli Jüri?“, siis teine küsimus ootab küll konkreetset vastust, kuid küsimus ise ei anna vastust ette, näiteks „Mis tema nimi oli?“ Uuringus tuvastasid uurijad keskmiselt 64,7%-l küsimusetüübid korrektselt, kuid tuleb arvesse võtta, et kuuest küsimusekategorias kaks olid selgitused ja verbaalsed kinnitused, mis on lihtsamini tuvastatavad ning mida uurijad ka vastavalt 90,7% ja 88,8%-l korrektselt kategoriseerisid. Ülejäänud kategooriate õigesti tuvastamise protsent jäi 46,5 ja 58 vahele.³³¹ Seega vajavad ülekuulamisi läbiviivad ametnikud täiendavaid koolitusi, sest suunavate küsimuste äratundmisprotsent on liialt madal, eriti arvestades asjaolu, et seaduse kohaselt on suunavate küsimuste kasutamise õigus piiratud.

3.2.3.2. Ülekuulamise lõpetamine

Uurija peab kontrollima oma hoiakut ja suhtlusviisi terve ülekuulamise vältel, seda ka ülekuulamist lõpetades. Isegi, kui ülekuulamine ei lõppe vastavalt uurija ootustele, ei tohi seda välja näidata, kuna frustratsiooni väljanäitamine või ägestumine lõhub igasuguse usalduse või austuse, mis ülekuulamise jooksul võis kahtlustatavas tekkida. Seega võib kontrolli kaotamine rikkuda võimaluse kordusülekuulamisel saavutada kahtlustatavaga koostöö ning täita ülekuulamisele seatud eesmärgid. Olukorras, kus uurija on kontrolli kaotamas, on mõistlik teha ülekuulamise paus.³³²

Ülekuulamist lõpetades on uurijal võimalus teha kindlaks, et osapooled on üksteisest ühetaoliselt aru saanud. Uurija teeb kokkuvõtte ülekuulamisest ning annab kahtlustatavale võimaluse end veel täpsustada või parandada. Seejuures peab võimalus täpsustusteks olema reaalne ehk pelgalt fraasiga „kui teil midagi lisada ei ole, on ülekuulamine lõppenud“ ülekuulamise lõpetamine ei pruugi anda kahtlustatavale reaalselt võimalust mõelda läbi oma vastused ning vajadusel antud ütlusi täpsustada või parandada. Ülekuulaja peab üle kordama KrMS § 34 lg 1 p-st 9 tuleneva õiguse tutvuda ülekuulamise protokolliga ning teha menetlustoimingu tingimuste, käigu ja tulemuste ning protokolli kohta avaldusi, mis samuti protokollitakse. Kahtlustatavale tuleb selgitada, kus ja kuidas ülekuulamise protokolliga saab

³³⁰ Kask 2012, lk 167-168.

³³¹ *Ibidem*.

³³² St-Yves, M, lk 100.

tutvuda. Viimaks tuleb ülekuulamine ka konkreetselt lõpetada: ülekuulaja teavitab ülekuulamise lõppemisest, fikseerib ülekuulamise kuupäeva ning kellaja.³³³

3.2.3.3. Hilisem hinnang ülekuulamisele

Uurijad eeldavad kahtlustatavate süüd ja on tavainimesest altimad uskuma valesülestunnistust. Samal ajal on uurijad aga oma hinnangu õigsuses enesekindlamad kui tavainimesed.³³⁴ Peale ülekuulamist peab uurija läbi mõtlema ülekuulamise käigu, sh aspektid, mis võisid mõjutada tema enda olekut ja arusaamu. Ülekuulamise salvestise kuulamine või vaatamine annab uurijale väärtusliku võimaluse enda tööd hinnata, mistõttu peaks uurija raskemate kaasuste puhul kuulama või vaatama ülekuulamise salvestist, et märgata oma vigu ning samuti informatsiooni, mis jäi ülekuulamisel tähelepanuta.

Ülestunnistus on usaldusväärsem, kui see on detailiderohke ja kooskõlas teadaoleva informatsiooniga. Samas on vaja läbi mõelda, kas kahtlustatav võis informatsiooni saada muul viisil, kui süütegu ise toime pannes, nt meediast, uurijalt või kolmandalt isikult. Ütluste usaldusväärsele räägib positiivselt kaasa, kui need viisid uute tõendite avastamiseni või sisaldavad väga spetsiifilisi ja avaldamata detaile nii süüteo kui olustiku kohta.³³⁵

3.2.3.4. Ülekuulamise salvestamine

Ülekuulamisvigade paremaks tuvastamiseks peaks ülekuulamine olema läbipaistev. Läbipaistvust on võimalik saavutada ülekuulamisi lindistades ning tehes lindistused kõikidele osapooltele kättesaadavaks. Seejuures peaks lindistatud olema absoluutselt kõik ülekuulamised, isegi kui uurijad hindavad uurimistoimingut läbikukkunuks ning tähtsusetuks.³³⁶ Samuti on kogu ülekuulamisprotsessi lindistamine vajalik, et sellelt oleks tuvastatav kogu pooltevaheline suhtlus, selle kestvust jm tähtsust omavad aspektid.³³⁷ Osaline lindistamine, nt ainult ülestunnistuse osa, ei anna ülevaadet ülekuulamise käigust ning võib kohtunikule jätta eksitava

³³³ Clarke, Milne (2001), lk 39.

³³⁴ Kassin, S. M., Meissner, C. A., Norwick, R. J. „I'd Know a False Confession if I Saw One": A Comparative Study of College Students and Police Investigators. – Law and Human Behavior 2005/29, no 2, lk 222.

³³⁵ Gudjonsson 2003, lk 179.

³³⁶ Simon, D. „WE'RE CLOSING IN ON HIM“, lk 48.

³³⁷ Lassiter, G. D. *et al.* Evidence of the camera perspective bias in authentic videotaped interrogations: Implications for emerging reform in the criminal justice system. – Legal and Criminological Psychology 2009/14, no 1, lk 159.

mulje.³³⁸ Ülekuulamisi on võimalik salvestada nii protokolli vormis, audiovisuaalselt kui ka ainult heliga.

Lindistuse olemasolu muudab uurijad tähelepanelikumaks oma vastutuse osas, kuna nende töö on teistele kritiseerimiseks näha.³³⁹ Inglismaal tuvastatigi uurijate vajaka jäävad ülekuulamisoskused alles siis, kui ülekuulamiste salvestamine tehti kohustuslikuks ja teadlastel oli võimalus nendega tutvuda ning neid analüüsida.³⁴⁰ Selline eneseteadlikkus paneb uurijaid mõtlema kriitilisemalt ning avatumalt, järgima parimaid ülekuulamistavasid.³⁴¹ Ülekuulamiste salvestamine ei ole kasulik ainult kahtlustatavale. Kahtlustatava ülekuulamise lindistus võib tugevdada ka prokuratuuri süüdistust kohtus,³⁴² samuti välistada alusetuid väiteid lubamatute ülekuulamistaktikate kasutamisest ning sunnist.³⁴³ Videolt on uurijatel hiljem võimalik tuvastada asjaolusid, mis võisid jääda tähelepanuta.³⁴⁴ Audiovisuaalseid salvestisi saab kasutada ka õppematerjalina.³⁴⁵ Hirm, et ülekuulamiste elektrooniline salvestamine vähendab ülestunnistuste arvu, Inglismaa näitel põhjendatud ei ole.³⁴⁶

Audiovisuaalse salvestamise ohuks on inimeste eelarvamused valetajale omaste mitteverbaalsete tunnuste osas. Nagu magistritöös välja toodud, on verbaalsed tunnused usaldusväärsemad kui mitteverbaalsed. Nähes audiovisuaalset lindistust, võivad inimesed asetada liiga palju kaalu tunnustele, nagu näoilmed,³⁴⁷ silmside vältimine või närveerimine. Heli- või audiovisuaalse salvestiste võrdluses on leitud, et helisalvestise alusel antud hinnangud tunnistuste õigsusele on 11,5% võrra täpsemad kui videosalvestise põhjal antud hinnangud.³⁴⁸

Teiseks suureks ohuks audiovisuaalse salvestise puhul on kaameraperspektiivi mõju kahtlustatava ütluste tõepärasuse hinnangule. Inimesed hindavad audiovisuaalse salvestise põhjal kahtlustatava ütlusi vabatahtlikemaks kui ainult helisalvestise või protokolli põhjal, seda eriti kui kaamera on suunatud otse kahtlustatavale.³⁴⁹ Kaamerapildi põhjal, mis näitab ainult

³³⁸ Gudjonsson 2003, lk 23.

³³⁹ Simon, D. „WE'RE CLOSING IN ON HIM“, lk 48.

³⁴⁰ Griffiths, A., Milne, B. Will it all end in tiers? Police interviews with suspects in Britain. Raamatus Williamson, T. (toim). Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005, lk 169.

³⁴¹ Simon, D. „WE'RE CLOSING IN ON HIM“, lk 48.

³⁴² *Ibidem*.

³⁴³ Kassin, S. M., Meissner, C. A., Norwick, R. J, lk 223.

³⁴⁴ Simon, D. „WE'RE CLOSING IN ON HIM“, lk 48.

³⁴⁵ Lassiter *et al* 2009, lk 158.

³⁴⁶ Vrij, A., Hope, L., Fisher, R. P. Eliciting Reliable Information in Investigative Interviews. – Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences 2014/1, no 1, lk 132.

³⁴⁷ Lassiter, G. D. *et al*. Videotaping Custodial Interrogations: Toward a Scientifically Based Policy. Raamatus Lassiter, G. D., Meissner, C. A. (toim.). Decade of behavior/Science conference grant. Police interrogations and false confessions: Current research, practice, and policy recommendations. *Sine loco*: American Psychological Association 2010, lk 151-152.

³⁴⁸ Kassin, S. M., Meissner, C. A., Norwick, R. J, lk 222.

³⁴⁹ Lassiter *et al* 2009, lk 165, 167.

kahtlustatavat, kipuvad inimesed kahtlustatava käitumise põhjustena nägema faktoreid, mis tegelikult ei ole käitumisega kausaalseoses, lihtsalt seetõttu, et visuaalselt jäävad teatud faktorid paremini silma.³⁵⁰ Selline kaameraperspektiivimõju on tuvastatud nii võhikute kui ka kogenud kohtunike ja uurijate peal.³⁵¹ Nii on leitud, et isegi juhul, kui kahtlustatav on teinud ülestunnistuse ähvarduse mõjul, leidsid 78% hindajatest, kes vaatasid ülekuulamist salvestiselt, mis oli suunatud ainult kahtlustatavale, et kahtlustatav on süüdi. Võrdlusena, vaid 33% osalejatest, kes vaatasid sama ülekuulamist ülekuulajale suunatud kaameraperspektiivist, leidsid, et isik on süüdi. Salvestise põhjal, millelt olid võrdselt näha nii kahtlustatav kui ülekuulaja, peeti kahtlustatavat süüdi olevaks 67%-l.³⁵² Samuti on leitud, et kahtlustatava ütlused tunduvad vabatahtlikumad, kui kaamera on suunatud ainult kahtlustatavale võrreldes olukorraga, kui kaamera on suunatud uurijale.³⁵³ Kui kaamera on suunatud võrdselt³⁵⁴ nii kahtlustatavale kui uurijale, on tunnistustele antavad hinnangud võrreldavad helisalvestiste või protokollide põhjal tehtavate hinnangutega, millel eelduslikult puuduvad perspektiivist tulenevad mõjutused. Seega, selleks, et videosalvestistest loodetav kasu ka praktikas väljenduks, peaks kaamerapildilt olema võimalik jälgida nii kahtlustatavat kui uurijat samaaegselt.³⁵⁵ Kuigi on leitud, et uurijale keskenduva video põhjal on antud täpsemaid vastuseid kui võrdse või kahtlustatavale suunatud video põhjal,³⁵⁶ ei näe magistritöö autor, et selline lahendus leiaks laiahaardelist poolehoidu.

Kokkuvõttes on täpsemad sellised salvestamismeetodid, millelt ei ole kahtlustatava nägu selgelt näha. Põhjuseks asjaolu, et inimesed kipuvad hinnangu andmisel tuginema vääradele eelarvamustele mitteverbaalsete tunnuste tähenduste osas, mistõttu jõutakse valele järeldusele.³⁵⁷ Seega oleks parim audiovisuaalse salvestamise lahendus kaameraperspektiiv, millelt on võrdselt näha küljeprofiilis nii kahtlustatav kui ülekuulaja. Selleks, et saavutada kõikide ülekuulamise korrektne salvestamine, peaks salvestamise kohustus tulenema

³⁵⁰ Lassiter *et al* 2010, lk 144.

³⁵¹ Lassiter, G. D. *et al.* Evaluating Videotaped Confessions: Expertise Provides No Defense Against the Camera-Perspective Effect. – *Psychological Science* 2007/18, no 3, lk 225.

³⁵² Lassiter *et al* 2010, lk 152-153.

³⁵³ Lassiter *et al* 2009, lk 167.

³⁵⁴ Lassiter *et al* 2010, lk 146.

³⁵⁵ Võrreldes kaameraperspektiivi, kus kaamera on asetatud nii, et kaadrisse jäävad võrdselt nii kahtlustatav ja uurija küljeprofiilis, kahekaadrilise võttega, kus kõrvuti on asetatud otsevaates video kahtlustatavast ja uurijast eraldi, tuleks eelistada esimest. Kahekaadrilise video puhul hinnatakse kahtlustatava vabatahtlikust ja süüd korrektsemalt, kuid tõese ja vale ülestunnistuste eristamisel näitas uuring madalamat täpsust kui kaader, mis on suunatud ainult uurijale või nii uurijale kui kahtlustatavale. Kahekaadrilise perspektiivi täpsus ütluste tõepärasuse hindamisel oli madalam ka võrreldes helisalvestise või protokollide põhjal antud hinnangutega. Snyder, C. J. *et al.* Videotaped Interrogations and Confessions: Does a Dual-Camera Approach Yield Unbiased and Accurate Evaluations?. – *Behavioral Sciences and the Law* 2009/27, no 3, lk 463.

³⁵⁶ Lassiter *et al* 2010, lk 151.

³⁵⁷ Snyder *et al*, lk 463.

seadusest. Ülekuulamismetoodikas tuleks aga anda salvestamisele täpsemad juhised, nagu parim kaameraasetus ning -perspektiiv.

3.2.3. Koolitused ja järelevalve

Varasemate uuringute kohaselt suudavad inimesed käitumuslike märkide põhjal tuvastada ütluste tõele vastavust või mittetõele vastavust vaid 54%-l juhtumistest.³⁵⁸ Ka kogenud küsitlejate võime eristada siirast ebasiirast on samasugune nagu tavainimesel, kuid nende enesekindlus oma võimekuse osas on tavainimese omast tunduvalt kõrgem.³⁵⁹ Seega on oluline teha teavitustööd politseitöötajate seas ning välja töötada juhised, mille järgimisel on võimalik vähendada eksimuste hulka.

Inglismaal peeti pärast ülekuulamiste salvestamise kohustuslikuks muutmist avastatud uurijate nõrkade ülekuulamisoskuste põhjusteks muu hulgas ühtlustatud väljaõppe puudumist.³⁶⁰ Seejuures on leitud, et ka lihtsalt ühekordne politseiametnike koolitamine ei vii soovitud tulemuseni. Politseiametnike reaalse võimete parandamiseks tuleb ametnike ülekuulamisoskusi pidevalt kontrollida ning analüüsida.³⁶¹ Sellisele järeldusele on jõutud mitmes uuringus, leides et isegi nädalane koolitus ei ole piisav muutmaks uurijate harjumusi olulises osas.³⁶² Pikemad koolitused on parandanud ülekuulajate oskusi, kuid ilma järelevalve või edasise koolitusega ununevad või halveneivad ka need oskused aja möödudes.³⁶³ Spetsiaalsete koolituste vajadust Eestis näitab asjaolu, et kuigi vaba jutustuse tehnika olulisusest³⁶⁴ ütluste võtmisel on räägitud juba aastakümneid, kasutatakse praktikas endiselt pigem küsimus-vastus tehnikat.³⁶⁵

Koolitustel tuleks panna olulist rõhku keerulisematele suhtlemisviisidele, mis ilma korraliku õppeta jääks võõraks ega leiaks praktikas kasutust. Sellisteks taktikateks võiks olla näiteks oskus saadud uue informatsiooni pealt teha uusi teemaarendusi ülekuulamisel ning need teemaarendused ka omavahel ühendada.³⁶⁶

³⁵⁸ Bond, C. F., DePaulo, B. M, lk 230; Hartwig, M., Bond Jr, C. F, lk 667.

³⁵⁹ Kask 2019, lk 79.

³⁶⁰ Griffiths, A., Milne, B, lk 169-170.

³⁶¹ Clarke, C., Milne, R., Bull, R, lk 151.

³⁶² Ainsaks erinevuseks PEACE koolituse läbinud ja koolituse mitteläbinud gruppide vahel oli, et koolituse läbinud küsitlejate ülekuulamised kestsid kauem. *Ibidem*, lk 159.

³⁶³ Clarke, Milne (2017), lk 104.

³⁶⁴ Vaba jutustuse olemusest ning olulisusest kirjutas Herbert Lindmäe juba 1995. aastal ilmunud menetlustaktika õpikus. Lindmäe, H, lk 28-34.

³⁶⁵ Öpik, R., Kask, K, lk 126.

³⁶⁶ Clarke, C., Milne, R., Bull, R, lk 160.

Ülekuulamistava järgimiseks ja küsitlejate oskuste parandamiseks, peab ülekuulamise protsessi üle teostama pidevat järelevalvet. Järelevalve olemasolu on näidanud positiivset efekti uurijate sooritusele ja oskustele, isegi kui järelevalve ise ei ole nii efektiivne kui soovitud.³⁶⁷ Juba järelevalvepoliitika kehtestamine muutis Inglismaal õiguste ja kohustuste tutvustamise selgemaks ning parandas ülekuulamisstruktuuri. Ülekuulajad kasutasid rohkem vestluse juhtimise tehnikat, võtsid paremini uut informatsiooni kokku ning sidusid seda muu olemasoleva teabega, selgitasid ülekuulatavatele, et ülekuulamine on võimalus esitada oma versioon juhtunust ning informeerisid ülekuulatavaid rohkem intervjuu eesmärgist ja käigust.³⁶⁸

Ülekuulamise metoodikat luues tuleks leida sobivaim variant, kuidas sellist järelevalvet teostada. Ülekuulamise kohustuslikus korras salvestamine võimaldaks järelevalvet teostada ka teadlastel ning kohtunikel, kuid vaid teadlaste ja kohtunike järelevalvele tuginemisest ei oleks palju abi politseiametnike igapäevatöös. Vahetum ja kiirem järelevalve aitaks ülekuulamist läbiviivatel ametnikel jooksvalt oma nõrku külgi tuvastada ja parandada. Järelevalvet teostavad ametnikud peaksid olema selleks spetsiaalselt koolitatud. Järelevalveametnik peaks regulaarselt nõustama ülekuulamisi läbiviivaid ametnikke ning andma tagasisidet nende ülekuulamisoskustele.³⁶⁹ Samal ajal tuleb loodav järelevalve süsteem teha politseiasutustele atraktiivseks, et üldse leiduks motivatsioon tõhusat järelevalvet järjepidavalt läbi viia.

³⁶⁷ Clarke, C., Milne, R., Bull, R, lk 160.

³⁶⁸ Clarke, Milne (2001), lk 117-118.

³⁶⁹ *Ibidem*, lk 12-13.

KOKKUVÕTE

Käesolev magistritöö keskendus küsimusele, milline võiks olla sobiv ülekuulamistava Eesti Vabariigis ning sellest tulenevalt oli töö eesmärgiks esitada algne kavand Eesti õiguskorda sobivast metoodikast. Seatud eesmärgi saavutamiseks uuris autor, millised kriteeriumed sätestavad ülekuulamisele rahvusvaheline õigus ja Eesti seadused, milline on Eesti ülekuulamiste praktika, millised on Ameerika Ühendriikide ning Inglismaa ülekuulamistavad ja -kogemused ning millised juhtnöörid ülekuulamiste läbiviimisele tulenevad empiirilistest uuringutest.

Magistritöö peamiseks uurimisküsimuseks oli, milline peaks olema ülekuulamise õiguslik regulatsioon Eestis, et see vastaks rahvusvahelisele õigusele ja oleks kooskõlas empiiriliste uuringute tulemustega. Peamisele küsimusele vastamise raames tuli vastata ka küsimustele: (i) Millised piirangud seab rahvusvaheline õigus ülekuulamismeetoditele?; (ii) Millised ülekuulamismeetodid ja tehnikad viivad praktikas valeülestunnistuste andmiseni?

Uurides rahvusvahelist õigust ning Eesti õiguskorda selgus, et kumbki neist ei reguleeri ülekuulamisel kasutatavaid taktikaid, vaid reguleerivad formaalseid küsimusi, mis on vajalikud õiglase kohtumenetluse põhimõtte tagamiseks. Kuivõrd Eesti Vabariigis puudub ametlik ülekuulamistava, samuti ei ole kõik politseiametnikud saanud baasteavet ja -kursust ülekuulamise läbiviimise osas, on tekkinud olukord, kus iga ametnik peab justkui ise jalgratast leiutama. Ei ole mõistlik eeldada, et politseiametnik, kelle tööülesannete hulka kuulub ka kahtlustatava ülekuulamiste läbiviimine, hakkaks iseseisvalt läbi töötama tohutut hulka väliskirjandust, mis käsitleb ülekuulamistehnikate ja -taktikate mõju kahtlustatavale. Olukorras, kus riik ei ole teavitanud, millised ülekuulamistaktikad on aktsepteeritavad, on ametnikul ülekuulamistaktikate osas suur valikuvõimalus, kus ainsateks piiranguteks EIÕK artikkel 3 ja KrMS § 64 lg 1. Samal ajal on õiguspsühholoogia valdkonna teadlased aastakümnete vältel uurinud ja selgitanud mitmete taktikate seost valeülestunnistustega. Nii on välja toodud, et suurteks ohtudeks on isiku füüsiline kurnamine ning unepuuduse tekitamine, väljamõeldud tõendite esitamine, minimeerimine ehk kuritegu õigustavate „põhjenduste“ pakkumine kahtlustatavale ning maksimeerimine ehk kahtlustatavale mulje tekitamine, nagu ainuke võimalus halvast olukorrast pääsemiseks on ülestunnistamine. Negatiivset mõju omab ka ülekuulaja eelarvamus kahtlustatava süüst. Kõige eelneva teadmist aga üheltki ülekuulamist läbiviivalt ametnikult oodata ei saa, kui isegi riigi tasandil on arusaam, mis täpselt on ülekuulamisel lubatud ja mis mitte, üldsõnaline.

Valeülestunnistused esinevad kolmel juhul: isik annab valeülestunnistuse vabatahtlikult; isikule osutatakse survet, mille mõjul ta annab valeülestunnistuse; süütu inimene usub oma süüesse, mistõttu annab valeülestunnistuse. Vabatahtlik valeülestunnistus ei sõltu ülekuulaja tegevusest, vaid on enamasti ajendatud patoloogilisest kuulsusejanust või soovist tõelist süüdlast kaitsta. Pealesurutud ja sisendatud valeülestunnistused on aga seotud ülekuulamisel kasutatavate tehnikatega. Pealesurutud valeülestunnistuste puhul tunnistab teo üles inimene, kes ei ole süütegu toime pannud ning usub oma süütusesse. Valeülestunnistus antakse tugeva psühholoogilise surve all, tihtipeale nähes ülestunnistamise lühiajalisi eeliseid nagu pääsemine ülekuulamisel osutatavast survest. Psühholoogiliselt survestavad ülekuulamistaktikad, nagu maksimeerimine ja minimeerimine võivad murda kahtlustatava vastupanuvõime ning päädida valeülestunnistuse andmisega. Maksimeerimise puhul pannakse kahtlustatav uskuma, et tema süü on juba tõendatud ning ainuke õlekõrs oma olukorra parandamiseks on üles tunnistada. Minimeerimisega vähendatakse moraalselt vastuseisu süüteo ning ülestunnistamise osas. Kuigi mõistuspärase loogika kohaselt paneks maksimeerimine ja minimeerimine üles tunnistama vaid isikuid, kes on teo toime pannud, on empiirilised uuringud näidanud, et need taktikad mõjutavad ka süütuid inimesi valeülestunnistusi andma. Sisendatud valeülestunnistused on seotud kahtlustatava kehva mälu või suure mõjutatavusega, mis muudavad isiku eriti vastuvõtlikuks psühholoogilisele mõjutusvõtetele. Isik võib olla isegi nii vastuvõtlik mõjutustele, et hakkabki tõsimeelselt uskuma oma süüd. Kõige suuremat ohtu kujutavad psühholoogilised mõjutamistaktikad aga haavatavatele isikutele ehk isikutele, kes oma madala vaimse võimekuse või vaimse puude tõttu ei ole võimelised aru saama ülekuulamise täielikust tõsidusest ning seetõttu ei ole võimelised oma kaitseõigust efektiivselt teostama. Oluline on siinkohal mõista, et haavatavad isikud ei ole ainult alaealised, vaid ka täisealised isikud, kellel on madal vaimne võimekus, vaimupuue või on väga vastuvõtlikud välisele mõjutamisele.

Eestis puudub võimalus ametnike tööd ja ülekuulamisel kasutatavaid taktikaid kontrollida. Esiteks ei ole Eestis kohustuslik kõikide ülekuulamiste elektrooniline salvestamine, seda nii audio- kui videosalvestamise osas, ning teiseks puuduvad standardid, millega ametnike tööd kõrvutada. Inglismaal avastati ülekuulajate kesised ülekuulamisioskused alles ülekuulamiste helisalvestamise kohustuslikuks tegemisel, kui teadlastel oli võimalik neid salvestisi analüüsida ja hinnata. Ka Eestis võiks seadusega kohustada kõikide ülekuulamiste elektroonilise salvestamise. Autori hinnangul võiks ülekuulamised olla videosalvestatud tingimusel, salvestiselt on nii ülekuulataav kui ülekuulaja võrdselt küljeprofiilis näha, et vähendada kaameraperspektiivist tulenevat mõjutust ütluste tõepärasuse ja usaldusväärsuse hinnangule. Salvestada tuleks kõik ülekuulamised algusest lõpuni, et kogu pooltevaheline suhtlus oleks

korrektselt dokumenteeritud. Ülekuulamismetoodika olemasolu võimaldaks võrrelda seatud eesmärke ülekuulamise tegeliku olukorraga. Näiteks saaks kontrollida ülekuulaja oskust suhelda ülekuulatavaga ning keerulisemate suhtlustehnikate valdamist. Seega oleks võimalik tuvastada konkreetseid kitsaskohti ülekuulajate koolituses või metoodikas endas.

Magistritöö kolmandas peatükis esitatud ülekuulamismetoodika kavand on inspireeritud PEACE intervjuu struktuurist ja sisust. Autor on esitanud omapoolse versiooni, mis osadest peaks metoodika koosnema ning millised aspektid metoodika iga struktuuriüksuse juures vajavad kõige enam tähelepanu. Magistritöö autor pakub välja metoodika kavandi, mis koosneb neljast osast: ülekuulamise ettevalmistamine; ülekuulamise alustamine; ülekuulamise läbiviimine ja lõpetamine; koolitused ja järelevalve. Loodav metoodika ei tohi olla jäik ning koosneda kindlatest ettemääratud tehnikatest ja taktikatest. Metoodika peab andma ülekuulajale võimaluse hinnata ülekuulamissituatsiooni asjaolusid ning valida oma parima äranägemise järgi sobivad ülekuulamise meetodid. Lisaks peab metoodika olema paindlik ning võimeline kohanema teaduse arenguga, mistõttu on autori väljapakutud kavand abstraktne. Ülekuulamismetoodika peaks paika panema ülekuulamisprotseduuri etapid ning iga etapi eesmärgid. Samuti selgelt eristama, millised taktikad ja tehnikad on efektiivsed ja kohased eesmärkide saavutamiseks ning millised seda ei ole.

Ettevalmistusfaasis tuleb tutvuda toimikumaterjalidega, välja selgitada kahtlustatava isikuomadused ning muu oluline teave, mida ülekuulaja peaks omama enne ülekuulamise läbiviimist. Hea ettevalmistus tagab, et küsituleja saaks seada realistlikud eesmärgid ülekuulamisele, tuvastada tõendamist vajavad asjaolud, valida sobivad ülekuulamistehnikad ja -taktikad ning valmistada end ette võimalikeks situatsioonideks. Ettevalmistusfaasi olulisus tõusetub just keerulisemate kaasuste puhul, lihtsamate ja rutiinsemate kaasuste puhul ei ole põhjalik ettevalmistus tihti vajalik. Samuti ei ole ettevalmistamine võimalik olukorras, kus ülekuulamised on vaja läbi viia viivitamata.

Ülekuulamise alustamine on ülekuulamise faas, kus informatsioonikogumist veel ei toimu. Selles astmes tuleb esmalt välja selgitada haavatavad isikud ning seejärel läbi viia uurimistoimingu rakendamine. Uurimistoimingu rakendamise jooksul tuleb täita seadusest tulenevad formaalsed nõuded nagu õiguste ja kohustuste tutvustamine, kuid samal ajal annab uurimistoimingu rakendamine ülekuulajale võimaluse luua esmane positiivne kontakt kahtlustatavaga. Positiivse kontakti saab luua sõbraliku käepigistusega ülekuulamise alguses, samuti küsides kahtlustatava enesetunde kohta jmt. Hea kontakt kahtlustatavaga võib mõjutada kogu järgneva ülekuulamise käiku, kuna kahtlustatavad annavad ütlusi altimalt ülekuulajale,

kellega neil on positiivne side, kui ülekuulajale, kes suhtub nendesse üleolevalt ning vaenutsevalt.

Metoodika kolmandaks astmeks on ülekuulamise läbiviimine ja lõpetamine. Läbiviimise peamiseks märksõnaks on suhtlus ülekuulatavaga. Ülekuulaja peab ülekuulamise ajal hoidma ning edasi arendama positiivset suhtlust kahtlustatavaga. Selleks peaks ülekuulaja suhtuma kahtlustatavasse austusega ning viisakalt, samal ajal jäädes autoriteetsele positsioonile. Metoodika väljatöötamisel on ülekuulamise läbiviimise faasi olulisimaks osaks riigi poolt aktsepteeritud ülekuulamistehnikate ja -taktikate, samuti taktikate, mis tänapäevases ülekuulamistavas ei ole kohased, välja toomine. Sobivateks tehnikateks ja taktikateks on ülekuulamismeetodid, mis on suunatud teabe saamisele ilma liigse sunnita, lubamatuteks peaksid aga olema taktikad, mis kasutavad liigset manipuleerimist ning pettust. Sobivate tehnikate näideteks on kognitiivne intervjuu, vestluse juhtimine, teabe strateegiline esitamine, sobimatute näideteks kahtlustatavale valetamine, valetõendite esitamine, muud maksimeerimise ja minimeerimise taktikad.

Ülekuulamise lõpetamise faasis peab ülekuulaja uurimistoimingu kokku võtma, käima üle ülekuulamise olulisimad punktid ning teavitama kahtlustatavat menetluse edasisest käigust. Lõpetamise faas annab pooltele võimaluse teha selgeks, et üksteisest on ühetaoliselt aru saadud, ning likvideerida arusaamatused ja mitmetimõistetavused. Ka lõpetamise juures on oluline viisakas suhtlus, kuna poolte hea ja mõistev läbisaamine võib osutuda kasulikuks ka edasise menetluse käigus. Peale ülekuulamise lõpetamist tuleb anda hinnang ülekuulamiselt saadud informatsioonile, seejuures tuleb hinnata nii ütluste usaldusväärsust kui ka ülekuulaja enda sooritust. Hilisema hinnangu kujundamisel on abiks ülekuulamise audio- või videosalvestised.

Metoodika viimane aste ei ole seotud ülekuulamise kui menetlustoiminguga, vaid sätestab järelevalve kohustuse ning koolituste läbimise kohustuse kõikidele ametnikele, kes ülekuulamisi läbi viivad. Metoodika väljatöötamisega samaolulisel kohal on koolitusprogrammi välja töötamise vajadus ning küsitlejate kõrgetasemeline koolitamine. Koolitusprogrammid peaksid olema põhjalikud ning võimaldama ametnikel omandada praktilisi oskusi erinevatest ülekuulamistaktikatest. Paari päeva või isegi ühe nädala pikkune koolitus ei ole piisav õpetamiseks keerulisemaid suhtlustehnikaid. Peale koolitusi on vaja teostada järjepidevat järelevalvet, et tagada õpitu rakendamine ka töökeskkonnas. Inglismaal läbiviidud uuringutest on selgunud, et just järelevalve olemasolu on oluliseks faktoriks koolitusel omandatud oskuste juurutamisel. Küsimus, kuidas teostada efektiivset järelevalvet ülekuulamise läbiviimise osas töökeskkonnas, vajab põhjalikku diskussiooni.

Magistritöö ei puudutanud sügavuti haavatavate isikute tuvastamise ja erikohtlemise vajaduse põhjuseid. Seda põhjusel, et haavatavate isikutega seonduvad teemad, nagu kuidas defineerida haavatavat isikut, miks nad vajavad suuremat kaitset kui keskmine inimene ning millised kaitsemeetmed tuleks nende kaitseks sisse seada, on väga lai teema, mida magistritöö mahtu arvestades ei oleks olnud võimalik põhjalikult avada. Seega vajab haavatavate isikute mõiste ning nende isikute kaitsemeetmed edasist põhjalikku uurimist. Siiski ei saanud metoodika esialgse kavandi loomisel haavatavate isikute küsimust täielikult välja jätta. On selge, et alaealisus ei ole ainus faktor, mis mõjutab isiku arusaamisvõimet. Ka täisealine inimene ei pruugi olla võimeline aru saama oma õigustest, kohustustest ega ülestunnistamise tagajärgedest. Seega tuleks seaduse tasandil läbi mõelda, kes on haavatavad isikud ja kuidas neid kaitsta. Magistritöö autori hinnangul tuleks koostada juhised, mis aitaksid politseiametnikel tuvastada ka kerge vaimse puudega, madala IQ-tasemega ja kergelt mõjutatavaid isikud. Haavatavate isikute puhul peaks vähemalt kaitsja kohalolu olema kohustuslik, kuid haavatavad isikud võivad vajada lisaks juriidilisele abile ka vaimset toetust, mistõttu tasuks mõelda Inglismaal kasutuses olevale sobiva kolmanda isiku kohalolu kohustuse sätestamisele.

Väliskirjanduses on juba aastakümneid arutletud valeülestunnistuste olemuse ning põhjuste üle. Sellest hoolimata ei ole teema olulisus Eestis tähelepanu pälvinud. Õigussüsteem peaks aga kaitsma ka kahtlustatavate ja süüdistatavate õigusi võimalikult efektiivselt, mistõttu on ametliku ülekuulamismetoodika välja töötamine äärmiselt vajalik. Esmalt tuleb teadvustada fakti, et valeülestunnised leiavad praktikas aset. Seejärel tuleb hakata looma Eestile sobivat ülekuulamismetoodikat ning koolitusprogrammi. Praeguseks on välismaal läbi viidud empiirilised uuringud andnud suurel hulgal teadmisi valeülestunnistuste olemusest, nende riski suurendavatest ja ka vähendavatest asjaoludest ning ülekuulamistaktikatest. Need teadmised võimaldavad ka Eestis teha üldiseid järeldusi ning hakata ametlikke juhtnööre välja töötama. Välismaal andsid valeülestunnistuste põhjuste uurimiseks ning ülekuulamistavade reformimiseks tõuke avalikuks tulnud kurikuulsad kaasused, kus valeülestunnistuste alusel mõisteti süüdi süütuid inimesi. Eestis ei ole vaja oodata sarnast hetke, et hakata tegutsema.

SUMMARY

THE SUSPECT INTERROGATION PROCEDURE IN THE REPUBLIC OF ESTONIA ON THE EXAMPLE OF THE UNITED STATES OF AMERICA AND ENGLAND

The aim of this research paper was to examine which kind of interrogation procedure would be the best fit for Estonian legal system and provide an initial draft for it. The importance of interrogation procedures and the tactics it integrates has risen in the past decades when many false conviction cases have been made public. The most infamous of these are The Birmingham Six and the Guildford Four cases from England and The Central Park jogger case from the United States of America. According to The Innocence Project statistics, around quarter of false conviction cases include a false confession. Regardless of having the theoretical knowledge of false confessions, there has been no discussion on the subject in Estonia. Therefore, the author of this research paper collected information to start the discussion and provide the initial draft for interrogation procedure. To provide the initial draft, the author analysed the criteria set by the international law, such as guidelines from the European Court of the Human Rights and directives of the European Parliament and of the Council, Estonian laws and practice, interrogation regulations and practices in the United States of America and England, and finally, empirical studies on interrogation tactics.

The research paper is divided into three chapters. The first chapter uses data collection and comparative methods and gives an overview of the criteria set for the interrogation by the international law, introduces the main interrogation tactics and techniques and lastly, reviews interrogation regulations and practice in the United States of America and in England. The second chapter uses the method of meta-analysis to give an overview of the extensive data collected from the empirical studies of various interrogation tactics and techniques used in the United States of America and England. The third chapter uses the data-collecting and modelling methods to give an overview of the Estonian law on interrogation and practice. Thereupon, the author constructs the initial draft of interrogation procedure using information collected during previous research stages.

The analysis of the international law concluded that international law, for the most part, gives instructions for the formal parts of the interrogation process. Mainly, suspects rights come from the European Convention on Human Rights articles 6, which constitutes the right to a fair trial, and 3, which constitutes that no one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment. The European Union has adopted six roadmap directives for

protecting the rights of suspects and accused. These directives, like European Convention on Human Rights, focus on formal aspects of protecting the suspects rights. In that regard, among other things, international law strives to provide suspects their right to be informed of what they are suspected of, also, their rights and obligations, including the right to remain silent and the privilege against incriminating oneself. Therefore, international law does not deal with problems stemming from different interrogation tactics as long they do not violate article 3 of the European Convention on Human Rights. Regarding improper compulsion, the standard of violating the convention has been set relatively high and therefore does not provide sufficient protection against coercive interrogation tactics for the suspects.

The most used interrogation procedure in the United States is called the Reid technique which consists of nine steps: (i) positive direct confrontation; (ii) theme development; (iii) handling denials; (iv) overcoming objections; (v) procurement and retention of a suspect's attention; (vi) handling suspect's passive mood; (vii) presentation of an alternative question; (viii) developing the details of the offence; (ix) the written confession. The Reid technique is highly confrontational and exploits manipulative and deceitful tactics with the main purpose to obtain a confession. In England, interrogations are conducted according to PEACE interview model. The PEACE interview model was developed and put into force in the early 1990's due to discovering infamous false confession and false conviction cases which illustrated the need for a more ethical interrogation approach. The PEACE acronym represents the five steps of the model: (i) P – planning and preparation; (ii) E – engaging with the interviewee and explaining the interview process; (iii) A – account; (iv) C – closure; (v) E – evaluation. The model focuses on building a rapport with the suspect using techniques scientifically proven to be more effective and avoiding overly manipulative and deceitful tactics.

False confession is a confession given by a person who did not commit the crime. The main reasons why false confessions occur are overly manipulative and pressuring interrogation tactics and characteristics of a suspect, such as low intelligence or high suggestibility which make a suspect more vulnerable of pressure applied during interrogation. There are three types of false confessions: voluntary, pressured and internalized false confessions. Voluntary false confession does not depend on the actions of the interrogator but is usually motivated by the desire of a confessor to protect the real culprit or a pathological need for recognition. Pressured and internalized false confessions occur due to tactics used by the interrogator. Coercive interrogation tactics like maximization and minimization can make a suspect falsely confess. Maximization consists of tactics aimed to make suspects desperate and convinced that their guilt has already been proven, therefore, making suspects believe their only option to improve

their position is to confess. Examples of maximization tactics are presentation of fabricated evidence and lying to the suspects. Minimization consists of tactics aimed to lessen the moral resilience to confessing. Examples of minimization are shifting the blame on the victim or accomplice, also, indicating that any other person in the same circumstances would have acted in a similar manner as the suspect. The dangers of these tactics are that they can pressure an innocent person to confess to something they have not done. Internalized false confessions are connected to the suspect's poor memory or high suggestibility which make these suspects more acceptable of pressure applied on them. The pressure can make an innocent person to believe that they have committed the crime they are suspected of. Especially when presented with false evidence. In addition to already mentioned techniques and tactics, scientists have connected sleep deprivation, relying on nonverbal characteristics, bias and interrogators high confidence in their ability to detect lies to the occurrence of false confessions.

Estonian law, alike international law, does not regulate tactics and techniques used during interrogation as long these tactics do not violate the requirements for collecting evidence. Estonian law obliges to collect evidence in a manner that is not degrading or life threatening and prohibits to collect evidence by torturing, using violence or other tactics that affect suspects memory or in other degrading ways. There have been no extensive empirical studies of the interrogation practice in Estonia and therefore, there is not a lot information available about the techniques used by Estonian investigators. It is advised to use free recall during interrogation, although, some research has shown that interrogators usually prefer question-answer method.

The author of this research paper has proposed a draft for the interrogation procedure which consists of four steps: (i) preparation; (ii) beginning the interrogation process; (iii) conducting and closing the interrogation; (iv) training and supervision. In the preparation phase interrogator must learn and get familiar with existing evidence and known circumstances of the case. It is important to gather information about the character and interests of the suspect to use the knowledge in choosing appropriate interrogation tactics and to help build a rapport during the interrogation. Good preparation enables the interrogator to set realistic goals and prepare for various situations that might occur during interrogation.

During the beginning phase interrogators must distinguish vulnerable suspects and thereafter start with formal implementation of investigative measure. During implementation, statements are not yet given, interrogators disclose the suspicion and purpose of interrogation to the suspect, introduce people present, inform suspect of their rights and obligations and carry out other requirements set by the law. The implementation of interrogation gives interrogators the opportunity to start building a rapport with the suspect. To start building rapport, it is advised

to shake hands with the suspect and give a warm welcome. Good first impression can affect the whole course of the subsequent interrogation as suspects are more likely to give statements to the interrogator with whom they have a positive relationship than to the interrogator who is arrogant and hostile towards them.

The third step in the procedure is to conduct and close the interview. The main key phrase of the conduct is communication with the suspect. The interrogator must maintain and further develop positive communication with the suspect. Interrogator should treat the suspect with respect and courtesy while remaining in an authoritative position. In developing the procedure, the most important part of the conduct phase is the identification of interrogation techniques and tactics accepted by the State, as well as the identification of tactics that are not appropriate in modern interrogation practice. Appropriate techniques and tactics include interrogation methods aimed at obtaining information without undue coercion. Tactics that use excessive manipulation and deceit should be unacceptable. Examples of suitable techniques include cognitive interview, conversation management, strategic presentation of evidence. Examples of inappropriate tactics are lying to a suspect, presenting false evidence, other maximization and minimization tactics.

During the closing phase of the interrogation, the interrogator should summarize the interrogation, revise the key points and inform the suspect about the following course of the proceedings. The closing phase gives the parties the opportunity to make sure they have understood each other in a uniform way and to eliminate misunderstandings and ambiguities. Polite communication is also important at the time of closing as a good and understanding relationship of the parties may also be useful during further proceedings. After the interrogation, the information obtained from the interrogation must be assessed which means assessing both the reliability of the testimony and, the performance of the interrogator. Audio or video recordings of the interrogation will help to detect details that might have gone undetected during interrogation and gives the interrogators the ability to improve their interrogative skills. In Estonia audio or video recording of the interrogations is not required but should be. The author of the research paper proposes requiring video recordings of all interrogations by law.

The last step of the procedure is not related to the interrogation as a procedural act but establishes the obligation to supervise interrogations and the obligation to undergo official training. The need to develop a training program for those who conduct interviews as part of their job responsibilities is just as important as the procedure itself. Training programs should be comprehensive and allow officials to acquire practical skills from different interrogation tactics and techniques. A couple of days or even a week of training is not enough to teach more

complex techniques of communication. As outlined in Chapter 3 of the research paper, an Estonian police officer who is conducting interrogations may not have had any training to conduct them. Police officers are not under an obligation to study the extensive amount of literature on interrogations and false confessions on their own, nor should they be. Police officers who have not finished interrogation training should not be conducting interrogations because it is presumable that they base their knowledge of interrogations on the actions of colleagues and personal experience of what works in their opinion. However, as the second chapter of the research paper states, in reality, common sense is not always true: for example, it has been proven that even experienced interrogators are able to detect lying only on 54% of the time and, pressuring suspects extensively does not provide confessions only from suspects who have committed the crime. In addition to training, it is necessary to carry out constant supervision to ensure that what is learned in training programmes is applied in the work environment. The question of how to exercise effective supervision over the conduct of interrogations in the work environment needs in-depth discussion. Studies in England have shown that it is the existence of supervision that is an important factor in securing skills acquired through training.

The research paper did not conduct in-depth research on the need to identify vulnerable suspects and the need to give them some special treatment. That is because issues related to vulnerable persons, such as how to define a vulnerable person, why they need more protection than an average person and what protection measures should be established, is a very broad topic that could not have been opened thoroughly within this paper. Therefore, the concept of vulnerable persons and the protection measures for these persons need further research and discussion. However, the issue of vulnerable people could not be completely left out from this research paper when drafting the procedure. Age is not the only factor that affects a person's ability to fully understand the situation they are in. Even an adult may not be able to understand their rights and responsibilities, nor the consequences of confession. Suspect can be a vulnerable person even if they are at least 18 years of age and legally capable. Therefore, who should be considered a vulnerable person and how to protect them should be established by the law. In addition to protecting vulnerable people by law, guidelines to help police officers identify them should be developed. At least the presence of a lawyer should be mandatory for interrogations of vulnerable persons. In addition to legal aid, vulnerable people may also need mental support, so it would be worth considering the possibility of the mandatory presence of an appropriate adult as established in England.

The nature and causes of false confessions have been discussed in the foreign literature for decades. Nevertheless, the importance of the issue has not attracted wider attention in Estonia. However, the legal system should protect the rights of suspects and accused persons as effectively as possible which is why the development of a formal interrogation methodology is necessary. Firstly, it is necessary to acknowledge the fact that false confessions occur and secondly, Estonia must start creating an interrogation procedure suitable for Estonian legal system. Alongside procedure, training manuals must be developed and put in action. To date, empirical studies carried out abroad have provided a wealth of knowledge on the factors and tactics that increase the risk of false confessions, as well as on the circumstances and tactics that reduce the risk of false confessions. This knowledge also enables conclusions to be drawn in Estonia and official guidelines to be developed. Abroad, the infamous cases of false convictions on the basis of false confessions gave impetus to investigating the causes of false confessions and reforming interrogation practices. In Estonia, it is not necessary to wait for a similar moment to start acting.

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus

1. Ayling, C. J. Corroborating Confessions: An Empirical Analysis of Legal Safeguards against False Confessions. – *Wisconsin Law Review* 1984/4.
2. Bachmann, T. Psühholoogia. Raamat juristidele. Tallinn: Juura 2015.
3. Bond, C. F., DePaulo, B. M. Accuracy of Deception Judgements. – *Personality and Social Psychology Review* 2006/10, no 3.
4. Buckley, J. P. The Reid Technique of interviewing and interrogation. Raamatus Williamson, T. (toim). *Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation*. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005.
5. Cape, E., Young, R. *Regulating Policing: The Police and Criminal Evidence Act 1984 Past, Present and Future*. Oxford; Portland: Hart Publishing 2008.
6. Clarke, C., Milne, R. Interviewing suspects in England and Wales. Raamatus Walsh, D. *et al.* (toim.). *International Developments and Practices in Investigative Interviewing and Interrogation*. London; New York: Routledge 2017.
7. Clarke, C., Milne, R. National Evaluation of the PEACE Investigative Interviewing Course. Police Research Award Scheme 2001.
8. Clarke, C., Milne, R., Bull, R. Interviewing Suspects of Crime: The Impact of PEACE Training, Supervision and the Presence of a Legal Advisor. – *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 2011/8, no 2.
9. Coliandris, G. Raamatuarvustus: Zander on PACE: the Police and Criminal Act 1984, 6th Edition. – *Police Journal: Theory, Practice and Printsiplies* 2014/87.
10. Dando, C., Wilcock, R., Milne, R. The Cognitive Interview: Inexperienced Police Officers' Perceptions of their Witness/Victim Interviewing Practices. – *Legal and Criminological Psychology* 2008/13, no 1.
11. DePaulo, B. M. *et al.* Cues to deception. – *Psychological Bulletin* 2003/129, no 1.
12. Dixon, D. *Regulating Police Interrogation*. Raamatus Williamson, T. (toim). *Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation*. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005.
13. Drizin, S. A., Leo, R. A. The Problem Of False Confessions In The Post-DNA World. – *North Carolina Law Review* 2004/82, no 3.
14. Fenner, S., Gudjonsson, G. H., Clare, I. C. H. Understanding of the Current Police Caution (England and Wales) Among Suspects in Police Detention. – *Journal of Community Applied Social Psychology* 2002/12, no 2.

15. Frenda, S. *et al.* Sleep deprivation and false confessions. – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 2016/113, no 8.
16. Garrett, B. The Substance of False Confessions. – Stanford Law Review 2010/62, no 4.
17. Geiselman, R. E., Fisher, R. P. Interviewing witnesses ja victims. Raamatus St. Yves, M. (toim.). Investigative Interviewing: Handbook of Best Practices. Toronto: Thomson Reuters Publishers 2014.
18. Gleitman, H., Gross, J., Reisberg, D. Tõlkinud Hein, K jt. Psühholoogia. Tartu: Hermes 2014.
19. Griffiths, A., Milne, B. Will it all end in tiers? Police interviews with suspects in Britain. Raamatus Williamson, T. (toim). Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005.
20. Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions: A Handbook. Chichester: John Wiley & Sons 2003.
21. Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions. Raamatus Williamson, T. (toim). Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005.
22. Gudjonsson, G. H., Morello, L. The American Law on Confessions. Raamatus Gudjonsson, G. H. The Psychology of Interrogations and Confessions: A Handbook. Chichester: John Wiley & Sons 2003.
23. Gudjonsson, G. H., Pearse, J. Suspect Interviews and False Confessions. – Current Directions in Psychological Science, 2011/20, no 1.
24. Hartwig, M., Bond Jr, C. F. Lie Detection from Multiple Cues: A Meta-analysis. – Applied Cognitive Psychology 2014/28, no 5.
25. Horvath, F., Jayne, B., Buckley, J. Differentiation of Truthful and Deceptive Criminal Suspects in Behavior Analysis Interviews. Journal of forensic science, 1994/39, no 3.
26. Inbau, F. E. *et al.* Criminal Interrogation and Confessions. 4. trükk. Sudbury, MA: Jones and Bartlett 2001. (viidatud raamatus Simon, D. In Doubt. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press 2012.)
27. Kask, K. „I Use What I Use“: Estonian Investigators’ Knowledge of Investigative Interviewing. – Juridica International 2012/19.
28. Kask, K. Kui seinad räägiksid : Küsitlemise kunst. Tallinn: Argo 2019.
29. Kassin, S. *et al.* Police-Induced Confessions: Risk Factors and Recommendations. – Law and Human Behavior 2010/34, no 1.
30. Kassin, S. M., Goldstein, C. C., Savitsky, K. Behavioral Confirmation in the Interrogation Room: On the Dangers of Presuming Guilt. – Law and Human Behavior 2003/27, no 2.

31. Kassin, S. M., McNall, K. Police Interrogations and Confessions. Communicating Promises and Threats by Pragmatic Implication. – Law and Human Behavior 1991/15, no 3.
32. Kassin, S. M., Meissner, C. A., Norwick, R. J. „I’d Know a False Confession if I Saw One“: A Comparative Study of College Students and Police Investigators. – Law and Human Behavior 2005/29, no 2.
33. Kassin, S. M., Wrightsman, L. S. Confession Evidence. Raamatus Kassin, S., Wrightsman, L. (toim.). The Psychology of Evidence and Trial Procedure. Beverly Hills: Sage Publications 1985.
34. Kelly, C. E., Meissner, C. A. Interrogation and investigative interviewing of suspects in the United States. Raamatus Walsh, D. *et al.* (toim.). International Developments and Practices in investigative Interviewing and Interrogation. Volume 2: Suspects. London, New York: Routledge 2017.
35. Kergandberg, E., Pikamäe, P. Kriminaalmenetluse seadustik : kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012.
36. Krüger, U. Ülekuulamine kohtueelses menetluses. Õiguslikud aspektid. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2008.
37. Kärner, M., Rosin, K. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiiv (EL) 2016/343. – Juridica 2018/7.
38. Lassiter, G. D. *et al.* Evaluating Videotaped Confessions: Expertise Provides No Defense Against the Camera-Perspective Effect. – Psychological Science 2007/18, no 3.
39. Lassiter, G. D. *et al.* Evidence of the camera perspective bias in authentic videotaped interrogations: Implications for emerging reform in the criminal justice system. – Legal and Criminological Psychology 2009/14, no 1.
40. Lassiter, G. D. *et al.* Videotaping Custodial Interrogations: Toward a Scientifically Based Policy. Raamatus Lassiter, G. D., Meissner, C. A. (toim.). Decade of behavior/Science conference grant. Police interrogations and false confessions: Current research, practice, and policy recommendations. *Sine loco*: American Psychological Association 2010.
41. Lehtlaan, A. Kognitiivne intervjuu ja selle rakendamine Eesti Politseis. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2007.
42. Lindmäe, H. Menetlustaktika I. Tartu: Juristide Täienduskeskus 1995.
43. Link, J. Kahtlustatava ülekuulamise ettevalmistus ja taktika konfliktsetes olukorras. Muraste: Siseakadeemia 2013.
44. Linnard, P. Kõnes ja hääles avalduvate valetamise tunnuste avastamine piirikontrolli käigus. Muraste: Sisekaitseakadeemia 2013.

45. Long D. Guide to Jurisprudence on Torture and Ill-treatment. Article 3 of the European Convention for the Protection of Human Rights. Geneva: Association for the Prevention of Torture 2002.
46. Malsch, M., Boer, M. M. de. Interviews of Suspects of Crime: Law and Practice in European Countries. Raamatus Brown, D. K., Turner, J. I., Weisser, B. (toim). The Oxford Handbook of Criminal Process. New York: Oxford University Press 2019.
47. Masip, J. *et al.* Is the Behaviour Analysis Interview Just Common Sense?. – Applied Cognitive Psychology 2011/25, no 4.
48. Narchet, F., Meissner, C., Russano, M. Modeling the Influence of Investigator Bias on the Elicitation of True and False Confessions. – Law and Human Behavior 2011/35, no 6.
49. Ofshe, R. Coerced confessions: The logic of seemingly irrational action. – Cultic Studies Journal 1989/6, no 1.
50. Pere, A., Soo, A. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiivid (EL) 2016/800 ja (EL) 2016/1919. – Juridica 2019/3.
51. Perillo, J., Kassin, S. Inside Interrogation: The Lie, The Bluff, and False Confessions. – Law and Human Behavior 2011/35, no 4.
52. Reid, I., Gozna, L., Boon, J. From Tactical to Strategic Deception Detection: Application of Psychological Synthesis. – Journal of Strategic Security 2017/10, no 1.
53. Simon, D. „JUST ADMIT IT, YOU’RE GUILTY“ Interrogating Suspects. Raamatus: Simon, D. In Doubt. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press 2012.
54. Simon, D. „WE’RE CLOSING IN ON HIM“ Investigation Dynamics. Raamatus: Simon, D. In Doubt. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press 2012.
55. Snyder, C. J. *et al.* Videotaped Interrogations and Confessions: Does a Dual-Camera Approach Yield Unbiased and Accurate Evaluations?. – Behavioral Sciences and the Law 2009/27, no 3.
56. Soo, A. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Teekond direktiivideni ning direktiivid 2010/64/EL ja 2012/13/EL. – Juridica 2018/5.
57. St-Yves, M. The Psychology of Rapport: Five Basic Rules. Raamatus Williamson, T. (toim). Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005.
58. Vrij, A., Hope, L., Fisher, R. P. Eliciting Reliable Information in Investigative Interviews. – Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences 2014/1, no 1.

59. Vrij, A., Mann, S., Fisher, R. P. An Empirical Test of the Behaviour Analysis Interview. – Law and Human Behaviour 2006/30, no 3.
60. Walsh, D. W., Milne, R. Keeping the PEACE? A study of investigative interviewing practices in the public sector. – Legal and Criminological Psychology 2008/13, no 1.
61. Williamson, T, Towards Greater Professionalism: Minimizing Miscarriages of Justice,. Raamatus Williamson, T. (toim). Investigative Interviewing: Rights, Research, Regulation. Cullompton, Devon: Willan Publishing 2005.
62. Wu, W. Interrogational fairness under the European convention on human rights. – International Journal of Law, Crime and Justice 2011/39, no 1.
63. Öpik, R. Kriminalistikaline taktika ja tehnoloogia I. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2008.
64. Öpik, R., Kask, K. Interviews with suspects in Estonia. Raamatus International Developments and Practices in Investigative Interviewing and Interrogation. Volume 2: Suspects. London; New York : Routledge, 2017.

Kasutatud kohtupraktika

Eesti kohtupraktika

65. RKKKo 3-1-1-131-13.
66. RKKKo 3-1-2-2-14.
67. RKKKo 3-1-1-73-15.
68. RKKKo 3-1-1-101-15.

Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika

69. EIKo 48539/99, *Allan vs. Ühendkuningriik*.
70. EIKo 25720/02, *Amer vs. Türgi*.
71. EIKo 6694/74, *Artico vs. Itaalia*.
72. EIKo 23178/94, *Aydin vs. Türgi*.
73. EIKo 1466/07, *Brusco vs. Prantsusmaa*.
74. EIKo 4378/02, *Bykov vs Venemaa*.
75. EIKo 7377/03, *Dayanan vs. Türgi*.
76. EIKo 13205/07, *Diallo vs. Rootsi*.
77. EIKo 22209/93, *Foucher vs. Prantsusmaa*.
78. EIKo 10828/84, *Funke vs. Prantsusmaa*.

79. EIKo 22978/05, *Gäfgen vs. Saksamaa*.
80. EIKo 34720/97, *Heaney ja McGuinness vs. Iirimaa*.
81. EIKo 5310/71, *Iirimaa vs. Ühendkuningriik*.
82. EIKo 13972/88, *Imbrioscia vs. Šveits*.
83. EIKo 54810/00, *Jalloh vs. Saksamaa*.
84. EIKo 18731/91, *John Murray vs. Ühendkuningriik*.
85. EIKo 9783/82, *Kamasinski vs. Austria*.
86. EIKo 6210/73, 6877/75, 7132/75, *Luedicke, Belkacem ja Koc vs. Saksamaa*.
87. EIKo 4268/04, *Panovits vs. Küpros*.
88. EIKo 7025/04, *Pishchalnikov vs. Venemaa*.
89. EIKo 20310/02, *Plonka vs. Poola*.
90. EIKo 36391/02, *Salduz vs. Türgi*.
91. EIKo 19187/91, *Saunders vs. Ühendkuningriik*.
92. EIKo 39660/02, *Zaichenko vs. Venemaa*.

Ameerika Ühendriikide kohtupraktika

93. *Escobedo v. Illinois*, 378 U.S. 478 (1964), 84 S.Ct. 1758.
94. *Frazier v. Cupp* 394 U.S. 731 (1969), 89 S.Ct. 1420, 22 L.Ed.2d 684.
95. *Leyra v. Denno*, 347 U.S. 556 (1954), 74 S.Ct. 716, 98 L.Ed. 948.
96. *Miranda v. Arizona*, 384 U.S. 436 (1966), 86 S.Ct. 1602.
97. *Missouri v. Johnson*, 62 S.W.3d 61 (2001).
98. *People v. Deskovic*, 607 N.Y.S.2d 957, N.Y. App. Div. (1994).
99. *People v. Tankleff*, 84 N.Y.2d 992 (1994), 646 N.E.2d 805, 622 N.Y.S.2d 503.
100. *People v. Wise*, 194 Misc.2d 481, 752 N.Y.S.2d 837, 2002 N.Y. Slip Op. 22761.
101. *Spano v. New York*, 360 U.S. 315 (1959), 79 S.Ct. 1202, 3 L.Ed.2d 1265.

Inglismaa kohtupraktika

102. *R. v. Anne Maguire, Patrick Joseph Maguire, William John Smyth, Vincent Maguire, Patrick Joseph Paul Maguire, Patrick O'Neill and Patrick Conlon*, (1991) 94 Crim. App. R. 133.
103. *R. v. McIlkenny, Hunter, Walker, Callaghan, Hill and Power*, (1991) 93 Crim. App. R. 287.

Kasutatud õigusaktid

104. 11. mai 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise. – ELT L 132.
105. 20. oktoobri 2010. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2010/64/EL õiguse kohta suulisele ja kirjalikule tõlkele kriminaalmenetluses. – ELT L 280.
106. 22. mai 2012. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/13/EL, milles käsitletakse õigust saada kriminaalmenetluses teavet. – ELT L 142.
107. 22. oktoobri 2013. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2013/48/EL, mis käsitleb õigust kaitsjale kriminaalmenetluses ja Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses ning õigust lasta teavitada vabaduse võtmisest kolmandat isikut ja suhelda vabaduse võtmise ajal kolmandate isikute ja konsulaarasutustega. – ELT L 294.
108. 26. oktoobri 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/1919, milles käsitletakse tasuta õigusabi andmist kahtlustatavatele ja süüdistatavatele kriminaalmenetluses ning isikutele, kelle üleandmist taotletakse Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses. – ELT L 297.
109. 9. märtsi 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/343, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluses kohtulikult arutelul. – ELT L 65.
110. Ameerika Ühendriikide põhiseadus, V muudatus (1791).
111. Ameerika Ühendriikide põhiseadus, XIV muudatus (1868).
112. Euroopa Liidu põhiõiguste harta. 2012/C 326/02. – ELT C 326/391, 26. oktoober 2012.
113. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II, 2000, 11, 57.
114. Karistusseadustik. – RT I, 28.02.2020, 5.
115. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 20.12.2019, 8.
116. Piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastase konventsioon. – RT II 2006, 26.
117. Police and Criminal Evidence Act 1984. – 1984 c. 60. Kättesaadav veebis: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/60/contents>.
118. Politseiametniku ning Politsei- ja Piirivalveameti struktuuriüksuse juhi ametikohal teenistuses oleva ametniku kutsesobivusnõuded, nende kontrollimise tingimused ja kord. – Siseministri 12.04.2013. a määrus nr 15. RT I, 29.08.2019, 7.

119. Riigi õigusabi seadus. – RT I, 04.01.2019, 18.

Muud allikad

120. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial. European Court of Human Rights 2019.
121. John E. Reid & Associates. Inc. ametlik kodulehekül. Behavior Analysis Interview. http://www.reid.com/services/r_behavior.html. (23.03.2020)
122. Mittepõlitseilise haridusega politseiametniku õppekava moodulite rakenduskava 2019. Sisekaitseakadeemia 2019.
123. Nõukogu 30. novembri 2009 resolutsioon. – ELT C 295, 4. detsember 2009, lk 1–3.
124. Politseiametniku õppekava moodulite rakenduskava alates vastuvõtust 2019/2020. Sisekaitseakadeemia 2019. Kättesaadav veebis: https://www.sisekaitse.ee/sites/default/files/inline-files/Lisa%202b_Politseiametnik%20PaS%202019%20moodulite...pdf. (25.04.2020)
125. Politseiteenistuse eriala õppekava. Sisekaitseakadeemia 2019. Kättesaadav veebis: https://www.sisekaitse.ee/sites/default/files/inline-files/Lisa%204_RAK%20Politseiteenistus%20oppekava_2019...pdf. (25.04.2020)
126. The Global Deception Research Team. A World of Lies. – Journal of Cross-Cultural Psychology 2006/37, no 1.
127. The Innocence Projekti kodulehekül. Exoneration Statistics and Databases. Kättesaadav veebis: <https://www.innocenceproject.org/exoneration-statistics-and-databases/>. (28.11.2019)
128. Vahter, T. Omakohus: Vägistajaks peetud homoseksuaal tapeti. Aga kes on tapja?. – Eesti Ekspress 18.12.2019. Kättesaadav veebis: <https://ekspress.delfi.ee/kuum/omakohus-vagistajaks-peetud-homoseksuaal-tapeti-aga-kes-on-tapja?id=88394915&fbclid=IwAR2gcpiPXNr52lKM550uelZjZZ8bYgwWdY1X7tb7TO0AtpkXLeqEkmVh6aI>. (13.01.2020)